

VÅRT LAND

EN SKILDRING I ORD OCH BILD.

------- TEXTEN AF GUST. A. ALDÉN, WILH. BERG, C. J. BERGMAN, C. E. BERGSTRAND, AUG. BONDESON, AUG. CAJANUS, G. DJURKLOU, ANDERS FLODMAN, WILH. KÔERSNER, JOHN NEANDER, JOHAN NORDLANDER, MAGNUS NORDSTRÖM, B. SCHLEGEL, ALBR. SEGERSTEDT, TH. STRÖMBERG, JOH:S SUNDBLAD, C. O. WIDMARK och EVA WIGSTRÖM.

BILDERNA AF O. ARBORELIUS, D. v. ESSEN, A. T. GELLERSTEDT, ROB. HAGLUND, C. F. HERNLUND, P. D. HOLM, C. W. JAENSSON, JOHN KINDBORG, SEVERIN NILSSON, GUSTAF RYDBERG, T. TALLBERG, J. TIRÉN OCH G. T. WALLÉN. ------- STOCKHOLM FAHLCRANTZ & Co

---

STOCKHOLM IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI 1888.

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken scannades direkt från original i oktober 2013 av Bert H.

STOCKHOLM AF ANDERS FLODMAN.

Hufvudstaden i Sverige, Stockholm, är belägen vid Mälarens utlopp i Östersjön genom Norrström. Staden anlades först i trettonde århundradet, men platsen, der den är belägen, var bekant långt tillbaka i den hedniska sagotiden, under namn dels af Agnefit, dels af Stocksund. Ortens allmänna bebyggande egde likväl icke rum förr än efter Sigtunas förstöring af ester och kareler i tolfte århundradet, då enligt sagan Sigtunaboarnelära hafva släpt i Mälaren en stock, fyld med dyrbarheter och låtit honom drifva med vågorna, i akt och mening att sätta sig ned, der han stannade. Detta skulle hafva skett vid nu varande Helgeandsholmen och gifvit anledning till namnet Stockholm. Hela denna sägen är dock ytterst osäker, och dess trovärdighet minskas deraf, att stället förut hette Stocksund samt att »stock» i det gamla gotiska språket betyder rinnande vatten, hvadan Stockholm skulle betydt helt enkelt en holme i strömmen. Men om också orten fick namn och bebygdes redan i tolfte århundradet, bragtes likväl ordning häri först genom Birger Jarl, som gaf den nya staden privilegier (1255—1260) samt lät befästa densamma genom gråstensmurar, utmed de nuvarande (Jster- och Yesterlånggatorna, i hvilka murar portar

funnos, medels hvilkas tillstängande man höll vattnet borta. Dessa ringmurar oin-gåfvo en hög sandås, på hvilken den egentliga staden var belägen, och på högsta punkten af den samma låg det befästade slottet med tornet Kärnan eller Tre kronor. Med denna den egentliga Stadsholmen voro genom broar och torn förenade Stockholmen (Helgeandsholmen) samt Kedjeskär (Riddarholinen). Under den blodiga medeltiden föll en god del af ohyggligheterna på hufvudstadens räkning. Käpplingemorden, på nuvarande Blasieholmen, föröfvades på Stockholms borgare af kon. Albrechts tyska knektar; Brunkeberg, den stora sandåsen på Norrmalm, erhöll sitt namn efter det derstädes aflifvade riksdrotset Brunke och var 1471 skådeplatsen för Sten Sture den äldres seger öfver kon. Kristiern. Under alt detta utvecklade sig likväl staden ganska märkligt. Malmarna började

o

bebyggas, och 1454 skall redan en stor eldsvåda hafva härjat Södermalm (Asöna), och 1484 bortryckte en rasande pest 15,000 invånare. 1520 egde Stockholms blodbad rum på Stortorget, och 1523 uppgafs Stockholm till Gustaf Vasa efter en af de svåraste belägringar, staden någonsin haft att uthärda. Nu kom en tid af relativ ordning, men märkvärdigt nog ökades folkmängden ej i samma grad, som under medeltiden, hvartill de oupphörliga krigen säkert voro förnämsta orsaken. Ännu 1663 säges staden, med hvilken både Norr-och Södermalm nu voro införlifvade, hafva egt endast 15,000 inbyggare, hvaremot den, särdeles under Johan III, gick betydligt framåt i byggnadshänseende. Hundra år efter nämnda tidpunkt egde den redan 75,000 invånare; då tyckes den likväl åter hafva stått stilla eller gått endast obetydligt framåt, enär den 1840 lär hafva räknat endast omkring 84,000 invånare, men har sedan dess gått framåt med jättesteg, till hvilket resultats uppnående särskildt en förbättrad sundhetsvård synes hafva varit verksam. 1875 uppgick folkmängden till 150,000 personer, 1880 till 168,775 samt 1883 något öfver 190,000*.

Stockholms stads ytinnehåll med den till staden före 1870 lagda delen af Djurgården utgjorde 1875 tillsammans 34,710 qvadratref; för den öfriga delens innehåll hafva inga tillförlitliga underrättelser erhållits. Antalet brandförsäkrade fastigheter, som 1826 uppgingo till ett antal af 3,732, med ett värde af 29,273,988 kr. utgjorde 1881 4,066 st., försäkrade till 254,468,550 kr. Stockholms utförsel uppgick 1882 till 287,018,716 kr. och införseln till 325,571,446, beräknade enligt tullvärde.

I jämförelse med andra Europas hufvudstäder lider Stockholm en stor brist på monumentala byggnader. Dess kyrkor äro på ett par undantag när, såsom Storkyrkan, hvilken dock blifvit aftagen på längden för att icke borttaga något utrymme från Slottet,

* Enligt till Statistiska centralbyrån meddelade, på ett par obetydliga siffror när, fullständiga siffror, hvilka doek ej hunnit kontrolleras.Stockholm på 1600-talet. Efter Dahlbergs Suecia.samt Katarina kyrka, skäligen obetydliga ocli små. Några palats finnas visserligen, dels i stadens närhet, tillhörande staten, dels såsom minnesmärken af tretioåriga krigets hjeltar och de förnäma under Yasaregenterne och Zweibruckarne, såsom Gustaf Bondes palats (Radhuset), Bondeska vid Rosenbad, Fersenska (n. v. Sörensenska på Blasieholmen) Adelsvärdska huset (n. v. Frimurarordens hus, äfvenledes på Blasieholmen) in. fl. Under Karl XI:s tid anlades Riddarehuset, ett af de yppersta minnesmärkena af Rococotidens byggnadskonst. På senare tiden hafva tillkommit, under Gustaf III, Kungl. teatern och prinsessan Sofia Albertinas (arfprinsens) palats samt under de båda sista konungarnes

tid: mosaiska församlingens kyrka, Järn- , >

vid Karl XIII:s torg och Hamngatan, ^ , , i 0i- i. i

& n , Riddarholmskanalen (fran Stromsborg).

Grand Hotel och Bolinderska huset

vid Blasieholmshamnen samt Tekniska

Högskolan, Norra Latinläroverket och Slöjdskolan, äfvensom hela den nya Villastaden på Ladugardslandet, hvilken består af beqväma och äfvenledes ganska vackra bostäder, som emellertid tyckas vara temligen vårdslöst och slarfvigt hopkomna.

Den märkligaste byggnad i Stockholm, både med afseende å dess ändamål, att vara den regerande familjens bostad, på omfång samt en ädel och enkel arkitektur, är slottet. På samma punkt, den nordligaste och högsta delen af Stadsholmens ås, anlades det äldsta slottet af Birger Jarl med tornet Kärnan samt med bykyi’kan, sedermera S:t Nicolaus i närheten. Åtskilliga reparationer vidtogos dels af Gustaf Vasa, hvilken var den, som af-skar kyrkan i öster för att gifva bättre utrymme åt slottet, dels af byggmästaren Johan III, särdeles hvad tornet angår, som sedermera allmänt benämndes Tre Kronor. I slutet pa 1600-talet var detta gamla slott förfallet, då det uppdrogs åt Nikodemus Tessin d. y.att ombygga det, och var restau-rationsarbetet af norra flygeln nästan alldeles färdigt 1693, då en eldsvåda utbröt, vid hvilken Karl XI:s lik höll på att brännas upp, hvarefter Tessin nu började byggnadsverket med fria händer, oberoende af den gamla byggnaden, och tog den k. familjen under tiden sin bostad i det s. k. Knngs-huset, det hus, i hvilket Svea Hof-rätt, Kammarkollegium med skattkammaren och regalierna, samt Statskontoret nu äro logerade.

Till följd af Karl XII:s ständiga krig och åtskilliga andra orsaker, flyttade den k. familjen in i det nya slottet först 1754.

Stockholms slott består af en nästan qvadratformig byggnad af tegel, med tak af koppar om-gifvet med en balustrad af sandsten. Denna byggnad håller i öster och vester en bredd af 391 fot, i norr och söder en längd af 418% fot. Hufvudbygnaden omsluter en stor borggård, på hvilken man inträder genom stora portiker på hvardera fa9aden. I hvardera af dess fyra hörn utspringa ytterligare i nordost och nordvest, sydost och sydvest smärre flyglar, af hvilka tre äro 165 fot långa och 51 fot breda, men den sydvestra, som vetter åt Storkyrkan endast 14 fot lång. För att dölja denna brist på symmetri, finnas ytterligare på vestra sidan två fristående halfrunda flygelbyggnader, hvilka omsluta den lilla eller vestra borggården, hvilken utgör det dagliga storkyrkobrinken målet för vaktparadens vandringar.

Norra- eller Lejonbacksfaqaden, så kallad efter de kolossala under Karl XII:s tid gjutna bronslejon, som der hafva sin plats, utgöres af en i zigzag gående ramp, underbygd med granitblock och pelare. — Södra fa9aden, belägen åt Slottbacken, är på yttersidan prydd af bronstroféer samt innesluter Slottskapellet och Rikssalen. Det förra är särdeles prydligt, hållet i marmor och gull, altarprydnaden är påbörjad af Bouchardon och 1’Archeveque och fulländadt af Sergel, samt målningarna utförda af Taraval, Pasch^ rj'

Utsigt från Kanslihuset vid Mynttorget.

och Ehren-strahl. Rikssalen, der riksda-garne öppnas och af-slutas samt plena peno-rum hållas, är prydd med bild-huggeriar-beten af

l’Archevcque, Sergel och Qvarnström, ocli på livardera sidan om den åt drottning Kristina af M. G. De la Gardie skänkta silfvertronen stå statyerna af Gustaf II Adolf och Karl Johan, modellerade af Byström. — Den östra, mot Skeppsbron vettande, s. k. Logårds-fasaden, derför att dess flyglar omfatta den s. k. Logården, ursprungligen egnad att förvara vilda djur, nu mera en intagande trädgård och blomsterpaterr, till hvilken man nedstiger medelst en hög trappa, och hvarifrån ytterligare en bred dubbeltrappa leder ned till Skeppsbron. — Vestra fa9aden är på yttersidan prydd med en stor rikedom af skulpturer, bland andra tio kolossala karyatider, huggna i sten och mellan dessa nio medaljonger af svenska konungar. Både från östra och vestra fasaderna leda prakttrappor upp till de k. våningarna. — Prakt- eller festivitetsväningen ligger i norra fa9aden och utmärker sig, liksom äfven de af de kungliga i deras hvardagslif bebodda rum, såväl för kostbar möblering, som för de dyrbara konstverk, der blifvit. samlade.

Såsom ofvan är anmärkt, äro byggnadskonstens minnesmärken i vår hufvudstad, liksom i vårt land för öfrigt, icke på långt när så talrika, som i det öfriga Europa. Såsom sagdt är, förtjenar Stockholms slott en ganska framstående plats, räknadt vid sidan af de samma, ja en så stor plats, att det väl kan tagas till medelpunkt, att derom-kring gruppera både öfriga byggnader och andra konstverk, samt äfven de naturens härligheter, hvilka här finnas. Utan alt tvifvel har likväl naturen gjort vida mer för liufvudstadens skönhet och behag, än hvad konsten gjort, fast det ej heller är obetydligt. Om vi då från slottsplatån vända oss åt alla håll, det ena efter det andra, skola vi först på närmare, sedan på fjermare håll, i alla riktningar varseblifva de vackraste och mest oinvcxlande

utsigter, hvilka vår i det fallet utmärkt rikt lottade hufvudstad har att uppvisa.

Vända vi oss rakt mot norr, hafva vi midt emot oss den allmänt bekanta vy en af Gustaf Adolfs torg med sin ryttarestaty, k. teatern och arfprinsens palats på venster och höger samt hotell Rydberg i bakgrunden, och Regeringsgatan rakt fram.

Derifrån begifva vi oss med några raska steg upp till S:t Jakobs kyrktorn, hvarifrån vi hafva en särdeles vidsträckt utsigt ända bort till slussen och Karl XIV:s torgsamt den till dem närbelägna Mosebacke-hissen, hvilken, särdeles beqväm och ändamålsenlig, likväl icke är något föremål, som genom sitt yttre behagar ögat. Följer man åter från denna upphöjda ståndpunkt med blicken utefter Blasieholmshamnen, är det första hus, som här möter, ett framtidshus, ett ännu blott på ritningen befintligt. Der låg det gamla kröneriet, hvilket sedan öfvergick till Hammerska ladan, och som nu slutligen genom hrr Palmes och H. Zettervalls förenade bemödanden, utan att ens hafva behöft brinna en gång, skall uppstå, uppstå renadt i förskönad gestalt. Sedan ser man åt samma sida den s. k. Fersenska terassen, som tillhör den Sörensenska egendomen. Följer så i ordningen Grand Hötel, som otvifvelaktigt har ett mer kosmopolitiskt än svenskt tycke, derpå Bolinderska huset, med förgylda torn och på nedre botten försäljningslokaler för ett par af våra mest kuranta svenska industriartiklar: ett jerngjuteris och en porslinsfabriks. Derpå igenkänna vi norska ministerhotellet samt f. d. Iiöpkenska (numera Edel-stamska huset), hvarefter ögat stannar vid ett stort och vackert palats utfördt i de ädlaste material: Nationalmuseum, omgifvet af en liten vacker park. Det är bygdt 1850—65, efter ritningar af geheimebyggnadsrådet Stiller i Berlin, af generallöjtnanten Kleen. Byggnaden är uppförd i venetiansk renässans, 3 våningar, 260 fot lång, 170 fot bred och 90 fot hög. Den mot slottet vettande fa£aden prydes af basreliefer i sandsten, byster och statyer i marmor, hvaremot freskerna i trappor och gallerier, ännu låta vänta på sig. Hela byggnaden lär hafva kostat en summa af 2,200,000 kr.

Den lilla holme, på hvilken Nationalmuseum är belägen och som först kallades Myntholmen efter ett der af Gustaf Vasa anlagdt myntverk och derefter Kyrkholmen efter en der belägen Skeppsholmen tillhörig träkyrka, är nu i nordvest igenvallad med fasta marken samt för öfrigt genom nya Skeppsholmsbron, uppförd af jern, förenad med Skeppsholmen, öfver hvilken man äfven har utsigt från det nämnda kyrktornet. Skepps- och Kastellholmarne, af hvilka den förra har åtskilliga byggnader för Stockholms station af den k. flottan, den senare är försedd med ett litet kastell (efter ritning af kronprinsen Oscar, sedan Oscar I), från hvars tak man har en vidsträckt utsigt, förete om sommaren särdeles mjuka och behagliga löfpartier. Bakom dem framskymta dels Djurgårdens lunder, dels vattnet, så att vi för att fortsätta att få vårt panorama fullständigt måste välja en annan synpunkt. Med den frihet vi hafva att flyga på fantasiens vingar och på sin höjd låta binda oss af några teckningar af en i sitt val äfven fri konstnär, välja vi för tillfället en flyttbar och en sådan, som närmar oss slottet i stället för att aflägsna oss derifrån. Vi välja nämligen: inseglingen till Stockholm från Saltsjön, och komma dervid den mest befarna vägen förbi Vaxholm. Denna lilla fiskarestad, som lefver på ganska hårda vilkor under sin mäktige granne fästningen, ty i krig behöfs blott en vink derifrån, så blifva alla kojorna jämnade med marken. Fästningen, först anlagd af Gustaf I, förbättrades af Gustaf Adolf, men har först på senare tiden hunnit någon betydenhet. Den kallas ilu Oscar-Fredriksborg, är befäst äfven med pansarbrytande kanoner och äfven beklädd med pansarplåtar. Den är försedd med batterier både på Vaxön och Rindön, der ett sär-skildt starkt utanverk finnes, samt på en mängd kringliggande öar. Farvattnet på andra sidan Rindön spärrades fordom genom det nu föi’fallna fästet Fredriksborg, då för tiden ansedt som det största och starkaste militärtorn i Europa, men är nu stängdt genom försänkningar.Ifrån Vaxholm går man till Stockholm i nästan rak sydvestlig riktning förbi en mängd småöar, prydda med vackra och inbjudande villor, öfver Långholms- och Hög-garnsfjärdarne, vid hvars norra strand det högt belägna Bogesund höjer sitt torn öfver den omgif-vande trakten. Man följer derpå Vermdöns norra strand, der en mängd angenäma, i löfbäddar liggande villor, såsom Kummelnäs, Skepparholmen, Hasseludden m. fl., öfver allt vänligt tilltala en, men olyckligtvis tilltala en på nästan samma sätt. På andra sidan de s. k. Halfkakssunden utbreder sig Li-dingön med kanske en något mindre rik natur än Vermdöns, särdeles på Lilla Värtans stränder, men ständigt med samma täcka och prydliga villor. Den del af Lidingön, som passeras vid stora segelleden, visar oss Käppala ångsåg samt de vackra egendomarne Elfvik,

Brevik och Mölna. Vid inträdet till Lilla Värtan ligga Fjä-derholmarne med ett ganska godt värdshus, som likväl under de sista åren undanskymts af den stora bränvinshandeln, i hvars tjenst platsen för en tid trädt. På södra sidan, mellan Vermdön och Sikla-ön skjuter här Skurusund in, med särdeles vackra och romantiska stränder, af vekare skaplynne på Vermdö-sidan, af ett djerfvare på den andra. Denna segelled för vester och söder om Vermdön till det mycket grunda och hopträngda Baggensstäket, hvarigenom man kommer ut på den friska Baggens-fjärden, der den inre segelledenFrån Jakobs kyrktorn.till Dalarö, köping, tullstation och badort, vidtager. Stora segelleden fortsätter derernot utmed norra stranden af Sicklaön, der den djupa och vackra Svindersviken tränger in, och vid hvars stränder de vackra ställena Svindersvik och Ryssvik äro belägna. Längre bort på denna sida har man Finnboda slip, en Bergsunds etablissement tillhörig reparationsverkstad vid Saltsjön. På höger sida, på Djurgårdslandet, passerar man Sjötullen eller Blockhustullen och derefter en mängd vackra ställen, till hvilka vi få återkomma, då det mer direkt blifver tal om Djurgården. Längre bort vidtager till venster det s. k. södra landet, börjande med Danvikens f. d. hospital, nu välgörenhetsinrättning med kyrka. I närheten deraf ligger Patons brädgård med en s. k. fåfänga, högt belägen utsigt, Södra eller Lind-bergska varfvet och Ersta backe med diakonissanstalten jämte ett litet af arkitekten P. TJ. Stenhammar uppfördt kapell. Följa sedan Katarina kyrka, den högst belägna och derför vidsträcktast sedda i hela Stockholm och dess omgifningar, ehuru Ladugårdslandets, sedan den blifvit höjd genom ett vackert torn, hvilket dock ej alldeles kan sägas höra till kyrkan, nu kan anses hafva börjat täfla dermed, och den beslutna Johannes’ kyrka både genom ett högt läge och en vacker arkitektur synes med framgång kunna fullfölja en sådan täflan. På Stockholms ström är en synnerlig trängsel och brådska af ångslupar, hvilka underhålla trafiken mellan hufvudstaden och dess omgifningar på Saltsjösidan samt företrädesvis lägga till vid Skeppsbron, Blasieholmskajen och nedanför Museum. Vaxholms-, Vermdö- och Lidingöbåtarne hafva sina stationer nedanför Gustaf lll:s staty, modellerad af Sergel efter Apollo de Belvedere, det största konstverk af alla de statyer, som pryda våra öppna platser. Midt för denna staty höjer sig slottsbacken, på hvars spets reser sig den af Gustaf III, till minne af Stockholms borgerskaps trohet i ryska kriget, beslutna, af hans son resta obelisken, hvilken, tillika med lindalléen på Norr-tullsgatan, är det enda ännu bestående minnet af Gustaf IV Adolf. Midt för vestra slottshvalfvet reser sig Ofverstäthållarehuset, ursprungligen uppfördt af Tessin till hans enskilda palats, bekant för sin vackra gård med ett underbart perspektiv. 1 obeliskens närhet ligger Storkyrkan, grundlagd, liksom det äldsta slottet, af Birger Jarl, och sedan afskuren på östra gafveln samt till det yttre restaurerad i italiensk stil, under det dess inre är bibehållet i den ursprungliga götiska stilen. I Storkyrkan förrättas numera de religiösa ceremonier, som angå hela landet, t. ex. konungakröningar, riksdagspredikningar m. m.; sådana som röra kungliga familjen ensamt, såsom barndop och konfirmationer, ega deremot i allmänhet rum i Slottskapellet. Konungabegrafningarna ske i Riddar-holmskyrkan. Vester om Storkyrkan, endast skild derifrån genom en smal gård ligger Stockholms Börs, fullbordad 177G, på samma ställe, der stadens rådhus fordom varit beläget. Platsen, der affärer afslutas, är belägen på nedre botten med ingång från Stortorget, hvaremot öfre våningen användes till festivitetslokal för de allmänna fester, staden någon gång gifver, för ordenssällskap och större sammankomster.

I Gustaf III:s dagar lär hafva varit meningen att låta en vacker aveny* i närmast samma arkitektur som slottet förena Riddarhustorget med lilla Borggården, och man ser i n. v. Statistiska centralbyråns hus en lemning deraf. Nu för tiden går stora vägen från Riddarhustorget till slottet, hvilken begagnas af offentliga processioner och de kungligas ekipager efter Storkyrkobrinken, en sluttande gata, som utmynnar midt för Gustaf Vasas staty af lArclieveque, bekostad af Ridderskapet och adeln. Vid gatan ligger, utom denredan nämnda Statistiska centralbyrån, hvars vackra arbete förmodligen undfallit de fleste, i hörnet af Yesterlånggatan, ett praktfullt hus, Skandinaviska kreditaktie-bolagets, uppfördt af putsadt tegel och prydt med slipade granitpelare. Riddarhustorget, invid hvilket ligga de ståtliga byggnaderna Riddarhuset och det nu på förfall stadda och för sitt ändamål otillräckliga Rådhuset, hvilket dock alltid förtjenar bevaras såsom ett härligt minne af 1600-talets byggnadskonst, är genom en bred, mycket ful järnbro öfver Riddarholmskanalen förenad med Riddarholmen, under hvilken bro löpa sammanbin dnings-banan och den vid dess sida befintliga gångbron, som är stödd på Strömsborg, en liten holme midt i Strömmen, med en härlig belägenhet samt en både vidsträckt och förtjusande utsigt. Denna omfattar Munkbron, ett af hufvudstadens mest besökta salutorg, som i vester begränsas af det

vackra, för några år sedan väl restaurerade Petersenska huset, hvilket fortsättes af Nedre Munkbron, vanligen kalladt Köttorget eller Örebrohamnen, efter sin bestämmelse eller efter en af hufvudstadens förnämligaste tillförselorter, samt Kornhamn och längre bort vid Slussen den underjordiska Fiskaregången. Vidare ser man Riddarholmen och Strömmen, der planschen (sid. 4) visar oss det Nordstedtska bok-tryckerietablissementet, sådant det färdigt kommer att presentera sig, samt den nya Kallbadinrättningen, hvilken i sitt nuvarande fullfärdiga skick ej ännu kunnat öppnas för

o

trafik. At andra sidan ser man Rödbotorget, Bondeska palatset och Norrbro, men då planschen ej visar oss dessa, uppskjuta vi talet derom tills vidare. Deremot torde intet tillfälle återkomma att tala om Riddarholmen, och är det derför skäl att vi begagna oss deraf.

Riddarholmskyrkan var ursprungligen kyrka till det af Magnus Ladulås anlagda och rikt doterade Gråmunkeklostret och blef efter klostrens indragning kyrka i en särskild församling, hvilken indrogs 1807. Johan III hade utvidgat henne och försett henne med den höga tornspira, hvilken nedbrann 1835 och sedan (1847) blifvit ersatt med ett spetstorn af gjutjärn, 140 fot högt. Kyrkan är, såsom förut är omtaladt, nu mera graf-kyrka för de svenske konungarne, deras familjer och några andre förnäme män samt är prydd med särdeles många troféer och vapen, hvilket alt till någon del kan berättiga den att kallas ett svenskt Wcstminster Abbey. Liksom parlamentshuset i London ligger nära detta, så är det svenska Riksdagshuset blott genom en smal gata skildt från Riddar-holmskyrkan. Det är en ful byggnad, som icke ens har fördelen att vara ett hus, utan uppkommit genom sammanslagningen af tvänne, nämligen f. d. Riksens ständers hus och det gamla Hebbeska. Riksdagen har här endast nödtorftigt tak öfver hufvudet, och frågan om anskaffandet af ett nytt hus för den samma har också länge stått på dagordningen och är för närvarande under behandling af en komité. Utom redan förut omnämnda, i det gamla Kungslmset inrymda ämbetsverk, hafva på Riddarholmen sin plats äfven Kammarrätten, Domänförvaltningen, Sjöförvaltningen, Generalstaben, Riksarkivet och Riksgäldskontoret. Den lilla öppna platsen framför det gamla Kungshuset prydes af Birger Jarls staty af Fogelberg. Riddarholmshamnen är hufvudsakliga landningsplatsen för de fartyg, som på Mälaren och genom Södertelje kanal anlända till hufvudstaden.

Vi återvända nu till söder, som vi tillförene i förbifarten betraktat från segelleden, och taga vår plats på Stadsgården, der vi med ryggen mot Magasinsbolagets stora hus låta blicken följa utefter Skeppsbron, den brådskande, af järnbanspår korsade, tjärdoftandeFrån Gustaf Adolfs torg.

ocli sjåarebefolkade Skeppsbron, garnerad af stora engelska, tyska, ryska, finska och norrländska ångbåtar samt, vid roddaretrapporna, af små stockholmska ångslupar, hvilka vid vissa bestämda tider, särdeles 9—10 f. m. och 2—3 e. m. lustigt röra sig fram och åter, ofta gifvande signaler åt hvarandra. Skeppsbrons enda husrad består af i allmänhet stora och vackra hus, af hvilka några gamla, byggda på pålar, såsom t. ex. Hotel Frankfurt, antagit en högst betänklig lut-ningsgrad. De flesta husen här stå i de stora affärernas tjenst, deribland några offentliga såsom Riksbanken, Pack- och Tullhuset med sina paviljonger af järn och glas samt närmast slottsbacken Telegrafen, som äfven inrymmer Telegrafstyrelsen och Skogsstyrelsen. De öfriga husen gifva plats åt handelskontor, särskildt tillhöriga exporthusen, ångfartygs-kommissionärer, skeppsfurnissörer, stadsmäklare och dylika.

Vi förflytta oss ett litet stycke, tätt under den af kapten Lindmark för ett par år sedan anlagda Elevatorn, en hissinrättning, som för 5 öre på några ögonblick fortskaffar en person från Stadsgården till höjden af Mosebacke, en väg, som på de forna trappornas tid för en person med starka både ben och lungor tog åtminstone sex å sju minuter, då man likväl såsom vinst blef andtruten. Denna nya kommunikationsled i förening med en gångbro öfver de under varande husens tak, som i vårt land, om ej i hela Europa, är den första i sitt slag, kommer dock snart att få en konkurrent, ty Mariaboarne vilja icke vara sämre än Katarinaboarne och hafva derför gått i författning om uppförandet af en dylik vid Maria Strandgata, n. v. Ragvaldsbro, hvilken skall lyfta sina passagerare upp till Bellmansgatan och dessutom har den fördelen att visa ett prydligt yttre, som döljer sjelfva

konstruktionen. Huruvida trafiken här är så stor eller kan bringas upp derhän, att affären kan bära sig, veta vi icke och grubbla ej heller mycket derpå, ty den saken rör naturligtvis närmast dem, som lägga ned penningar på företaget, och ett fak-tum är, att hissen i Stadsgården burit sig bättre, än man väntat, och ett ännu allmännare kändt, att nya billiga trafikleder hafva en synnerlig förmåga att höja trafiken. Mosebacke, med sin omfattande utsigt öfver både Saltsjön och Mälaren, öfver hela Stockholm, med undantag af en del af Katarinatrakten, samt en god del af dess omgifningar, har i alla dagar utgjort ett tämligen vanligt mål för resandes vandringar, särdeles sedan platsen, efter den stora eldsvåda, som på sommaren

1857 der härjade och i det nattliga dunklet skänkte hela det underliggande Stockholm ett »rysligt skönt» skådespel, blifvit, från att hafva varit en af hufvudstadens eländigaste trakter, hvad den var ämnad till: en af dess, åtminstone Södermalms, allra vackraste. En beqvämare väg från Stadsgården till Mosebacke hörde derför till länge kända behof och blef på ett förträffligt sätt fyldt af elevatorn. Ett ännu qvar-stående önskningsmål, i fall Mosebacke skall kunna blifva alt hvad det kan och är ämnadt till, är att dess restaurant måtte få en innehafvare, hvilken åtminstone i någon mån söker uppfylla rätt måttliga anspråk. Ty den publik, som lockas af chansonnettsån-gerskor med mer eller mindre nakna former och bristfällig sångkonst, negrer och akrobater, är hvarken den finaste eller den pålitligaste.

Med ännu några steg förflytta vi oss till Brunnsbacken,hvilken förhinder Stadsgården ined Hornsgatan, och hafva derifrån en förtjusande utsigt öfver Skepps- och Ivastellholmarne samt Djurgården. Efter vi nu äro i farten och det är en ovanligt vacker vårdag, passa vi på tillfället och låta sätta oss öfver till Djurgården från Räntmästaretrappan, hvilken vid denna årstid är den enda trafikerade ångslupslinien, under det man deremot på sommaren äfven kan komma öfver från Strömparterren, Blasieholmen och Nybron. På denna väg landa vi nedanför Allmänna gränd, som leder rakt upp till Hasselbacken. Vid landstigningen hafva vi till höger Stockholms järnvåg, som flyttat hit från den gamla Slussgrafven, hvilken måst utrymmas för att lemna rum åt sammanbindningsbanan, och här intagit det gamla Djurgdrdsvarjvets plats. När vi uppnått Hasselbacken, hvarifrån utsigten nu är friare, än under sommaren, då här är tämligen mycket igenvuxet, fylles vårt lijerta af en berättigad glädje och stolthet öfver att denna Wilhelm Davidsons vackra, angenäma och välskötta skapelse är svensk, utan att derför känna oss frestade till ett så exstatiskt utbrott, som doktor Hagdahl i sitt berömda arbete: Kokkonsten som vetenskap och konst, då han på Hasselbacken tillämpar följande 0111 Vérys restaurant i Paris förut begagnade ord:

»Så länge Coliseum står, står också Rom;

Så länge Roma står, står verlden.»

Utan att eftersträfva någon verldshistorislc betydelse, hvilken vi misstänka att doktorn endast ironice tilldelat den, har den ju en ganska vacker uppgift såsom ej blott Sveriges, utan hela Nordens, vackrast belägna, bäst inrättade och underhållna förfriskningslokal. Hasselbacken har också lyckats utrota all direkt konkurrens på sitt område, sedan dess förnämsta lnedtäflare, hvilka likväl knapt uppburo detta namn: Blå porten brann upp, och Franska värdshuset drog sig tillbaka till privatlifvet. För femton till tjugo år tillbaka var det icke ovanligt att t. ex. 1 Maj tre eller fyra stora middagar, med eller utan regementsmusik, gåfvos på olika restauranter på Djurgården. Skall något sådant inträffa nu för tiden, måste de alla gifvas på Hasselbacken, då matsedeln löper fara att blifva den samma på alla, och de olika kotterierna på annat sätt kunna komma i tillfälle att genera hvarandra. Stället förmåga att servera gäster är ganska betydlig, och åtminstone vid ett tillfälle, efter studentmötet 1875, voro 2,000 biljetter till supén betalade och ut-lemnade, och alla gästerna bespisades samtidigt. Hasselbacken prydes bland annat af en bronsstaty af Bellman i sittande ställning, modellerad af G. A. Nyström och upprest 1872 under den s. k. Bellmanseken, så nämnd, emedan traditionen påstår sångaren under densamma hafva haft flerc af sina inspirationer.

Nedanföre Hasselbacken, midt öfver vägen, i den s. k. Djurgårdsstaden, ligger det gamla Gröna Lund, ett rödmåladt träruckel med svalgång, hvilket på 1700-talet var ett sämre värdshus, som Bellman ofta valde till skådeplats för sina humoristiska skildringar ur folklifvet, i hvilka den nu förfallna boningen målas såsom ett hem

för skämt och nöjen, der det ofta gick öfver måttan lustigt till. På samma sida ligga det forna Casino, f. d. Djurgärdsskolan, en enkel gulmålad byggnad, som, sedan nu ett nytt rymligt skolhus uppförts på den s. k. Singelbacken, användes till kyrkosal, sjömansvärdshuset Lybeck eller Lilla Hasselbacken samt f. d. Franska värdshuset. Der bakom går vägen ned till Beck-

O O

holmen med Dockan eller rättare dockorna, ty de äro två, sprängda i klippan samt flitigtanlitade vid fartygsreparationer. — Pa samma sida om vägen som Hasselbacken, begränsad pa norra sidan af Manegen, Alhambra, Djurgärdstivoli och Novilla samt i söder af stora landsvägen utbreder sig Djurgårdsslätten, der fordom Filikromen och Blinda Kalle läto höra sig, men der nu för tiden husera Kasperteatern och en mängd utom för öronen ofarliga positivister af båda könen, som förevisa hårresande taflor öfver olyckshändelser och mord eller hafva i sitt sällskap artister, hvilkas konst går ut på att tillfredsställa sin aptit på blår och eld, jämte deras ungdomliga, naiva och lättroade publik. Det är dock de vackra, varma sommardagarne, särdeles söndagarne, som slätten visar sig i sitt fulla essc, och en fil af eleganta ekipager pa vägen ökar dammet derstädes. Den s. k. kortégen tager vägen från slätten förbi Pontins villa, Rosenvik och Weylandts villa till den af Byström modellerade Bellmans byst, der några af ekipagen stanna vid förfriskningsstället Belbnans ro, andra fortsätta vägen till Manilla, andra åter till Rosendals lustslott. Till höger om den förra vägen har man Frisens park, der det söndagseftermiddagarne dansas vid musik af positiv eller dragharmonikor, samt nere vid sjön Valdemar sudden och Biskopsudden med den täcka af prof. Malmsten anlagda villan Qvickjock, Liston Hill samt längre bort Täcka udden med Walls och Bolinders villor, hvilka närma sig till små slott. På en dominerande höjd ligger Manilla, det stora döfstum-institutet, som måhända gör något intryck af kasern, men har förtjusande omgifningar. Rosendals slott åter, uppfördt i villastil af Cai-1 XIV Johan, som gjorde särdeles mycket för Djurgårdens försköande och särskildt försåg den med en mängd goda vägar, är beläget vid Djurgårdsbrunnsvik en och är synnerligt berömdt för den kolossala vasen af porfyr från Elfdalen, som är uppstäld der-utanför åt sjösidan. Trädgårdsföreningens växthus, drifbänkar och trädskolor hafva nu mera blifvit flyttade hit. Ett stycke nedanför Rosendal leder en liten bro öfver till Djurgårdsbrunn, der den förnäma verlden i forna dagar drack brunn om morgnarne ochvacker utsigt öfver Ladugårdsgärdet och staden. På slätten nedanföre ligger Djurgärds-teatern, f. d. Bärns villa eller blott Villan, samt Byströms, nu Hammars villa, der egaien samlat en del af kuriositeterna från sitt museum i staden. Rakt nedanföre Byströms villa är Ålkärret beläget, tilläggsplatsen för de flesta ångslupar från staden, och vid strandremsan norr derom lisga de s. k. G aler skjulen för flottans kanonbatar och ett par lepara-tionsverkstäder, jämte Flottans kyrkogård med ett monument öfver Chapman. Efter återkomsten till staden hamna vi åter vid Räntmästaretrappan och taga för fullständighetens skull en hastig blick öfver Karl Johans torg, der det märkligaste föremålet naturligen är hjeltens ryttarestaty, modellerad af Fogelberg och hvilande pa en fotställning af marmor.

besökte Torngrens baler om aftnarne, och som nu trafikeras hufvudsakligen för sitt värdshus’ skull. Nu hafva vi lemnat Djurgårdsön, eller Valdemar sön, som den i forna dagar kallades, och kommit öfver på Djurgårdens fastland, men då detta fastland ej rymmes i vyen från Brunnsbacken, från hvilken vi utgingo, uppskjuta vi att tala derom till en annan gång och redogöra i stället nu för den återstående, vestra, delen af Valdemarsön. Nedanföre Rosendal är Sirishof beläget, en villa, som i äldre tider tillhörde excellensen grefve af Wetterstedt, nu restaurerad och förskönad eges af bankdirektören Wallenberg. Högre upp i skogen ligger ett Belvedere med stor och vidsträckt utsigt, der man midt öfver Lidingön ser ända till Bogesund och Vaxholm. Ett stycke dcrifrån, närmare Hasselbacken, lio-ger Skansen, hvarifrån man visserligen har en mindre vidsträckt, men knapt mindre

Utsigt från Brunsbacken å Söder.Kungsträdgården. Efter fotografi af Joh. Jseger.Bakom statyn begränsas torget i söder af en liten bazar och på dess östra sida stiger man ned till Fiskargången*. Här i närheten har man mynningen till den 479 meter långa Tunneln under Södermalm, hvilken utgör en del af Sammanbindning sbanan, som på sin fortsättning åt norr består af en lång jernbro öfver Söder- och Norrström. Följa vi tunneln framåt, så komma vi inom kort till Södra jernv äg sstationen och vidare derifrån utefter jern vägen till Liljeholmens jernv äg sstation samt de i dess närhet belägna Vattenledningens hufvudbassiner, Bergsunds mekaniska verkstad,

Långholmens fästnings-

o

byggnader m. fl. verk och inrättningar. I trakten se vi de nyanlagda förstäderna Arsta-

o

dal och Arstaäng, hvarjetnte vi iakttaga att de täcka stränderna delvis prydas af vackra

o

villor. Återvända vi härifrån öfver en af Södermalms längsta trafikleder, Hornsgatan, så komma vi först till Adolf Fredriks torg, som numera är försedt med vackra planteringar, och vidare till Maria kyrka, grundlagd 1576 och sedan 1825 befintlig i sitt nuvarande skick med Stockholms fulaste kyrktorn (lik en utdragen kikare). Längre österut ha vi den förut omtalade vackra Mosebacke med Södra teatern och i närheten af den samma Katarina kyrka, bygd 1656—70 på den plats der de i Stockholms blodbad afrättades lik brändes. Och härmed hafva vi sett det väsentligaste af Södermalms nuvarande märkvärdigheter.

Yi säga derför farväl till denna stadsdel och vända åter till närheten af Slottet samt taga plats under Kanslihusets väldiga kolonner. Här se vi något som icke just är egnadt att fylla vårt hjerta med glädje, nämligen Helgeandsholmen. Detta Stockholms äldsta område, som genom sin belägenhet midt i Norrström synes vara ämnadt till en af dess skönaste och mest karakteristiska platser, är inkräktad af den långa, utmed Norrbro löpande Bazaren samt af diverse ruckliga byggnader och af det kungliga Stallet, ett visserligen vackert arkitektoniskt verk, men som föga lämpar sig för den i ögonen fallande, herliga platsen. Hvarje vän af hufvudstadens förskönande motser ock med längtan den dag, då allt detta får vika, något som en gång måste ske, ty här om någonsin gäller nog, att »evigt kan ej bli det gamla». Men om holmens vestra del är ful, så är deremot dess östra del, Strömparterren, en verklig perla, hvars like i skön belägenhet få städer torde kunna uppvisa.

Det låter sig naturligtvis ej göra att vid en sådan kort vandring som denna, betrakta allting i detalj, men innan vi lemna denna del af staden vilja vi likväl ej underlåta att göra en promenad genom en af hufvudstadens lifligaste affärsgator, den af butik vid butik upptagna, ständigt menniskofylda, smala, krokiga och i flera afseenden egendomliga Vesterlänggatan. Under denna promenad komma vi till den 1642 färdigbyggda Tyska kyrkan, hvars vackra tornspira 1878 nedbrann. Nu har det nedbrunna tornet uppstått i ny, förskönad gestalt, och inom kort, när tornbyggnaden blir fullt färdig, kommer äfven det berömda klockspelet att blifva ersatt med ett nytt. Men vi hafva ej tid att längre uppehålla oss härvid, utan begifva oss å nyo åt norr, hvarvid vi i förbifarten kasta en blick på den vid Slottsbacken midt emot Slottet belägna Finska kyrkan, hvars oansenliga lokal är märkvärdig derför, att den fordom under namnet »Lilla Bollhuset» inneslöt den i Svenska teaterns historia bekanta »Bollhusteatern».

* Efter A. Flodmans frånfälle liar fortsättningen af denna artikel utarbetats af John Neander.Från Norrbro, öfver hvilken vi nu begifva oss till Norrmalm, se vi framför oss Gustaf Adolfs torg med hjeltekonungen Gustaf II Adolfs ryttarestod, rest 1796 och modellerad af lArcheveque. Till venster se vi Arffurstens palats, och till höger ligger Kungl. Stora teatern, Gustaf III:s skapelse, bygd efter en ritning af Adelcrantz och invigd 1782 samt 10 år senare skådeplatsen för sin upphofsmans mord. Midt emot »operahuset», som det i dagligt tal benämnes, ha vi Jacobs kyrka, uppförd 1588—1643. Härifrån komma vi omedelbart in i Kungsträdgården, nu mera Stockholms vackraste och fashionablaste promenadplats, hvilken prydes icke allenast af präktiga planteringar och blomstergrupper, utan äfven af ett par konstens mästerverk: den år 1868 aftäckta, af svenska folket bekostade Carl-XII:s-stoden, modellerad af prof. J. P. Molin, och samme konstnärs ryktbara Fontän. Här linnes för öfrigt rest en staty af Carl XIII, bekostad af Carl XIV Johan. Omkring Kungsträdgården se vi Konstföreningens hus med Blanchs kafe, Iöreningens för nordisk konst lokal, Davidsonska och Wallenbergska palatsen, Kungl. dramatiska teatern (uppförd 1842 af kapten A. Lindeberg) samt Jernkontorets hus med prof. F. Kjellbergs fris: »Drag ur jerntillverkningens historia».

Öfver Hamngatan, för hvars prydliga bebyggande och så snart genomförda utvidgande, man har att tacka den för Stockholms förskönande varmt nitälskande »Hassel-

backskungen» Vilhelm Davidson, komma vi in i den strax intill Kungsträdgården belägna

fe

Berzelii park, så benämd efter den 1858 derstädes resta, af prof. Qvarnström modellerade Berzeliistoden. På parkens ena sida ligger Berns salong och i dess närhet en af de vackraste byggnaderna i hufvudstaden, Mosaiska synagogan, uppförd i slutet af 1860-talet efter ritning af prof. Scholander. På den motsatta sidan åter finna vi en af de lulaste kakarne i Stockholm, de bekanta Haminerska rucklen vid Nybron, hvilka, dess båttre, numera blifvit inköpta af Stockholms stad för att rifvas och lemna rum för den nya trafikled, som skall förbinda Nybrohamnen med de norra delarne af Norrmalm.

Medan vi befinna oss här, vilja vi jemväl kasta en blick på norra sidan af den angränsande, i denna uppsats förut omnämnda Blasieholmen. Der möter oss först Musikaliska akademiens nya, men smaklösa hus, vidare Frimurareordens palats samt bakom det samma Blasiehohnskyrkan och Nya teatern. Norra Blasieholmshamnen, ännu för några år sedan skräpig och ödslig, är nu delvis väl bebygd, och mycket, lif är äfven här rådande, sedan en stor del af ångbåtstrafiken, den finska och sydsvenska, blifvit förflyttad hit från den för ångbåtsfarten otillräckliga Skeppsbron. Om vintren, då skridskobanor äro anordnade inne i viken, är denna plats mycket eftersökt och skådeplatsen för ett lika muntert som rörligt lif.

Närmast i vår väg följer nu Ladugårdslandet eller Östermalm. Rakt framför oss hafva vi den ståtliga, genom fyllning med stor kostnad åstadkomna Ladugårdslands strandgata, i fonden ligga Djurgårdsbron och Skogsinstitutet och längs gatan se vi åtskilliga kasernetablissement, dcribland närmast oss Artillerigården, bakom hvilken höjer sig Hedvig Eleonora eller Ladugårdslandskyrkan, grundlagd 165-Q. invigd 1737 och försedd med ett ståtligt hvälfdt torn 1866. På motsatta sidan af denna stadsdel utbreder sig excercisfältet Ladugårdsgärdet, och på sjelfva gränsen mellan detta och staden se vi Veterinärinstitutets nya lokal och Nya kasernetablissementet utanför Carl XV:s port. Här i närheten ligger för öfrigt den vackra Villastaden och Esplanaden samt den vidsträcktaoch numera väl underhållna parken Humlegarden, der man för närvarande är sysselsatt med att uppsätta den af prof. F. Kjellberg modellerade Linnéstoden. Strax söder om Humlegården finnes den mångsidiga öppna plats, Stureplanen, der den blifvande trafikleden från Nybron skäres af den utdragna Sturegatan och Norrmalmsgatan. Denna plats (afbildad här nedan) är redan på väg att blifva en af de vackraste, liksom den till formen blifver en af de egendomligaste i Stockholm.

Humlegården. — Stureplanen.

Vår vandring kors och tvärs för oss nu åter till Gustaf Adolfs torg, hvarifrån vi denna gång begifva oss in på Norrmalm, hvilken stadsdel vi förut endast delvis besökt. Nu taga vi vägen öfver Malmtorg sgatan, Brunkebergstorg och Malmskillnadsgatan till Johannis kyrkogård. Vid först nämda gata se vi Nya badinrättningens präktiga lokal, vid torget se vi bland annat Handtverksföreningens hus, som i sig innesluter Slöjdföreningens museum (strax intill torget, ehuru ej synlig härifrån, ha vi Katolska kyrkan) och vid kyrkogården ligger strax till höger den nya ståtliga Brandstationen, medan vi inne i ettBellmansro.

Dj urgårdsbilder.

Gröna Lund. 3. Täeka Udden. 4. Hasselbacken. 5. Djurgårdsbrunnsviken. 6. Utsigt af Manilla, från Friesens park. 7. Gammal väderqvarn å Yaldemarsudden.hörn af kyrkogården se den pittoreska, gulmålade Johannis gamla träkyrka och omedelbart derintill platsen för den under uppförande varande nya kyrkan. Efter att härifrån hafva begifvit oss öfver en mindre tvärgata komma vi till Adolf Fredriks kyrka, bygd efter ritning af Adlercrantz i italiensk stil. Invid kyrkogården ligger Vetenskapsakademiens palats, der Naturhistoriska riksmusets storartade samlingar förvaras. Här komma vi in på en annan af hufvudstadens största affärsgator, hittills stadens förnämsta gata, Drottninggatan, vid hvilken vi finna Nordiska museets fyra särskilda lokaler, Norra latinläroverket (en präktig monumental byggnad, uppförd efter ritning af öfverintendenten H. Zettervall), F[ötel Phoenix, Tekniska högskolan (ett annat monumentalt mästerverk, upp-fördt efter ritning af prof. Scholander), Bergsskolan och vid gatans slutpunkt, på en hög sandås, Stockholms observatorium. Fortsätta vi promenaden längre norrut öfver den i

samma riktning gående Norrtullsgatan, så anträffa vi två andra märkliga byggnader, det ståtliga nya Fnkhuset och det midt emot detta belägna, under byggnad varande nya Barnhuset. Ännu ett litet stycke och vi hafva hunnit till stadens och gatans gräns, Norrtull, strax utanför hvilken vi på högra sidan se det vid Brunnsvikens strand belägna utvärdshuset Stallmästaregården, med på ena sidan den vackra Bellevueparken och på andra sidan den vidsträckta, lummiga Hagaparken. Invid den senare möta vi Nya kyrkogården samt Katolska och Mosaiska kyrkogårdarne. Bortom Nya kyrkogården reser sig, vacker och vördnadsbjudande, den gamla Solna kyrka, och på andra sidan den lilla skogsdungen bakom kyrkan se vi Carlbergsparken med det forna kungliga Slottet, numera lokal för Krigsskolan.

Från Carlberg begifva vi oss med ångslup öfver Bör strandssjön och Klara sjö till staden. Under denna färd passera vi de på Norrmalm belägna Rörstrands porslinsfabrik, Atlas storartade verkstäder, Sabbatsbergs nya sjukhus, Engelska kyrkan, m. m. Vi landstiga vid den präktiga, nyuppförda Kungsbron och taga först i betraktande den nya, ståtliga, genom förut bebyggda qvarter uppbrutna Kungsgatan samt fortsätta derefter vår promenad öfver Klara Strandgata, hvilken redan nu, innan hon ännu hunnit i sin helhet utvidgas, ter sig för oss som en blifvande hufvudgata. Här se vi Stockholms gasverk, det nyinrättade Hotel W6, Centraltryckeriet och det kolossala Centralstationshuset, sjelfva knyt-punkten för de norra och södra stambanorna. I närheten häraf ligger Klara kyrka, som i sitt nuvarande skick invigdes 1753. För närvarande förses kyrkan med en ny, spetsig tornspira, hvarjemte de gamla, fula tornmurarne beklädas med färgadt tegel. Härifrån komma vi öfver Odensgatan å nyo till Drottninggatan och följa denna till Norrström, der vi möta det ståtliga Bondeska palatset. Fortsätta vi åt vester öfver Strömgatan, se vi framför oss den nya, dyrbara Vasabron, och invid Rödbotorget se vi två offentliga byggnader: Fria konsternas akademi och nya Posthuset.

Härifrån leder vår väg öfver Nya Kungsholmsbron till Handtverkargatan på Kungsholmen. Invid eller i närheten af denna gata finna vi Serajimerlasarettet, Bolinderska verkstäderna, Kungl. Myntet, Karolinska institutet, samt flera andra sjukhus och välgörenhetsinrättningar. Vi passera här äfven Kungsliolms kyrka, en liten korskyrka, bygd 1673—88 och försedd med ett torn som liknar en omhvälfd bål med en butelj ofvanpå. Utanför den hittills varande bebygda delen af staden se vi Palmcrantzska kulsprutfabriken,Conradsbergs hospital, Mariebergs krigshögskola, (förut en bekant porslinsfabrik, hyars fabrikat äro mycket eftersökta af samlare) och Frimurarebarnhuset pä Kristineberg.

Vi hafva under denna vår flyktiga vandring gjort bekantskap med de märkligaste företeelserna i hufvudstadens olika delar. Men det är icke ensamt dessa, eller ens huf-vudsakligen dessa, som tilldragit sig vår mesta uppmärksamhet, utan denna har fängslats minst lika mycket af stadens hela yttre fysionomi: denna egendomliga blandning af vatten och land, af högre och lägre liggande stadsdelar, af palatsprydda sträckor och idylliska parker, af fartygsuppfylda hamnar och fria, speglande vikar och fjärdar, som åt hufvudstadens utseende gifva en så tjusande prägel och som göra att stundom för nästan hvarje steg man tager framåt utsigterna vexla i form. Vi hafva vidare med stort intresse iakttagit den byggnadsverksamhet, som råder i olika delar af staden, och som icke allenast visar sig vara ett storartadt utvidgningsarbete, utan äfven ett betydande försköningsarbete. Detta arbete kan, strängt taget, sägas hafva börjat i och med byggandet af Sammanbind-ningsbanan, fortgått i de fyllnadsarbeten som anstäldes för att tillgodose det raskt växande behofvet af ökadt hamnutrymme och slutligen utmynnat i den lifliga byggnadsverksamhet, som under det senaste decenniet varit så kännetecknande för hufvudstaden.

Den mäktigaste häfstången för denna omgestaltande byggnadsverksamhet har utan tvifvel varit dels befolkningens hastiga tillväxt och det deraf föranledda ökade behofvet af bostäder, och dels den omständigheten, att man ändtligen under de senare åren fått afhjelpt en brist, som länge förefunnits, och som legat hämmande i vägen för hufvudstadens utveckling, nämligen bristen på nya, tidsenliga stadsplaner för så väl redan be-byggda som för ännu oreglerade delar af staden. Huru vigtigt tillgodoseendet af detta behof varit, det har tydligen visat sig deraf, att, sedan regleringsplanerna kommit till stånd, den ena storartade stadsdelen raskt uppväxt efter den andra. Tobakslanden på Östermalm hafva lemnat rum för den nya präktiga stadsdel, som i sig innesluter Villastaden och hufvudstadens nu varande ståtligaste gata, Esplanaden, och vester om Observa-torium har rest

sig den nu redan ganska vidsträckta Vasastaden. Sammalunda är förhållandet på Kungsholmen och Södermalm. Platser som ansetts behöfva halfva sekel för att bebyggas, hafva blifvit fullt bebyggda efter endast några års förlopp. Och under allt detta hafva äfven de äldre stadsdelarnes behof af föryngring blifvit tillgodosedt dels genom ombyggnader och dels genom husens modernisering och rikligare dekorering. I korthet, omgestaltningsarbetena hafva fortgått i sådan omfattning, att om någon, som under de 10—15 senaste åren varit borta från staden, nu komme hit, så skulle han på många ställen förvisso icke känna sig igen.

I och med den ökade byggnadsverksamheten har man allt mer och mer börjat tillgodose anspråken på vackra hus. Särskildt synes man hafva fått smak för tornbyggnader. Ännu för några år sedan fanns i hela hufvudstaden knappt en enda tornprydd privat byggnad. Nu ha vi hörntorn och midteltorn, fyrkantiga, åttkantiga och runda torn, spetsiga och trubbiga torn samt kupolformiga torn af olika slag. En vy af hufvudstaden kommer snart att förete en skog af småtorn mellan de höga kyrktornen.

Men vi lemna nu sjelfva staden för att kasta en flyktig blick på den del af dess omgifningar, som vi förut ej haft tillfälle att taga i betraktande. Vi hafva vid passerandet af stora segelleden åt Saltsjösidan haft tillfälle att se, hurusom omgifningarna åtdenna sida, i likhet med sjelfva staden, visa en den behagligaste blandning af vatten och land. Liknande är karakteren hos alla hufvudstadens omgifningar, af hvilka de på norra, östra och vestra sidorna belägna, sträcka sig på många mils omkrets, nämligen åt norr och öster Skärgården, eller, som den benämnes, Saltsjön, och åt vester Mälaren — båda dessa bildande en otalig mängd vikar och fjärdar, öar och uddar, med delvis bergiga eller låg-ländta, barr- eller löfskogklädda stränder, på hvilka man stundom kan, inom ett ganska litet område, räkna sommarvillorna i dussintal. Utom den nämda stora segelleden samt de jemväl förut omnämda, från den samma utgående Dalarö och Sandhamnsvägarne (genom Skurusundet), nämna vi: det på en gång storslagna och idylliska Nacka, den vackra Kyrk-viken på Lidingön, den långsträckta Lilla Värtan (med på ena sidan Lidingön och på den andra sidan Yttre Djurgården, på hvilken vi, bland andra ställen, sé den nya Värta-liamnen och den Nya Lidingöbro samt de besjungna ställena Fiskartorpet, Ropsten,- Skuggan m. fl.), det lugna, trefliga Ulriksdal, det idylliska Haga, det imponerande Drottningholm, det aristokratiska Skokloster och det i medeltida storhet prunkande, i den mest tjusande nejd belägna Gripsliolm. Det skulle föra oss för långt, om vi skulle närmare uppehålla oss vid alla dessa, eller de mångtaliga andra märkliga ställena, och vi nöja oss derför med att nu till slut göra en tripp till Södertelje, föreställande oss att vi kommit till hufvudstaden saltsjövägen och att vi derför, för omväxlings skull, resa derifrån kanalvägen.

o

Ångbåten lägger från Riddarholmen ut på den vackra Riddarfjärden. Till venster om oss se vi Södra bergen och till höger Kungsholmen. Snart äro vi framme vid Essingen, och vi kasta derifrån en afskedsblick tillbaka på staden, som härifrån ter sig i en af sina mest intagande gestalter. Förbi villaprydda stränder och förbi de farleder som leda till Drottningholm, Skokloster, Upsala m. fl. ställen, ånga vi raskt fram och komma snart genom det smala Bockliolmssund ut på Björkfjärden, der vi till höger om oss ha den historiskt märkvärdiga Björkö. Rätt framför oss se vi segellederna till Gripsholm, Streng-näs, Eskilstuna, Vesterås o. s. v. Efter ytterligare en stunds färd ånga vi in i Södertelje kanal samt äro kort derefter framme i »tokarnes» och »kringlornas», af de täckaste villor omgifna vackra stad.

Och här bjuda vi den ärade läsaren farväl.

Riddarholmen.

GOTLAND AF C. J. BERGMAN.

Ungefär midt emellan Öland och Småland i vester och Kurland i öster ligger Gotland, bland Sveriges öar den största, bland rikets län det minsta till folkmängd och näst det minsta till yt-innehåll*, men ingalunda det minsta i hänsyn till historiska minnen. För sitt förmånliga läge nästan midt i hafvet har ön blifvit kallad »Östersjöns öga».

Århundraden har det gifvits, då en härlig glans från detta öga strålade ut öfver land och haf. Tidigt hade dristig sjöfart till Östersjöns östra länder, och efterhand, på 11-, 12- och 1300-talen, vidsträckta handelsförbindelser, lycklig köpenskap och borgerlig idoghet på ön hopat ofantlig rikedom. Rikedomen, tros-nitet och skönhetssinnet smyckade bygderna med talrika, ståtliga kyrkor. Sjelfständighets-lynnet uppförde mångenstädes vid dessa kyrkor kasteller för att värna tempelskatterna och folkets dyrbarheter; odalmännen bodde i fasta och hvälfda stenhus, köpstadsfolket inom väldiga, tornprydda murar.

Så långt tillbaka i tiden som häfd och sägen gå, har Gotland varit i politisk förening med Sverige: redan före år 1000 hade Gutarne frivilligt gifvit sig under Svea konung. Ofta blef dock föreningsbandet sönderslitet efter blodiga strider på ön mellan Östersjöns grannfolk. Konung Gustaf Yasa yttrade på en riksdag, att »Gotland är en märklig ledamot af Sveriges rike». Det är ord, som böra gälla för alla tider. Hans samtida, konung Christian III, förklarade ön vara »en nyckel till Nordens tre riken». Det är ord, som gälde för hänfarna tidehvarf. Konung Oscar I benämnde ön vid ett högtidligt möte med länets vapenföra manskap: »en dyrbar perla i Sveriges krona». Måtte Gotlands folk alltid göra sin fagra ö värdig denna benämning! En fjerde stordrott, blomsterkonungen Carl von Linné, skref en gång till k. Adolf Fredrik, att »Gotlands inbyggare lefva i ett härligt och behageligt land». Och flerestädes har han prisat öns sydländska växtlif; om dess ängar har han yttrat, att »de mer likna trädgårdar än annan mark», och att »naturen der har förelyst konsten».

Det är på denna ö vi nu som allra hastigast skola göra ett ströftåg.

Vi börja i Visby, länets enda stad. Namnet betyder: »staden på offerplatsen». De hedniske Gutarne hade här sitt förnämsta »vi» eller offerställe vid den, redan för vikingarne beqväma och genom

* Öns folkmängd d. 1883: 52,910 inv.; hela arealen 27'/2 qv.-mil. Yisby stads folkmängd: 6,516 in v., areal (inom murarna) 135 tunnland.Visby från norr.närheten af ymniga källor utmärkta hamnplats, der staden sedan växte upp och der den inom kort blef en stapel för hela Nordens handel, en mellanstation mellan vestern, södern och östern. Såsom hufvud-stad i den af HansefÖrbundets (trenne) »tertialer», hvilken omfattade Gotland och Livland, blef den en af de mäktigaste ledamöterna i nämnda stora handelsförbund.

När man sjöledes närmar sig Visby, har man en anblick lika egendomlig som vacker. En be-fästad stad i medeltidsskrud, med vallar och med ringmur, som har omvexlande högre och lägre, fler-sidiga och krenelerade torn, tyckes liksom stiga upp ur vågorna. I en aflång kretsform sträcker sig längs hafvet den sexhundraåriga stadsmuren, som med hänsyn till storartad prydlighet icke i norra Europa har sin like. Denna fästningsmur, som har trenne starkt befästade, tornlika hufvudportar, och utom dessa 25 jordfasta och 9 s. k. sadeltorn, omsluter den med tre terrasser sig amfiteatraliskt höjande staden. Öfver de bland jättehöga valnöt- och andra löfträd hvilande husmassorna resa sig väldiga tempelruiner och hanseatiska köpmanshus med smala, upptill trappformiga gaflar. Den yppiga grönskan af den blomsterälskande stadens många parker, promenader ocli trädgårdar undangömmer eller mildrar mycket af nutidens ringhet, mycket som är skräpigt och skröpligt.

Längst till venster ser man S:t Nikolai rosettprydda vestra gafvel, och till höger derom ligga i en lång rad S:t Klemens, S:t Drotten,

S:t Lars och S:t Katarina. Längre upp i staden höjer sig domkyrkan S:t Maria med sina trenne torn, och längst uppe på »Klinten», såsom stadens östliga del benämnes, ser man, öfver det hela, ringmuren med dess höga torn, hvilka ännu kring kyrkor, hus och trädgårdar tyckas stå liksom grånade, jättelika, förstenade skyltvakter från fordomtid.

Och är det en stilla sommarqväll, då skådar den forna Ostersjö-drottningen sina ålderdomliga anletsdrag i det klara vattnet.

Den vestra, af student-alléens kronor rikt bekransade stadsmuren med de här stående tornen »Cames» (nordvestra hörntornet), »Jungfrutornet», »Sprundflaskan» och »Silfverhättan» (nu för tiden kalladt Krut-tornet) — spetsarna af S:t Nikolai gafvel och af S:t Marias tornspiror — strandträdgårdarna, strandpromenaderna och Palis-sadernas (de södra vallarnas) trädbevuxna terrasser — allt detta speglar sig i det blanka, mildt slumrande hafvet.

Och är det afton och lutar solen till sin nedgång, då öfver-svämmas de gråa minnesvårdarna och de grönskande trädgårdarna af varm gyllene färgglans, då återkastas solljuset i strålar af silfver, guld och purpur från fönsterrutorna uti den lilla, i löfrik bädd hvilande staden, hvilken då tyckes liksom med en allmän illumination vilja fira sina minnens fest.

Sådan är taflan, när man blickar åt staden. Vänder man sig om, så har man på haf och himmel solnedgångens underbara, hvarje ny dag i ny härlighet skiftande färgprakt.

Endast när man, liksom här, har framför sig i vester ett alldeles öppet haf, kan man få njuta af ett skådespel, oförlikneligt såsom detta.

Ett annat panorama af den forna hansestaden framställer A. T. G—s månskensstycke: »Visby från norr». Man ser här i midten af den präktiga taflan ruinen af S:t Göran, Helgeandshusets i Visby ena, »utom murarna» belägna kyrka, och längre fram den tornprydda ringmuren, stigande från randen af hafvet allt högre uppåt landet. Öfver muren höja sig S:t Nikolaus och S:t Maria. Den lilla viken vid Visby begränsas längst bort af en hög, skogbevuxen strand, som slutar med Högklints tvärbranta profil. I solbelysning blir denna utsigt rikare på detaljer: man ser då öfver ringmuren en krans af grönska; man ser uppe på S:t Nikolaus bland buskar och träd dess många hvalfkupor, liknande ättehögar i en »hängande trädgård»; man ser de röda tegeltaken af stadens större byggnader inbäddade i

Apoteket.löfmassor; man ser de tandlika tinnarna och de smala skottgluggarna på de, utåt merendels femsidiga, genom skuggor och dagrar starkt tecknade, med sina rena byggnadslinier ståtliga tornen.

I stadens sydvestra hörn, på höjden ofvanför hamnen, låg fordom Visborgs slott (se teckningen här nedanför). Med sina torn, bastioner och palissaderade vallar ansågs det under medeltiden för en af Nordens

förnämsta fästningar. Det började byggas vid början af 1400-talet, sprängdes i luften af danskarne 1G79, och de betydliga ruinerna lät Carl den elfte, den store rikshus-hållaren, förvandla till kalk i tvenne enkom derför an-

Parti af strandmuren. Jungfrutornet till höger.

barhet. Vid detta torn fäster sig nämligen en rysligt romantisk saga om en ung, vacker höfdinga-dotter, hvars kärlek k. Valdemar Atterdag, förklädd till köpman, hade vunnit och hvars biträde han, i och för eröfringen af Visby (1361), begagnat för att utspeja stadens och landets försvarsverk. För denna sin förrädiska förbindelse med fienden blef hon sedan af sina landsmän gripen, dömd till döden och här lefvande inmurad. Under sin blomstringstid hade staden inom murarna tvenne kloster med storartade kyrkor, näml. ett Franciskanerkloster med dess åt S:t Katarina invigda kyrka och ett Dominikanerkloster, hvars kyrka var helgad åt S:t Nikolaus, samt strax öster om staden ett Cistercienser-nunnekloster med likaledes egen kyrka. För öfrigt hade staden ett mycket rikt doteradt Helgeandshus med tvenne kyrkor: Helgeands-kyrkan, belägen inom, och S:t Göran, belägen utom stadsmuren, samt elfva församlingskyrkor, bland dem fyra för särskilda utländska nationer, näml. S:t Maria för de tyska köpmansfamiljerna, Ryska kyr-

Visborgs slottsruin.

lagda kronokalkugnar. Nu återstår blott ett väldigt hörnparti.

I stadens nordvestra hörn, vid slutet af student-alléen, står tornet »Cames såsom det kallas på gamla kartor (se teckningen här ofvan), och näst derintill åt söder, vid nämnda allé och i närheten af D. B. V:s förtjusande botaniska trädgård, Jungfrutornet (se teckningen här ofvan), det minsta i hänsyn till sina dimensioner, men det största med afseende på rykt-

S:t Katarina.kan för de ryska, S:t Gertrud för de nederländska och S:t Jakob för de livländska. Der-till kommo för de gotländske Yisbyboarnes eget behof: S:t Hans, S:t Peter, S:t Lars, S:t Drotten (Helga Trefaldighetskyrkan), S:t Olof och S:t Mikael. Klostren och Helgeandshuset äro i grund förstörda, och af kyrkorna är blott en, S:t Maria (n. v. domkyrkan) bibehållen; elfva äro ruiner och fyra (Solberga klosterkyrka, Ryska kyrkan, S:t Jakob och S:t Mikael) längesedan nedbrutna och jemnade med marken. Visborgs slottskyrka

(från 1400-talet) och Mindre hospitalskyrkan (från 1600-talet) äro likaledes alldeles förstörda. Af dels finhuggen, dels tuktad kalksten hafva dessa helgedomar

1. Interiör af Helgeandskyr-kans ruin. 2. Öfre kyrkan samma ruin. 3. S:t Klemens. 4. S:t Lars. B. S:t Drotten. 6. S:t Nikolaus.

på 11-, 12- och 1300-talen uppförts, dels i romanisk (rundbågs-) stil, dels i gotisk (spets-bågs-) stil, dels i s. k. öfvergångsstil, hvilken i sig förenar de båda förras hufvud-kännemärken — dels har vid många af dessa kyrkor den ursprungliga romaniska karak-teren fått tillsatser och ändringar af mer och mindre blomstrande gotik. I alla öns kyrkliga monumenter finnas drag, som vittna om en sjelfständigt gotländsk utveckling af de från utlandet komna arkitektoniska grundtankarna.

Bland de elfva ruinerna har skalden B. E. Malmström i en sång om Gotland helsat Gråbrödrakyrkan S:t Katarina såsom »den skönaste bland de sköna», och utländske arkitekter hafva förklarat henne vara »den allra skönaste och den mest anslåendeåtminstone i pittoreskt hänseende» (se teckningen sid. 28). Hon ar en treskeppig kyrka med kor ocli femsidigt högkor, och har i södra sidoskeppet en krypta med ingång från det förstörda klostret. Grundlagd i rundbågsstil vid medlet af 1200-talet, har kyrkan sedan blifvit betydligt förändrad i spetsbågsstil. De tolf smärta, åttkantiga pelarne, de fina, vackra skiljebågarna, som ännu — sedan sjelfva hvalfven längesedan nedstörtat — med dristigt behag höja sig öfver mellanskeppet, formernas enkla skönhet och de lyckligt träffade proportionerna mellan det helas delar — allt detta gör ett oförgätligt intryck. Att vid slutet af 1500-talet ruinens vestliga del blef vanstäld genom ett högt trätorn, är att beklaga. Om klostrets forna, betydliga egodelar af guld och silfver, af åkrar och ängar bära munkarnes ännu i dag bibehållna latinska årsböcker, dagbok och dödslista ett talande vitnesbörd, och bekant är, att klosterbiblioteket innehöll ej mindre än 2000 »codices».

Men om S:t Katarina är den skönaste, så är deremot Helgeandskyrkan (se teckningen sid. 29) den i arkitektoniskt hänseende allra märkligaste och dertill alls icke utan pittoreska partier. Hon är så märklig, att vidtbereste lärde män hafva kallat henne »ett unicum» — något i sitt slag makalöst. Kyrkan består nämligen af ett stort åttkantigt torn i tvenne afdelningar, den ena öfver den andra, och förenade dels genom (fordom) prydligt dekorerade trappor i muren, dels genom en åttkantig öppning i nedra afdelningens hvalf: båda afdelningarna stå ofvan jord och hafva ett för dem båda gemensamt kor. Den nedra kyrkan har fyra åttkantiga pelare och rundbågiga hvalf. I den öfra röjer sig spetsbågsstil, och de nu till största delen nedfallna hvalfven hafva hvilat på fyra kolonner. Det är alltså en dubbelkyrka, men af helt annan konstruktion än de dubbla borgkapellerna i Tyskland och andra dubbelkyrkor i det sydliga Europa. Hvarje af tornets åtta sidor har upptill slutat med en gafvelspets, och inom denna gafvelkrans, som liknat spetsarna på en furstekrona, har en åttasidig träspira höjt sig, såsom förhållandet är med många tornbyggnader vid Rhen.

S:t Klemens (se teckningen sid. 29) har ett qvadratiskt skepp, hvars fordom i tvenne rader stälda fyra pelare äro försvunna, samt har kor, högkor, vapenhus och torn, allt i qvadratisk form. Synnerligen märklig är den vackra triumfbågen (mellan skeppet och koret). S:t Klemens dyrkades såsom de sjöfarandes skyddspatron: denne fromme romerske biskop hade, sedan han for sin orubbliga kristna tro blifvit landsförvist och sedan dömd till döden samt slutligen, bunden vid ett ankare, dränkt vid stranden af Krim, år 102, tillika med ankaret gjort den underbara sjöresan från Azovska sjön ända upp till kusten af Jutland, der hans lik flöt i land. Här skedde en mängd underverk: ett kapell uppbygdes öfver liket, kring kapellet uppväxte en by och sedan en stad. Staden heter Arhus, och dess domkyrka har i sitt sigill det nämnda helgonets bild fästad vid ett ankare. — Om en i denna kyrka funnen skatt, en gyllene gås med 24 ungar likaledes af guld, finnes en sällsam sägen: en tysk skomakaregesäll hade händelsevis på ett värdshus i Italien fått höra några från Yisby, vid lutherska lärans införande, fördrifna katolska prester samtala om denna skatt, hvilket förmådde den unge tysken, att styra kosan norr ut. Han kom lyckligen till ort och ställe, framtog skatten, blef en rik köpman och slutligen borgmästare i staden. Att det på Gotland är godt om både saga och sanning, beträffande funna skatter af ofta stort såväl metalliskt som konstnärligt värde, må här i förbigående nämnas.

S:t Lars och S:t Drotten (se teckningarna sid. 29) kallas i hvardagsspråket »Systerkyrkorna»: en rik köpman hade

två döttrar, som i följd af tvedrägt och hat icke kunde trifvas i samma helgedom. Sedan de ärft sin faders rikedomar, bygde hvardera åt sig en egen kyrka. Namnet härleder sig dock troligen derifrån, att dessa kyrkor ligga tätt bredvid hvarandra, i systerlig närhet, och byggnadsstilen visar, att S:t Lars är äldre. Näst Helgeandskyrkan är det S:t Lars, som mest af alla Visby-monumenterna intresserar arkitekter och ecclesiologer. Man ser här ett synnerligen vördnadsbjudande tempel i formen af ett grekiskt kors, hvars midtelparti uppbäres af fyra pelare, och som har lägre qvadratiska sidoskepp i korsets alla hörn, samt med kor och högkor, i ren romanisk stil. Tornbyggnaden röjer en yngre byggnadstid. Högst egendomliga äro de beqväma gångar eller gallerier, som i flera afsatser genomlöpa sido-murarna, och som genom stora, prydliga, bågformiga öppningar inåt kyrkan erhållit ljus och luft. En något liknande anordning finnes, hvad Norden angår, endast i Trondhjems domkyrka. — Några och tjugo steg norr om denna ruin ligger S:t Drotten, som förlorat sina hvalf och fyra pelare, och som ärsarskildt märklig för den mycket smala och höga triumfbågen. Koret har, liksom S:t Lars, ett halfrundt utsprång (eller »absis») för högaltaret. Det väldiga, fyrsidiga stentornet har vid pass 120 fots höjd. På kyrkans södra sida finnes ett litet kapell, som är yngre än sjelfva kyrkan.

I ordningen bland de vackra vignetterna kommer nu Svartbrödraklostrets väldiga kyrka S:t Nikolaus (se teckningen sid. 29), troligen uppförd omkring medlet af 1200-talet i romanisk stil, men sedan i många delar betydligt förändrad. Nu företer den bärliga kyrkan en blandning af rund- och spetsbågar. Hon är 199 fot lång och 65 fot bred, bar ett femsidigt kor i blomstrande spetsbågsstil, och 10 fyrkantiga pelare, hvilka, stälda i två rader, bilda trenne skepp. Flera af hvalfven hafva nedstörtat. Bland kyrkans många detaljer må här endast nämnas en sköld i upphöjdt arbete på en af pelarne: skölden

är bildad af stenarna i pelaren och har det i munkstil inristade, obekanta namnet »Jacob Charra» _

och vidare ett vackert rosettfönster och prydliga portaler, tvenne stora, runda fördjupningar, föreställande hvardera en tolfbladig ros, bildad af tegelsten, och deröfver, bland andra prydnader, åtta i en rad stälda rundbågiga nischer, som troligen varit platser för helgonbilder. I de nämnda rosetterna skola, enligt sagan, dyrbara karfunkelstenar hafva varit infattade, hvilka hade egenskapen att lysa i mörkret och derigenom tjenstgjorde såsom fyrar för de förbiseglande.

När Valdemar Atterdag år 1361 utplundrade Visby, lät han bryta ut de kostbara ädelstenarna; men skeppet, som skulle föra dem och annat byte till Köpenhamn, råkade ut för en våldsam storm och sjönk vid Stora Karlsö (vid pass 4*/2 mil söder om Visby). Och på bafvets botten ligga de än jemte oräkneliga klenoder af guld och silfver, och när sjön är stilla och spegelblänk, synes från dem upp till vattenytan ett underbart glittrande skimmer. Så förmäler sagan. — Då den åt ett qvinligt helgon invigda S:t Katarina mäktigt anslår genom sina formers finhet och milda behag, så utmärker sig deremot S:t Nikolaus genom manlig värdighet och majestätisk storhet.

Utrymmet förbjuder, att ens försöka den kortaste skildring af de öfriga ruinerna, likasom ock af domkyrkan S:t Maria, som är särskildt märklig derföre, att man med visshet känner hennes byggnadstid: hon blef nämligen färdig (ursprungligen i rundbågsstil) och invigd 1225. Att de alla äro märkliga och alla hvarandra olika, må i korthet nämnas.

På frågan, när de nu öde kyrkorna förstördes eller förvandlades till ruiner, kan i allmänhet svaras, att förstöringen eller förfallet vållats dels genom utländska och inhemska fiender, dels genom stora eldsvådor, dels genom »tidens tand» under loppet af århundraden. Hvad yttre fiendehand vidkommer, må isynnerhet nämnas Lubeckarnes anfall år 1525, då hela norra delen af staden afbrändes. Hvad inhemskt vald beträffar, må anföras, att sedan staden, i följd af många dels sammanträffande, dels på hvarandra följande politiska och kommersiella omhvälfningar samt olyckliga krigshändelser nedstigit från sin höga rang såsom hansestad, invånarne icke mäktade eller, efter reformationens införande, af lutherskt nit icke ville vidmakthålla de katolska helgedomarna. Hvad krigen och eldsvådorna skonat, tillgrepo grannarne ofta för deras byggnadsbehof — en sorglig vandalism, som fortgick in på början af vårt århundrade, och som endast kan ursäktas af den, äfven utom Gotland rådande, allmänna okunnigheten om värdet af medeltidens konstskapelser. Att ock på högre ort samma okunnighet var rådande, bevisas af många drag och isynnerhet deraf, att den af serafimerriddare bestående öfverstyrelsen för rikets

hospitaler år 1783 befalde, att (de af danske konungen Fredrik I till Visby hospital år 1532 skänkta) öde kyrkorna

Utsidan af vestra gafveln smyckas upptill af

1. Stenjätte nära Högklint. 2. Korsbetningen.skulle på auktion försäljas, med åliggande för köparne att dem nedrifva och marken planera, för att såmedelst bereda hospitalet tillfälle till större tomthyror. Lyckligtvis anmälde sig ingen köpare. År 1880 blefvo ruinerna erkända såsom svenska statens egendom, och, utom många bevis på vänligaste omvårdnad från Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademiens sida, har ocksa 1884 års riksdag derpå gifvit ett prisvärdt bevis genom att anslå 20,000 kronor för att från ytterligare förfall rädda dessa i Nordens konsthistoria utomordentligt betydelserika och äfven af utlandets konstnärer och lärde högt beundrade monumenter.

Af de vid pass fem- och sexhundra-åriga borgarehus, som med smala, höga, upptill trappformiga gaflar stodo uppradade långs gatorna, är det hus vid Strandgatan, i hvilket finnes ett ApoteTc, det bäst bibehållna (se teckningen sid. 27). Den öfversta delen af dess gafvel är något olika den på de öfriga husen vanliga, enkla trappstegs-konstruktionen: här finnas på hvardera sidan två öfver hvarandra trapp-stegs-likt uppstigande tinnar eller krenåer, och öfverst resa sig tre sådana i jemnbredd, af hvilka den mellersta prydes af en toppsten. Apotekshuset har hvälfd, af vackra kolonner uppburen bottenvåning, deröfver ett par våningar och öfverst ett loft under tunnhvalf, hvarpå det med s. k. munktegel belagda taket hvilar. Man ser, hur prydliga de rund- och spetsbågiga portarna och fönstren hafva varit, man häpnar öfver de nära sex fot grofva yttermurarna. I källaren finnes rinnande vatten. — Det finnes ett sådant hus, som har sex våningar och loft. De flesta af dessa egendomliga, hanseatiska hus hafva i senare tider blifvit förändrade och på beklagligt vis moderniserade. — Gatorna i staden röja gammaltysk planritning: de äro krokiga, smala och flerestädes med hvalf öfverbygda.

Yid pass 450 steg öster om staden stannar vandraren vid en ålderdomlig minnesvård. Emellan den plats, der Solberga nunnekloster låg, å ena sidan och den vackra Nya begrafningsplatsen å den andra, ligger den s. k. Korsbetningen, också den en bcgrafningsplats, ty det var här som 1800 Visby-borgare vid ett öfvermodigt utfall stupade i den hårda kampen med Valdemars stridsvana krigshär, och här blefvo de fallnes lik nedmyllade. På en kulle står ett vackert ringlcors af kalksten (se teckningen sid. 31). Å ringens båda sidor läses i munkstil en latinsk inskrift, som i öfversättning lyder: »Vår Herres år 1361 den 27 Juli föllo framför Visby portar Gutarne i Danskarnes händer. Här begrafne. Bedjen för dem.» Å vestra sidan af minnesvården är bilden af den Korsfäste inristad. — Utom detta kors finnas ännu qvar på ön 14 sådana stenkors mod inskrifter och bilder, de allra flesta från 13- och 1400-talen.

Den gotländska kalkstens-ön bildar en nästan slät platå, som mot vester med merändels branta bergväggar reser sig ur hafvet. Mot öster deremot är kusten i allmänhet småningom sluttande nedåt. Högsta höjden öfver hafvet är 271 fot. Tå denna platå finner man trefna bygder, bördiga tegar och de täckaste, på blomster och löfträdslundar rika ängar, samt löf- och barrskog i vacker blandning; men man saknar större insjöar och betyligare strömmar. Det gotländska landskapet är i det inre af ön, med några få undantag, enformigt, och söker man pittoreska partier, så får man från det inre begifva sig till stränderna, der man finner talrika sådana och isynnerhet partier af romantisk vildhet. Ett sådant parti finnes s/4 mil söder om Visby, der Högklint, med 151 fots höjd, står tvärbrant emot vågorna. I dess branta vägg finnes en liten, rikt grönskande terrass med en grotta in i borget, kallad »Getsvältan»: om det för getter och får någon gång lyckats att krafla sig dit ned, så få de, sedan gräset blifvit afbetadt, svälta och törsta ihjel. Den nämnda grottans tak uppbäres utaf en af naturen danad pelare. För men-niskor finnes här en beqväm stege, ledande ned till den vackra afsatsen. Och vid vägen mellan Högklint och det närbelägna, hemska strandparti, som kallas »Röfvar Liljas håla», finnes i den vilda skogen en hel mängd förunderliga klippbildningar, grottor, stenjättar (på gotländska språket kallade »raukar»), och en af dessa senare är här afbildad (se teckningen sid. 31). Dessa strandpartier visa, hur det fordom fasta Strandberget genom vågornas för tusendetals år' sedan verkstälda våldsamma och ihärdiga arbete blifvit sönderbrutet, undergräfdt och urhålkadt.

Samma skaplynne af pittoresk vildhet, men i något större stil, finnes öfver allt på Stora och Lilla Karlsö, tvenne

klippöar, hvilka, liksom väldiga, vid pass 200 fot höga, fästningsmurar, trotsigt resa sig öfver vågorna (se teckningen sid. 33). De ligga vid pass 4V2 mil söderut från Visby och på resp. en half och en fjerdedels mils afstånd från stranden af Eista socken. Här på dessa, endast afvilda får och af sjöfogel i oräkneliga skaror bebodda Öar finnes det godt om djupa grottor, hemska remnor, vidunderliga »raukar», svindel väckande stalp och branter samt ut öfver stranden djerft hängande klippor. Nämnas må vidare, att på dessa öars skoglösa, släta, torra platåer och stupande brinkar växer ett kort, kryddrikt gräs, som är fårens läckerhet och som gör dem smällfeta och åt deras kött förlänar den smak af vildt, hvilken gjort Karlsöfåren så berömda, — att här och der i en strand-däld finnes en oas af tjusande, grönskande fägring, — att i bergmassan finnas lager af färgrik marmor, — att på bottnen af de stora grottorna, som året om äro fårens nattherbergen, ligga djupa lager af under århundraden samkad får-»guano», värda tusendetals kronor. Men de stolta öarna erbjuda ingen hamn, der transportfartyg under lastning kunna ligga i trygghet. — Äfven Fårö, länets nordligaste pastorat med 1200 invånare och genom Fårösund, Östersjöns ypperligaste hamn, skild från det gotländska »Storlandet», erbjuder vid Lauters pyntar, vid Marpis och fierestädes åt tecknaren intressanta vyer (se teckningarna 3 och 4 här nedan). Denna lilla ö är märklig för sina talrika vikar och uddar, för sina många små sjöar, för en befolkning, som med fiskarens och jägarens strapatser och faror är fullt förtrogen, och hvars kraftfulla fornlynne, förbleknadt i mycket, ännu uppenbarar sig i en mun-art, som bland Gotlands för olika områden något olika dialekter är den ålderdomligaste, rik på ljudskiftningar, ändelser och fornnordiska ordstammar. Sjömannen prisar Fåröns båda fyrbåkar, landtmannen fasar för de här i nordliga delen befintliga »hauer» eller högar af finaste flygsand, och isynnerhet för den väldiga »Ulle-hau», som redan ända till toppen begrafvit närstående resliga träd och som med sina lättrörliga torra vågor hotar att allt mer öfversvämma och förqväfva växtlighet och odling.

När man betänker, att Gotlands areal — myrar och träsk oberäknade — endast är 26 qv.-mil, så måste man förvånas, att på detta område uppfördes, hufvudsakligen på 11-, 12- och 1300-talen, i Visby 16 och på landsbygden 95 kyrkor och (i Roma) en Bernhardiner-klosterkyrka. — Af landskyrkorna stå 5 qvar såsom ruiner, alla de öfriga äro vidmakthållna och begagnas af stiftets 91 socken-

menigheter. Flera bland dessa landskyrkor äro så präktiga, att de skulle kunna försvara sin plats i hvilken stad som helst, t. ex. Dalhems, Lärbro, Lau, Tingstäde, Stånga, Burgs,V äte,

1. Fröjels kyrka. 2. Strandparti från Stora Karlsö. 3. Lauters pyntar på Fårö. 4. Utsigt vid Marpis på Fårö.

Lye, Hablingbo och Öja,m. fl. Om de öfriga kan det utan undantag sägas, att de äro på ett eller annat sätt, mer och mindre betydande och för arkitekten lärorika. Sköna och rika marmorprydnader å portaler, fönster och pelare; glasmålningar i fönstren; altarskåp rika på bilder och sirater, på förgyllning och färger; [-korstolar,mon-strantser-] {+korstolar,mon- strantser+} och [-sakraments-hus,-] {+sakraments- hus,+} samt storartade, i triumfbågarna hängande krucifix; väggmålningar; bildprydda dopfuntar; prydliga grafstenar; vackra torn, som uppbära höga, vidt omkring synliga träspiror, utmärka i allmänhet dessa bondkyrkor. I

närheten af

många

kyrkoru

bygdes stilfulla kyrkogårdsportar och märkliga prest-lius samt mångenstädes skyddstorn eller kasteller (på Gotlandsspråket »kaståler»): af dessa byggnader äro de flesta förstörda. De allra flesta af kyrkorna äro uppförda af dels finhuggen, dels tuktad kalksten, endast några få i öns sydliga del, der sandstensbrott finnas, äro byggda af sistnämnda stenart. Byggnadsstilen är, liksom i Visby-kyrkorna, än romanisk och än gotisk, än ser man i samma kyrka båda dessa stilar, nästan alltid med detaljer af inhemsk och ingalunda smaklös art.

Denna mängd af kyrkor och det sätt, hvarpå de äro byggda och ornerade, vittna vältaligt om den kultur, som för sex- och sjuhundra år sedan blomstrade på ön — vittna om, att det der måste hafva funnits en på sitt vis mycket gudfruktig, mycket rik och konst-älskande befolkning, med liflig håg för prakt och storverk samt med förmåga att åstadkomma stora verk. Och bland denna befolkning måste det hafva funnits Det inre af Gerums kyrka. .

mycket talrika byggmästare, stenhuggare, träsnidare,

glas- och kalk-målare samt guld-, silfver- och bronssmeder. Denna fallenhet för byggnadsverk och för snart sagdt konstnärlig slöjd i allmänhet tyckes under dessa aflägsna århundraden hafva gått i arf från slägte till slägte, ty, hvad särskildt byggnadskonsten angår, ser man flerestädes, huru en yngre generation byggt om kyrkorna, helt eller delvis, och byggt stundom efter större måttstock, med större ståt och i en stil, som kännetecknade ett nytt tidehvarf.

I bild har tecknaren här framstält Fröjels, Gerums och Lärbo kyrkor.

Fröjels kyrka tillhör en församling, som har 630 invånare. Hon ligger 3% mil söder från Visby, är märklig för sitt läge på en bergås nära stranden, för sin höga tornspira, som är ett sjömärke, och för ruinen af det kastell, som stått bredvid henne. Nedanför kyrkan har det fordom varit en hamnplats. Från den nämnda åsen har man en skön utsigt öfver strand och haf (se teckningen 1 sid. 33).

Något längre i söder, 4 mil från Visby, ligger Gerums socken, som räknar 200 invånare. Dess kyrka (se teckningen här ofvan) har en vacker pelare midt i skeppet, en ovanligt bred triumfbåge och i några af fönstren bibehållna glasmålningar, hvilkas inbrända klara färger här, liksom i Lye kyrka och flerestädes, icke bleknat för århundradens solsken, regn och snö, och hvilkas fromma bilder och fagra prydnader af blom- och löf-verk än i dag tjusa åskådarens öga.

Lärbro kyrka, belägen 3y2 mil norr från Visby och tillhörande en socken med 1430 invånare, är genom sin skönhet och storhet ett vittnesbörd om ett utbildadt konstnärskap och om en ovanlig frikostighet hos den församling, som bekostat hennes byggnad. Hon består af ett aflångt fyrkantigt skepp med kor och ett åttasidigt torn. I skeppet stå två kolonner, och å dess väggar finnas några målningar i ädel stil, troligen från 1300-talet. Altaret prydes af ett altarskåp, innehållande bilden af jungfru Maria med Kristusbarnet samt, på sidorna om henne, dels i midtelpartiet, dels i flygeldörrarna, 14 helgonbilder. Isynnerhet och egendomligen vackert är tornet, hvars nedra afdelning slutar med ett galleri, som har fem gafvelspetsar med tvenne ljusöppningar i hvarje gafvel, och mellan gaflarna höja sig fina fialer (eller småtorn), hvilka, liksom sjelfva gafvelspetsarna, upptill prydas af korsblommor. Innanför denna gafvelkrans uppstiger tornets andra afdelning, som troligen öfverst haft en dylik gafvelkrans (såsom förhållandet varit med Helgeandskyrkans i Visby torn). Men 1679 blåste den höga träspiran af, och dervid förstördes tornets öfversta, vackra dekoration. Den nu varande tornspiran är, liksom tornet, åttkantig och tjenstgör genom sin höjd såsom sjömärke* Ett litet stycke från kyrkan står ett fyrkantigtskyddstorn eller kastål. (Se teckningarna här nedan). — Alla dessa trenne kyrkor hafva, liksom kyrkorna i allmänhet, hvardera flera synnerligen prydliga både portaler och fönster.

Gotland, ombrusadt på alla sidor af salta vågor, har ett friskt klimat och en rik, nästan sydländsk växtlighet. Valnötträdet uppnår här samma höjd som i södra Europa, och bär, liksom mulbärsträdet, hvarje år mogen och läcker frukt. Vinrankan, odlad endast såsom prydnadsväxt, trifves väl på kall jord och utan skydd om vintern, och gifver hvarje höst drufvor, som dock endast efter mycket varma somrar blifva fullt mogna. Äplen och päron frambringas af ädlaste slag. För botanisten och geologen är ön ett förlofvadt land. Fornåldriga, hurtiga och glada folklekar och täflingsspel idkas med ifver och fröjd, både i stad och landsbygd. I afseende på fornsaker har ön visat sig vara ett af de rikaste områden i hela Norden, och knappast har något landskap till Statens samlingar af forntida prydnader och mynt lemnat så många, så vackra och dyrbara bidrag som det lilla Gotland. — Guta-folkets mun-art är bred, hård, släpande och rik på forn-nordiska ord och former: det säges om gotlänningen, att han »sjunger» — så säreget är hans tonfall. Hvad egentlig sång och musik beträffar, kan nämnas, att ganska egendomliga, för fiol satta högtids-»låtar» för bröllop, raska valsmelodier, mer än tvåhundrade muntra, hurtiga, ystra, men sköna och likaledes egendomliga melodier till polskor, samt några dels vemodiga, dels glädtiga folkvisor hafva framklingat och fortklinga ännu på denna ö, kring hvilken hafvets böljor sjunga beständigt sin än milda, än vilda sång. Så har den ljufva visan;

»Allt under himmelens fäste,

Der sitta stjernor små»

blifvit diktad och tonsatt i skogen under stjernorna på Gotlands himmel, och de älskliga tonerna till;

DMitt lif är en våg»

hafva susat fram ur ett gotländskt bröst.

Denna i fiygtiga drag utkastade skildring må nu afslutas med några få ord om det vildt romantiska bergsparti, som allra längst i »Storsödret» afslutar det gotländska landet. Hoburg är öns Cap Finisterre (caput finis terrse). Linné yttrade om denna »höga borg», att »den är et af det märkvärdigaste, som naturen formerat på hela Gothland, och det ligger här til en oändelig högd, såsom et det skiönaste Castell, på alla sidor perpendiculairt, där Berget icke neder vid Roten är smalare» — d. v. s. i fordomtid af vågorna undergräfdt. Det gotländska Öbergets hufvud-massa är »öfversilurisk» kalksten; men i södra delen träder sandsten i dagen, hvilken stenart längst söderut öfvertäckes med ett kalkstenslager, och detta uppträder uti sin största mäktighet i det väldiga Hoburg. Detta berg är rikt på grottor och remnor, branter och stalp, och rundt omkring på strandremsorna ligga jätteblock utaf brokig marmor, af vågorna lös-slitna för årtusenden sedan. Uppe på berget ser man, helt nära sig, hafvet på trenne sidor. Bland grottorna har en isynnerhet blifvit namnkunnig: man kallar den »Hobergs-gubbens sängkammare». Inne i berget — så förmäler sagan — residerade under brytningstiden mellan hedendom och kristen tro traktens beherskare, det mycket rika, godmodiga, skrytsamt gifmilda, men mot den nya läran naturligtvis fientligt sinnade bergatroll, som kallades Hobergsgubben. Det finnes om honom tvenne nöjsamma sagor, för vidlyftiga att här omtalas: författaren har meddelat dem i sina »Gotländska skildringar och minnen», och dit hänvisas den sagolystne.

Bland de många besynnerliga former och gestalter, som berget företer, och som benämnas »Predikstolen»,

»Altaret», »Porten», m. m., är Ilobcrgsgubbens bild

Lärbro kyrka med dess kastål.den märkligaste (se teckningen här nedan). Det är en på höga hällen uppskjutande klippa, åt hvilken naturen lekfullt har gifvit likhet med ett kolossalt menniskohufvud — man skådar ju pannan, näsan, läpparne och hakan i tydlig profil Det ser ut som en bröstbild, upprest på berget till minne af honom, som fordom bodde der inne i bergets salar.

Med tecknaren och textförfattaren till ciceroner har nu läsaren icke blott genomströfvat den egendomligt monumentala gotländska ruinstaden — hvilken väl kan kallas ett stycke af medeltiden, qvar-glömdt på en enslig ö uppe i Norden och der bevaradt bland blomster och grönska —, utan han har äfven ilat genom hela denna ö från norr till söder, och han har sett många märkliga bilder och om dem i hast hört anspråkslösa ord. För de båda ciceronerna vore det särdeles kärt, om läsaren i någon mån haft nöje af denna ilfärd,

Hobergsgubbens bröstbild. Lapplandsbild.

ÖFRE NORRLAND. AF AUG. CAJANUS.

M~an har svårt att tro det, men det är sant, att norra Sverige är vårt framtidsland, hvilket vill säga detsamma som att denna landsdel är något mera än turisternas land. I denna landsdel finnes skog för framtiden, odlingsbar jord för många nya generationer af efterkommande, de rikaste malmberg, som kunna kallas outtömliga. Hvad mera kan man begära?

Det har varit ett misskändt, ett okändt och föraktadt land, men det skall bli ett afundadt land. Hvarföre? Emedan det har naturtillgångar som komma att väga tungt i verldsmarknaden och konkurrera med gammal, i någon mon föråldrad industri.

Detta land kan således vara värdt att hafva en plats i detta verk, en begränsad plats visserligen, icke en plats efter landets storhet, utan efter folkets litenhet, en knapphändig skildring, med en och annan hvilopunkt här och der.

Landets naturbeskaffenhet. Den som reser kustvägen från Nordmaling i sydligaste delen af Vesterbottens län ända till Haparanda skall förvånas öfver de få backar han har att färdas öfver. Han skall med lätthet kunna räkna dem. På en sträcka af omkring 40 mil skall man knappt träffa en tiondedel så många verkliga backar; endast den halfva milen mellan Rånbyn och Strömsund är en backig bit, och ändå är denna väg blott 30 år. Detta ringa antal backar kommer sig icke deraf, att man undvikit backarne, utan af att man icke haft några att komma med vägen upp på. Våra förfäder borde hafva varit förtviflade öfver en så ledsam omständighet, ty om något råd fans, visserligen skulle de uppåt höjden med vägen. Kanske tyckte de om vackra utsigter, men deras dragare hade sannolikt icke samma smak, och vi, deras prosaiska efterkommande, föredraga äfven en jemn väg framför en backig. Huru som helst är det nu så, att det vesterbottniska kustlandet är ett ganska slätt land. Men ju högre uppåt landet man kommer, d. v. s. ju närmare fjellen, desto mera kuperadt är landet. Likväl är dettalands natur mycket olika grannlandets, Ångermanland. Här äro bergen korta, afskurna, sjöarne små, dalarne af föga utsträckning. I Ångermanlands natur är det icke mera än en formation som har stor längd, det är Angermanelfven. I Norr- och Vesterbotten är förhållandet mycket olika: långa bergssträckningar, långa sjöar, långa och breda dalgångar, stora slätter och derjemte långa floder. Derföre finnas äfven i det öfre landet stora slätter, huru bergigt landet än må vara.

I synnerhet Vesterbottens läns kustland ter sig såsom ett mycket sammanhängande slättland, här och der beväxt med skog, men med öfverraskande jemn yta. Men äfven vid Norrbottens kust träffas slätter af betydlig utsträckning. Främlingen tror knapt sina ögon vid åsynen af Öjebyn, kyrkbyn i Pite socken, eller Ersnäs och Antnäs med flera byar i Neder-Lule socken, Rånbyn i Råneå, och i Neder-Kalis och Neder-Torne socknar finnas stora fält. Likadana förhållanden finnas här och der i det öfre landet. Bodens by i Öfver-Lule socken är en sådan slätt, belägen 4 mil i nordvest från Luleå. Största slätterna äro dock de oerhörda myrarne och träsken, hvilka företrädesvis i Norrbotten intaga flera qvadratmils yta, och som en gång i tiden skola blifva landets stora foderbod.

Efter kustlandsbältet kommer skogslandsbältet, en landsträcka på några millioner hektarer, af hvilka kronan förbehållit sig kanske en tiondedel, som sålunda skulle blifva stamskog för all framtid och i mån som elfrensningarne fortgå skola bereda landet både direkta och indirekta inkomster.

Fjell-landet utefter norska gränsen intager ett väldigt område. Det kan uppskattas till mindre än en tredjedel, men säkerligen minst en fjerdedel af de begge länens areal. Det saknar icke skog, icke heller odlingsmark, men det egnar sig bäst och hufvudsakligen till boskapsskötsel. De många bäck-ängarne, för att icke tala om de stora elfvarnes källflödens stränder, frambringa ett fett gräs, som säkerligen kan få en större betydelse i framtiden för dessa trakter än det nu har. Största betydelsen har dock fjell-landet genom de i dess nordligaste del belägna malmbergen. För ett hundratal år sedan fäste man mycken vigt vid Nasafjell i Pite lappmark, emedan man der trodde sig hafva ett berg af silfver. Men på senare tider har silfverberget förbleknat vid jemförelsen med jernbergen. Vi lefva i en ny jern-ålder, eller, hvilket numera kommer på ett ut, i stålåldern. Det fattiga Lappland är väl ändå till sist icke så fattigt, då det inrymmer några bland verldens rikaste malmberg. De börja bli ganska väl kända nu, dessa skatter, som hittills varit så godt som alldeles oanlitade. Gellivare har länge varit bekant, men Luossavara och Kirunavara äro snart icke mindre kända. Det finnes äfven andra starka malmanledningar, men vid sidan af de nämda ha de föga eller ingen klang. Måhända kommer man att bland de öfriga träffa största värdet i Svappavara kopparmalmsgrufvor, men förr än de påtänkta jernvägarne komma till stånd, lärer ingen vilja nedlägga några kostnader på deras bearbetande.

Men utom dessa naturtillgångar i jord, i skog, i malm, har landet en rik näringskälla i sina elf-var, som äro rika på fisk och med förståndig behandling skulle kunna vara ännu rikare derpå. Fisken i det öfre Norrlands sjöar och elfvar har varit nästan mer än en binäring. Men flera af dessa vattendrag hafva haft och ha än i dag derjemte en uppgift som kan sägas vara grunden till den jemförelsevis högt drifna ladugårdsskötseln. Torne och Kalis elfvar, man kan troligen säga alla Norrbottens elfvar, föra med sig från fjellen och bergen aflagringar som afsättas vid flodtid å deras många holmar och å stränderna och som synas vara i hög grad befruktande. Naturen har således gynnat dessa trakter i långt högre grad än hvad man kan föreställa sig. När härtill lägges den ymniga tillgången

på vildt, i synnerhet fogel, i lappmarken och dessa aflägsna trakters rikedom på ätbara bär, hvaraf insamlats tunntals för vinterbehofvet, så är det alldeles obestridligt, att icke ens lappmarken är någon ödemark, utan tvärtom lemnar tillfällen till utkomst för sina invånare, och i en framtid, när dess naturtillgångar på allvar blifvit tillgodogjorda, skall äfven lappmarken utan tvifvel föda en flerdubbel befolkning mot den nuvarande.

Om man har svårt att bestrida detta, vill man dock göra en anmärkning som man betraktar såsom afgörande för omdömet om detta nordliga land. Man talar om klimatet. Kölden måste vara förfärlig, föreställer man sig, men vetenskapen har kommit till ett annat resultat. Det är sant att vinterkölden i Lappmarken når sitt maximum redan i december, så att vinterns medeltemperatur t. ex. i Jock-mock (18 mils väg nordvest från Luleå) uppgår till —14°.7 och i Piteå till —10°.3, då den i Upsalaendast är — 46.3; men det förekommer äfven år, då medeltemperaturen för en af de sträfvaste vintermånaderna, februari, endast uppgått i Jockmock till —5°.4 och i Piteå till —2°.5. Normala årsmedel-temperaturen är i Karesuando (68° 26'N. L.) eller Vittangi (Sveriges nordligaste lappmarkssocknar) omkring — 3° Cels., i Haparanda + 0°.o och i Piteå +l°.i, men den kan också stiga till +2°.2 i Haparanda och +3°.6 i Piteå, såsom förhållandet var år 1883.

I allmänhet kan sägas, att vår- och sommarvärmen kommer en månad senare i det nordligaste landet än i det mellersta, Svealand, äfvensom att vintern infinner sig en månad tidigare; men den som öfverlefvat några år i Norrbotten, vet mer än väl att kölden långt ifrån är svar att uthärda. Vid strängare köld är det vanligen lugnt väder och luften är ovanligt ren och torr. Om än klimatet således är hårdare än längre söderut, är det ingalunda oangenämt, men har ett bestämdt företräde såsom sundt och stärkande.

De vester-norrbottniska elfvarne.

Om den vester-norrbottniska kusten, sedd på något afstånd, icke företer något anslående for ögat, får icke detsamma sägas om elfvarne, hvilka tillhöra landets största vattendrag. Ehuru de af dem som äro segelbara eller framställa den rikaste kulturen äro värda den närmaste bekantskapen, äro de samtliga dock förtjenta af ett särskildt omnämnande.

Unie elf är, såsom de flesta af Norrlands elfvar, bildad af tvenne flodgrenar: Vindeln och Ume-elfven, hvilka förena sig först på 3 mils afstånd från utloppet. Endast i sitt nedersta lopp är elfven segelbar med mindre fartyg, men derofvanför är den rik på forsar och fall. Närmast träffar man Bagg-böles vackra vattenfall och några mil längre upp Fällforsens vattenfall, om hvilket en tysk yttrat, att det öfverträffar Rhenfallet vid Schaffhausen, och hvilket äfven benämts Vesterbottens Niagara. Den väldiga Uman störtar sig der nedför ett af större och mindre klippblock uppfyldt fall, hvilka tillsammans liksom fördela fallet i tvenne afsatser, men hvilka midsommartiden, när »fjellfloden» kommer, höljas af den skummande och yrande vattenmassan. I en enda väldig våg häfver sig då elfven utför djupet och stänker vidt omkring sitt yrande skum. Kastar då äfven solen sina förgyllande strålar deröfver, bildas ett färgspel utan like, till häpnad och beundran för de nära och fjerran boende som årligen bevitna detta herliga natursceneri.

Ännu längre upp finnas Sörfors och Norrfors brusande vilda fall, hvilka äfven äro värda att ses.

Vindeln är ännu stridare än Ume-elfven och dess vatten är mörkare, så att man, enligt en författare, långt efter det de förenat sig skall kunna igenkänna Vindelns svarta strömfåra från Ume-elfvens ljusare vatten.

Shellefte elf är ännu grundare än Ume elf och äfven den mycket strid. Tre mil från hafvet störtar den sig med 3C0 fot i den väldiga Finnforsen. I sitt öfre lopp bildar den en 15 mil lång kedja af stora sjöar, Silbojock, Horn-avan, Uddjaur och Stor-avan. Den upprinner i trakten af Nasafjell.

Pite elf har sin upprinnelse på Sulitelmas södra sida och bildar äfven den en 15 mils kedja af sjöar inom lappmarksområdet. Tio mil från utloppet störtar den sig utför ett 100 fot högt fall, kalladt Storforsen, men är icke segelbar mer än en kort väg ofvanför staden. Här och der förekomma i Pite-dalen stora fält, som äro väl odlade, såsom vid Elfsbyn och Öjebyn, hvilken äfven benämnes Gamla Piteå.

o

Här, såsom på flera ställen i Norrbotten, finnas byar lika stora som socknar i Ångermanland.

Lule elf, den väldigaste af det öfre Norrlands floder, är äfven den enda som medgifver segelfart på längre sträckor och är redan derigenom förtjent af en större uppmärksamhet. Elfven trafikeras af flera ångare, som obehindradt gå 3 mil uppåt från staden till Råbäcken. Här ofvanför möta dock Hedensforsar, som tvinga till en mils landväg; men derefter vidtager åter vid Hednoret ångbåtsfart på en sträcka af 7 mil till Edefors, hvarest man åter måste anlita landsväg på en fjerdedels mil, hvarefter man slutligen med ångare kan färdas till Storbacken, V/2 mil, vid lappmarksgränsen. Härifrån lederQvickjocklandsväg till Jokkmokk, hvarest de stora sjöarnes rad vidtager i nästan oafbruten följd till Qvikk-jokk, 32 mil från Luleå. Yid Storbacken blifva Lule elfs tvenne källgrenar, Stora och Lilla Lule elf, förenade.

Oaktadt således en färd uppför Lule elf icke är alldeles utan sitt besvär, ersättes den dock rikligen af de bevis på odlingsflit och naturtillgångar man derunder erhåller, äfvensom af de storartade naturscenerier detta vattendrag i sitt öfre lopp företer. Också säger Agardh med rätta i sin statistik, att »denna elfs vattendrag bildar en af de vildaste, men också de mest storartade trakter i Europa». Vid flodens nedre lopp ser man ofantliga byar, såsom Sunderbyn, hvilken sträcker sig trefjerdedels mil efter norra elfstranden. På halfva vägen mellan Hednoret och Edefors ligger Svartlå sågverk, tillhörigt Gellivare bolag, hvarest den löfklädda stranden gör ett täckt afbrott mot barrskogen, som är den för-herskande. I allmänhet är floddalen på begge sidor odlad bygd eller odlingsbar mark, och på längre eller kortare afstånd från elfven löper på hvardera sidan en nästan oafbruten bergsrygg, till största delen klädd med skog. De hafva visserligen ingen imponerande höjd, dessa bergsryggar, men från mer än en bergshöjd kan man dock se solen midnattstid, och särskildt är detta fallet från ett ofvanför Svartlå liggande berg. En mil nedanför Edefors ligger på norra sidan en af de vackraste byar man kan få se. Harads är dess namn. Byns mark sluttar jemnt mot elfven; byns byggnader äro ordnade i breda, regelbundna gator, och det hela gör det behagligaste intryck. Midt emot ligger Bodträskfors sågverk, på senare tiden särskildt bekant för sin storartade trädgårdsanläggning, i hvars drifhus och drifbänkar man icke blott uppdrager rädisor m. m., medan ännu hela naturen är klädd i sin vinterskrud, utan på sommaren äfven ädla sydfrukter, såsom meloner och vindrufvor. Också torde denna anläggning hafva kostat de rike egarne ett hundratusental kronor. Ett stycke längre ned vid elfven är länets landtbruksskola, Åminne, belägen. Egendomen är icke gammal. Den är ett minne af kung Carl XV, som på sin resa

1858 fick den ingifvelsen, att af egna och åtskilliga kapitalisters frivilliga gåfvor, hvilka till gengäld mot-togo värdelösa aktiebref, af Gellivare bolag inköpa ett hemman, hvaraf skulle göras en mönsterfarm. Afsigten var välment, men förfelades alldeles. Vid förvandlingen af den råa, oröjda hemmansjorden till mönsterfarm lades i dagen en ovanligt stor förmåga att göra allting bakvändt. Slutet blef, att efter 15 års vedervärdigheter — om man undantager några glada Åminne-middagar å k. slottet — och till stor del bortkastade penningar till ett belopp af närmare 100,000 kr., aktieegarne beslöto att skänka »mönsterfarmen» till Norrbottens läns hushållningssällskap, som mottog gåfvan, inberäknadt några tusen kronors skuld, och sedermera förvandlade den till landtbruksskola. Nu ser det ut, som skulle farmen kunna bli en verklig jordegendom, till ledning och upplysning för ortens jordbrukare. Men visst är, att de från början vunno endast en negativ fördel deraf, eller insigt om huru man icke skall gå till väga, då man skall från rot och stubbe förvandla en obrukad jord till odlad mark. Ett minne har dock Aminne lemnat efter sig från sitt första skede, det var då, när första ångbåten gjorde sin första tur från Hednoret till Edefors. Den väckte icke liten undran i ådalens byar, men hos ingen framkallade den större häpnad, än hos Åminne förädlare af stamhjorden, en tjur af Algauerras, som från Åminne strand med förvåning och oro åskådade det å elfven framträdande vidundret. Vid dess annalkande vände han dock om och, under yttring af det största förakt, satte han af i flygande fart ifrån stranden. Här inträffade en detroni-sering: boskapsförädlaren var icke längre den förste på platsen; en ny magt svingade sig upp till väldet: den tidsenliga samfärdselns magt! När skall denna magt åt vårt land förvärfva alla de skatter som dess rikaste provins innesluter?

Ångbåtsfärden på den sju mil långa sträckan har en värdig slutpunkt vid Edefors, hvarest Lule elfs väldiga vattenmassa sammanränges och vältrar sig utför i ett några alnars högt fall. Det var förbi denna fors och de nedanför liggande Hedensforsar som kanaler tillämnades och voro nära sin fullbordan, när återstoden (340,000

kr.) af det till 840,000 kr. uppgående statsanslaget innehölls. Gellivarebolaget var bankruttmessigt och tilltroddes icke rätt användning af medlen; men det är icke dess mindre sannolikt, att om bolaget fått lyfta 300,000 kr. utöfver den halfva million, som redan tagits och på kanalarbetena användts, skulle kanalerna blifvit fullbordade. Nu afstannade arbetet, sedan genomgräfningen var nära afslutad vid Hedensfors och fullständigt vid Edefors, samt en stor del af den till de lutande

6planen behöfliga stenen blifvit huggen: statens halfva million var bortkastad, utom i statsrevisionens an-märkningsakt, der den i flera år stått och skyldrat.

Färden med ångbåt från öfre Edefors ser äfventyrlig ut. Flodmassan tränger sig häftigt fram, och den lilla ångaren måste anstränga sig för att öfvervinna det starka motståndet. Emellertid har hittills ingen olycka skett, och den lilla spänning det kritiska läget uppkallat är snart glömd vid framkomsten till Storbacken, som är bekant för det storartade natursceneri bär upprullas för den resandes blickar. De stora forsande elfgrenarnes förening, den höga grönskan hos ängsmarken, de högre och lägre lappmarksbergen, som på längre och kortare afstånd förete vexlande formationer och vexlande dagrar, allt detta bildar en tafla af anslående storhet och prakt.

Landsvägsfärden till Jokkmokk har ingenting anmärkningsvärdt i naturväg att uppvisa, men der-ifrån utgår det perlband af stora sjöar, som med korta forsar mellan sig når fram ända till Qvikkjokk. I den andra af dessa sjöar, Purkijaur, infaller en å, som är minnesvärd. Det är Perlelfven, hvilken har sitt namn af det fiske efter äkta perlor, som der i långliga tider bedrifvits af lappar och nybyggare. Köpmännen tillhandlade sig länge dessa perlor för rampris och sålde dem ganska högt, hufvudsakligen till Ryssland; men för några årtionden sedan hade perlfiskarena kommit underfund med perlornas verkliga värde och hafva derefter vetat att hålla på priset. Också blef det perlband, som Carl XV uppköpte härifrån och förärade sin höga gemål, konungen ganska dyrt (några tusen kronor). En af de vackraste perlor som fiskats i Perlelfven fans för några år sedan i en köpmansfamilj i Luleå; egaren uppskattade den till 300 kronor.

De sjöar som här följa på hvarandra äro äkta lappmarkssjöar d. v. s. dystra, kantade af gråstens-berg, djupa, mörka vatten. Här och der förefinnes dock en oas i denna ödemark. Bland dem må företrädesvis nämnas Niavve, en by vid början af sjön Skalka, som med rätta tilldragit sig turisters uppmärksamhet. Den sista (vid resan uppåt) af de stora sjöarne är den mörka Saggat, hvars djup på sina ställen mäter mer än 100 famnar, den mest typiska af alla fjellsjöar. Vid vestliga ändan af denna sjö och vid den forsande ån Kamajokk, som i förening med en annan å Tarrejokk bildar Lilla Lule elfs upphof, träffar man Lapplands paradis, det beprisade Qvikkjokk (den forsande bäcken). »Qvikk-jokks natursköna fjelldal med dess herliga fjellgruppering», heter det i en bekant embetsberättelse från år 1859, »torde svårligen hafva sitt motstycke inom riket». I vester reser sig Wallespikens fjellspets, i öster Kabblas kolossala rygg, på hvilken man skulle kunna beqvämt tillryggalägga nästan hela vägen från Qvikkjokk till Blackelfven. Längre bort evigt snöhöljda toppar, hvilka bjert sticka af mot de dunkla fjellsidorna af gråa söndersprängda skifferlager eller i grönt och gult skiftande mossfält, eller förtonande smälta ihop med den något töckenhöljda luften. Vid byns fot den brusande Kamajokk, som sprider sitt uppfriskande skum öfver de blomsterkrönta åbräddarne. Och den ljusa, saftiga grönskan på de smala byängarne, som stämma främlingen till ett ljuft vemod, så väl harmonierande med den idylliska frid, som hvilar öfver den lilla kapellkyrkan.

Och om man från denna blomstersmyckade dal stiger uppåt mot bergshöjden, huru lätt har man icke att då studera den historia om vegetationen, hvartill höjden öfver hafvet i alla fjelltrakter lemnar det yttersta stoffet! De växter ner i dalen, om hvilkas storlek och fägring det sydliga slättlandets innebyggare ej kunna göra sig en afiägsen föreställning, sammankrympa ju högre upp man kommer. Trollier, som i dalen prunkade med en alns höjd, blifva här knapt tre, fyra tum. Björken, hvars friska, grönskande och yfviga grenar återspeglas i Tarrejokks här lugna och klara bölja, kryper tillhopa, aflöfvas och svartnar på fiellsluttningarne under en nordlig vinds förstelnande andedrägt. Barrträd finnas ej här, endast dvergbjörk och vide, kråkris, samt en mängd arter Saxifrager och Ericer. Än högre upp äro väldiga sträckor uteslutande beklädda med lafvar och mossor, men dermed är ock all vegetation slut.

Här äro många berg och fjell. Från Wallespiken plägar man beundra Qvikkjokksdalen, och i närheten deraf ligger silfverberget Routivare; men om man älskar taflor af motsatt karakter, kan man bestiga Somartjokkos berg. Ungefär midt på bergets sluttning öppnar sig en djup håla, som bildar ett välkommet hviloställe och erbjuder ett godt skydd mot de kalla vindar, som beständigt spela omkring bergets sidor. Vid flyttningen öfver fjellen utgör äfven denna håla Lappens vanliga tillflyktsort. Uppepå bergets topp öppnar sig en vidsträckt utsigt öfver den omkringliggande trakten. På andra sidan af Tarrejokk reser sig Kurratjokko med sin dystra, mörka, stupande vägg och raka ås. Der bortom mötes blicken af Staika, som i höjd närmar sig Sulitelma. Då solen kastar sina strålar snedt derpå, blixtra dess glacerade sidor med en rödaktig färg. Om man fortsatte kosan i rak riktning, skulle man stöta på den nu detroniserade fursten bland Sveriges fjell: Sulitelma. I dennes ställe har ett annat fjell intagit hedersplatsen. Sveriges högsta berg heter nu ScirjektjoMo, som skall vara 7,100 fot högt och tillhör samma grupp af fjell som Sulitelma.

Hela denna sträcka ligger inom Lilla Lule elfs område; Stora Lule elf ligger nordligare. Det är denna flodgren, som gör det vidtberyktade fallet Njomelsctska (Harsprånget), icke blott det största i Lule elf, utan i visst afseende ett af Europas förnämsta, kanske främsta. Hela fallets höjd är 264 fot, men vattenmassan störtar sig icke på en gång utför denna höjd, utan är utjemnad på mer än en qvarts mils sträcka genom fall på fall intill 40 fots höjd. Som elfven kröker sig är det omöjligt att på en gång uppfatta hela fallet, hvarigenom det förlorar något i imponerande storhet. Dock är tillräckligt deraf för att utöfva en genomgripande verkan på åskådaren. Hela traktens förskräckande vildhet, den ända till 150 fot höga klippstranden, det hvitkokande svallet i djupet, det yrande, stoftlika skummet i skyn, vattenmassans svindlande hastighet utför, det bedöfvande dånet, som skall höras ända till det 5 mil derifrån aflägsna Gellivare malmberget, hela bergsgrundens våldsamma skälfning — allt detta är nog för att bilda ett oförgätligt skådespel. Likväl är vattenmassan icke lika stor hela året om, eller ens hela sommaren, utan bör fallet ses företrädesvis vid »fjellflod», d. v. s. vid midsommartid och en eller annan vecka derefter.

Ilåne elf är ett kortare vattendrag än de andra elfvarne, den är dessutom grund och stenfyld, men den saknar icke vackra partier. Rånedalen är dessutom mycket fruktbar; kalkberg finnes i elfvens närhet och det synes vara detta för jordbruket värderika material dalen har att tacka för sina utmärkta fleråriga vallar. Det var här friherre Hermelin för några år sedan, på förfrågan huru gammal en synnerligt frodig »linda» eller äng var, fick till svar att ingen mindes det, så gammal var den.

Kalis elf är en af de intressantaste af rikets elfvar. Redan vid utloppet, på den 1 mil långa sträckan upp till kyrkostaden, öfverraskas man' af de mjuka, löfklädda stränderna, på hvilka det ena täcka landthuset, eller villan, följer efter det andra. Man har svårt att tro, att man befinner sig så långt norrut, i synnerhet som de sydligare elfvarnes stränder icke förete ett liknande växtlif och en så hög grönska. Med ångare färdas man till kyrkostaden, men de större ångarne måste lägga till vid Carlsborgs sågverk, ett af de största i Norrland. Ofvanför kyrkostaden är elfven grund och forsande, i synnerhet vid Kamlunge-träskets norra ända och Räktforsarne, hvilka med båt befaras i svindlande fart utföre. Elfven bildar sjölika utvidgningar ända upp mot Öfver-Kalis kyrkostad, Bränna. Utom det stora Kamlungeträsket må äfven nämnas Morjärv och Räktjärv, hvilka förbindas medelst de häftiga Räktforsarne på en half mils väg. Utför dessa forsar går det med säker styrman med lif och lust, men uppför elfven måste båten »landdragas», hvilket går långsamt. Derför föredrar man att färdas landvägen, ehuru bättre lagd väg än den till Öfver-Kalis är mycket lätt att finna.

Vid Bränna upptager Kaliselfven Ängesån, som äfven är ett betydligt vattendrag. Två och en half mil ofvanför Bränna gör Kalis elf ett vackert fall, Jokkfallet. Elfven sammantränges här till ett trångt pass, som bildar ett trettio fots fall, och hela vägen utföre till Bränna afiöser den ena strida forsen den andra, med korta sträckor lugnvatten mellan dem. Stränderna äro'i allmänhet mycket höga och skogbeväxta. Nederst vid vattnet bilda här och der talrika löfträd och buskar en yppig vall, ofvanför hvilken reser sig barrskogen. På afstånd trona bergshöjderna. Solen kastar öfver dessa skiftande partier ett rikt ljus. Den gröna färgen bryter sig här i nästan alla möjliga nyanser. Det är icke en mjuk natur, men hon är stor, kraftig och allvarlig. Lif saknas icke. Tidt och ofta hoppar en sik, en ung harr, på flykt eller i lek, upp i den brusande fåran. Gräsänder flaxa upp från stranden, der

de dölja sina ungar. Kullar af »skrakor» synas simma öfver elfven. På furans topp sitter ofta nog en hök och spejar med blodgirigt öga efter rof. På den gräsrikare stranden beta kor. Ett och annat sommarfähus är synligt, och vallflickans sång ljuder genom skogen. Sålunda kan det te sig för en resande på Kaliself, när han låter staka sin båt uppåt mot Jokkfallet.

Ehuru icke direkt tillhörande Kaliselfvens område, bör icke lem-nas onämndt ett ställe, som haft sin kultivatoriska uppgift i Norrbottens historia. Det är Björkfors egendom vid Korpik-åns förening med Lappträskån, hvilka efter föreningen erhållit namnet Sangisån, en af de många mindre vattendragen på den [-vester-norrbottni-ska-] {+vester-norrbottni- ska+} kusten. Björkfors är Norrbottens största jordagods, när man afser arealen af den odlade jorden. Häi* hölls privat landtbruksskola, innan länet erhöll den af statsmedel understödda, och äfven senare lemnades här undervisning åt elever. Stora summor äro nedlagda på denna egendoms förbättring, och jordbruket har länge be-drifvits rationelt.

Korpikån är ett litet täckt vattendrag med höga löf-klädda stränder, som ganska mycket erinra om Gefleån vid det natursköna Tolffors.Torne elf kommer sist i raden af de många elfvar och åar som genomskära denna stora landsdel. Den kommer sist, men dess dal är tvifvelsutan den värderikaste. Det är här man träffar de bördiga fälten, de gräsrika holmarne, de outtömliga malm-bergen. Redan vid Haparandas uthamn, Salmis, intages den resande af förvåning och beundran vid åsynen af den her-liga grönska, hvarmed åker och äng här äro prydda, och mången måste erkänna, att han aldrig i sitt lif sett fält prunkande med högre, klarare och saftigare grönska än vid Torne elf.

Elfven är ganska strid äfven i sitt nedersta lopp, så att den lilla ångare, som trafikerat den mellan Salmis och Haparanda, haft ganska svårt att taga sig fram. Med båt går det dock bra hela mil i sänder ofvanför Kukkola fors, och en liten grundgående ångare skulle kunna ombesörja trafiken på 4 mils väg, ända bortom Luppio och Avasaksa. Hurusom helst är elfven grund och forsrik, men detär icke dess vatten som är märkvärdigast, det är dess stränder, dess holmar, dess breda dalgångar, dess rika naturtillgångar. Dock finnes äfven med vattendraget en naturmärkvärdighet: bifurkation. Torneelfven afiemnar nemligen medelst Tärende elf en icke obetydlig del af sitt vatten till Kalis elf. I öfrigt är Torne elf den längsta af Norrlands och Sveriges elfvar. Den är 3 mil längre än Lule elf, 4 mil längre än Ume elf, 7 mil längre än Angermanelfven, 10 mil längre än Ljusnan och 14 mil längre än Ljungan. Torne elf är 42 mil lång, och till ersättning för det vatten hon förlorar genom Tärende elf mottager hon i sitt sköte först Lajnio elf och längre ned den väldiga Muonio elf. Med sammanblandadt vatten löper elfven derefter omkring 17 mil rätt mot söder till hafvet.

För närmare hundra år sedan uttalade en man, som noga kände denna ort, att Tornedalen skulle kunna föda en befolkning af omkring 200,000 personer, eller 900 på qvadratmilen. Nu finnas der kanske 12—15,000 personer. Beräkningen kan synas öfverdrifven, men var uppgjord med stor omsorg och sakkännedom. Också kunde en man med så stor omsigt och beresthet som förre justitiekanslern von Koch vid ett tillfälle i Första kammaren yttra om Tornedalen, att den är den bördigaste dal i Europa. Från elfvens utlopp ungefär 8 mil uppåt sträcker sig dalgången på svenska sidan i medeltal kanske en half mil i bredd. Dess jordmon är till någon mindre del sand, men det mesta består af mylla och grus-blandad molera. Utom denna rika tillgång i jord, finnas i elfven talrika holmar, som bära det kraftigaste gräs. I Hietaniemi utgöra de ett fullständigt deltaland, hvarå skördas foder för en stor del af närgränsande socknars ladugårdar. Det är elfvens öfversvämningar, som befrukta dessa holmar och oupphörligt bilda nya genom den mängd grus och jord, som den forsande elfven medförer från de öfre trakterna. Detta förhållande vore värdt ett särskildt studium, men vi ha så mycket af mindre vigt att tänka på i vårt land, att vi måhända icke hafva tid öfver för en angelägenhet som för sin afiägsenhet kan synas underordnad.

Den som reser uppåt Tornedalen gör klokt i att lära sig några finska ord, såsom häst, mat o. s. v., emedan på nästan alla gästgifvaregårdar endast finska språket talas. Vägen följer troget elfven åt, så nära, att man sällan förlorar den ur sigte. Byarne äro i allmänhet väl bebyggda, husen äro på sina ställen riktigt ståtliga och stadslika. Det är ganska tydligt, att välmåga råder i dessa bygder. Också drager man god inkomst icke blott från jorden och ladugården, utan äfven af fisket, sik- och laxfisket. Fiskesätten har man tillfälle att inhemta vid Kukkola fors,

omkring 1,5 mil från Haparanda, i synnerhet berömd för sitt sikfiske.

Man inträder i ett »pörte». Hvad är ett pörte? Vid Kukkola är det ett rum, hvars tre sidor upptagas af breda lafvar, som begagnas till sängplatser, men för öfrigt ingenting: icke en stol, ett bord, en pall, en bänk, ett golf eller någonting annat. Midt i rummet är eldstaden, dock icke murad, utan blott litet sand och några lösa stenar. Det är här man steker sin fisk, sin sik, och rök och gnistor gå ut genom en öppning i taket.

Det är icke säkert att siken finnes på land, när man" vill ha den eller om man framställer sin önskan att få den, men den finnes i forsen och det är nästan detsamma. Fisket försiggår med mjärdar och med håf. Den senare begagnas alltid vid hastigt påkommande tillfällen. Det sviker sällan, att icke det yppade behofvet på några minuter är tillfredsstäldt. Sedan fisken rensats, trädes den upp på en längre trästicka från stjerten allt igenom; buken uppfläkes och små stickor hålla den öppen. Derefter sättes den längre trästickan i jorden i lutande ställning invid eldstaden, så att fisken med hufvudet uppåt blir utsatt för verkan af de fladdrande lågorna. Tid efter annan vrides stickan, så att siken blir väl genomhalstrad på alla sidor. Den ätes med saltlake och värderas till och med af gourmander från Stockholm.

Sikfisket börjar i medlet af juli och fortgår till slutet af augusti. Att det icke är af ringa betydelse för ortens befolkning kan man finna deraf, att på ett enda dygn fiskats ända till 4,000 sikar.

Vägen är jemn som ett golf nästan ända fram till Niemis by i Öfver-Torne socken, men der går den öfver bergshöjden, så att byn ligger djupt ned å elfstranden. Man bör göra ett besök i denna by för att få erfarenhet om huru en finsk bonde i Sverige kan hafva det. Här må endast nämnas, att bonden Joannis hus är uppfördt i frontespisstil, måladt med hvit oljefärg, att dess rum äro tapetserade,golfven målade, möblerna polerade samt att man der ligger under sidentäcken. Från salsfönstren i detta hus ser man ett stycke uppåt elfven det verldsbekanta Avasaksa, som visserligen icke i sig sjelf har något imponerande. Det stupar dock mycket brant ned mot elfsbrädden, men dess höjd är endast omkring 700 fot. Märkvärdigare är det snedt emot på svenska sidan liggande berget Luppio, hvilket af naturen har fått skepnaden af en murad fästning. Berget består till en betydlig del af rektangulära block, såsom mejslade af menniskohand, mellan hvilka finnas öppningar med af naturen bildade trappsteg, på hvilka man ganska beqvämt stiger upp till bergets platå. Utsigten härifrån är vidsträckt: Hietaniemi deltaland i söder, den breda elfven och det finska landet med Alkula by och kyrka, samt der ofvanför Avasaksa; i vester synes Ekfors såg vid en liten sjö, och från bergets fot utbreda sig de bördiga fälten, genomskurna såsom med ett grått band af landsvägen. I norr resa sig på svenska sidan flera bergshöjder som stänga utsigten, hvarför man icke heller från Luppio kan se solen midnattstid.

Man har på senare tider uppstält flera konkurenter till Avasaksa, och det är sant, att man kan se midnattssolen från flera sydligare berg, men främlingen bör se Tornedalen; han bör öfvertygas om att till och med under polcirkeln naturens gåfvor äro utomordentligt rika och herliga, äfven om hans resa i det afseendet vore förfelad, att solen just i det ögonblicket vore molnhöljd.

Det inre landet.

Om man följt vattendragen i det öfre Norrland, har man snart sagdt sett hela landet. Den del af Norrland, som icke i mer eller mindre mon beröres af elfvarne, åarne eller sjöarne, är skog eller berg. Här och der finnas dock äfven fläckar, hvilka äro hvarken det ena eller andra. De kunna kallas fläckar i jemförelse med det helas areal, men de äro icke derför några små fläckar. Flere af dem upptaga en yta af flera tusen tunland. Ehuru de nu äro utan nytta, men väl till skada, skola de icke bli det i framtiden. Dessa fläckar äro sanka marker, kallade myrar och träsk. Mer än en af dem är undersökt, och deras botten har befunnits bestå af för odling förträffliga beståndsdelar. De skola utdikas, torrläggas, begödslas och vändas, och de skola lemna många tusen kofoder. Men ett kofoder mera, det är lifsuppehälle för en menniska mera. Sålunda skulle endast dessa nu vattenfylda ytor en gång kunna gifva rum och bergning för många tusen menniskor. Och huru mycket återstår icke ännu af den torra, odlingsbara marken att upparbeta! Ytterligare många tusen menniskors föda och bergning. Och huru mycket återstår icke att göra af den nu odlade jorden, dess brukningssätt, boskapsskötseln oeh ladu-gårdsalstren. Säkerligen äfven här arbete och föda för nya tusenden. I Yesterbotten har man i detta fall kommit ett godt stycke före de andra

norrländska länen. Det är afl. landshöfding E. V. Almqvists odödliga förtjenst att hafva förstått landets behof och haft kraft att taga de första afgörande stegen i den rätta riktningen. Derför är nu länet redan försedt med mer än ett tjugutal bymejerier, och antalet vexer alltjemt. Det är en moralisk fråga icke mindre än en ekonomisk; det är sparsamhet i stället för misshushållning, omtanke i stället för tanklöshet, ordning efter liknöjdhet, välmåga efter torftighet och brist. Derför är mejerifrågan af den största vigt för Norrland, icke minst för det inre landet, der afsättning af mjölk är omöjlig och der kommunikationerna äro bristfälliga. Man ser hvad deraf kan åstadkommas: Burträsk har redan gjort sig ett namn för sin ost, och det är icke svårt för andra att göra detsamma. Smör och ost bära kostnaden för lång transport; derför böra de aflägsna bygderna göra till hufvudsak boskapsskötsel och ladugårdsprodukter; det är en näring som föder sina idkare.

Huru trögt det går att i det inre landet bilda större samhällen, kan synas af den stora bristen derpå. Det fins knapt mer än ett sådant i de vester-norrbottniska länen, och detta enda är Lycksele vid Ume elf. Denna plats har liknelse till att blifva en köping, kanske längre fram i tiden en stad, men i öfrigt saknas för närvarande anledningar till antagande af ett dylikt framsteg för någon annan kommun i det öfre landet. När en gång lappmarkens malmberg medelst jernväg bli förenade med den ena eller andra kusten, torde vid dem uppblomstra stadslika samhällen, men till dess skola de nog saknas. Detta ådaga-lägger, att utvecklingen af de naturtillgångar och naturliga näringar, som det öfre landet har att bjuda på, gått mycket långsamt och ännu länge skall låta vänta på sig. Det finnes icke heller mer än en industri som haft blomstring: skogshandteringen,men denna går mera ut på att rifva ned, än att bygga upp. Först när denna industri förbin-des med jernverksrörelse och när dess många arbetare bli vid verken eller skogarne bofast folk, som jemte såg-verksarbetet idkar slöjd för afsalu, kan man förvänta ett varaktigt gagn för landet af densamma. Möjligen närmar man sig detta mål genom ett allt mera allmänt inrättande af slöjdskolor vid verken.

Folket.

Hurudan är den befolkning som är utbredd öfver denna ofantliga yta? Det är ett godt folk. Sällan eller aldrig hör man omtalas några grofva brott af den inhemska befolkningen. Inträffar något sådant, är det nästan alltid begånget af inflyttade eller främlingar, »sörlänningar», såsom alla icke-infödda benämnas, och det ligger icke så litet af förakt i ordet. Endast bland den finska befolkningen förekommer ett och annat undantag. Finnarne äro fridsamma, makliga, nästan dåsiga, så länge de äro nyktra,fridsamt och laglydigt folk, men dess sparsamhetsanda och flit har många grader. X Vesterbotten och sydligaste Norrbotten är jorden till stor del karg och mager. Folket der har derföre tvingats till större flit och omtänksamhet. Det framträder der, åtminstone i vesterbottniska kustlandet, en viss betänksamhet i alla ekonomiska förehafvanden, en betänksamhet som mången gång kan öfverskrida gränsen för ett strängt ärligt beteende, men som ytterst har sin rot i den sjelfbevarelsedrift, hvilken kännetecknar befolkningen i detta afseende. Det är också icke blott på jorden vesterbottningen måste nedlägga ett strängt arbete för sin utkomst eller för tillfredsställande af sin uppfattning om ett ekonomiskt oberoende. Äfven på fisket nedlägger han mycken flit, och den vesterbottniska kusten är ganska fiskrik. Han skyr hvarken sjelfva fiskets möda, ej heller besväret för fångstens afsättning. Hela vintern om kommer lass på lass med frusen fisk från Vesterbotten till Hernö-sand: de bortåt tjugu milen afskräcka icke. Vesterbottningarne äro således ett »närigt» folk. Man kan icke säga alldeles detsamma om norrbottningarne. Med undantag af sydligaste delen af Norrbotten, är detta land bördigt och tacksamt. Befolkningen har derföre blifvit van att icke förtaga sig. Ingenstädes kan man se den gyllene regeln »tid är pengar» mindre behjertad. Det är otroligt, hvilken tid här sofves bort. Också är det icke sällan, särskildt i år med mindre god årsväxt, man får höra det betecknande uttrycket »bättre sofva sig fattig, än arbeta sig fattig». Intet tvifvel att detta folk varit vant att alltför litet bygga på sina egna krafter. När nöden stod för dörren, har det utan betänklighet uppträdt som tiggare, ett slags privilegierade tiggare; men oftast hade nöden kunnat förebyggas, om man iakttagit någon liten sparsamliet och omtänksamhet. I detta af naturen välsignade land har folket lefvat för dagen, »från hand till mun». Der något öfverskott förefans, skrinlädes det i silfverbägare. Ju flere silfverbägare man hade, desto rikare var man. Fåfängan smektes icke litet af att kunna visa hela skåphyllan fullsatt med silfverbägare. Då var man icke litet afundad. Missväxtåret 1867 måste dock den ena bägaren efter den andra vandra till guldsmeden och nedsmältas,

och sedan dess har mången kommit till insigt af att man kan bättre använda ett kapital, äfven ett litet, än genom att skylta dermed i silfverskåpet. Banker af flera slag förränta nu penningar, men en jordbrukare saknar icke tillfälle, allra minst i Norrbotten, att fruktbargöra sina besparingar genom nyodlingar eller ett förbättradt brukningssätt eller en förbättrad ladugårdsskötsel, i hvilka afseenden han hittills hållit sig segt fast vid det gamla och föråldrade.

Trots de här anmärkta svagheter och brister saknar befolkningen ingalunda sina goda sidor. Norrbottningen är gästfri, höflig och har en viss värdighet i sitt sätt. Hans fel få icke så hårdt till-

7vitas honom, emedan de förskrifVa sig från den afstängning från den Öfriga verlden hvartill bristen på kommunikationer och klimatet dömt honom. Såsom alla norrländingar, är han egenkär; maken till hans arbete finnes icke i hela verlden. Det kommer sig deraf, att han ingenting sett af den verld som rörer sig utom hans by, hans socken eller, i bästa fall, hans län. Men gif honom tidsenliga kommunikationer, låt de af honom föraktade »sörlänningarne» styra sina steg dit upp, blanda sig samman med infödin-garne, visa dem nya metoder, nytt temperament, ny fart i arbetet, ihärdighet, rastlöshet, och man skall snart märka, att det fins kärna i detta folk, som, på det hela taget och jemförelsevis, är oförderfvadt och derföre mägtigt af utveckling till ett bättre. Östersund från Frösön.

JEMTLAND AF MAGNUS NORDSTRÖM.

Ungefär midt i Sverige ligger Jemtland, ett bland de mest vidsträckta landskapen i riket. Ifrån

norska fjellryggen utbreder det sig öfver mer än rikets halfva bredd ocb innefattar en yta af 3/1

hya qvadratmil. Största utsträckningen från norr till söder är 32 och från vester till öster nära 26 nymil.

I forna tider, då resorna skedde till fots om sommaren och öfver drifvorna om vintern, egde en liflig samfärdsel rum öfver Jemtland. Genom detta land gick då stråkvägen mellan Norges hufvudbygd, Trondhjemstrakten, och Sverige. Det ansågs för en vigtig del af Norge till följd af sin närhet till hufvudstaden, sin jemförolsevis stora folkmängd och sin rikedom på skogar och villebråd. Dess läge på östra sidan om fjellryggen gjorde dock, att det blef ett ständigt tvisteämne mellan de båda rikena och ofta en skådeplats för blodiga strider. Omsider skildes det från Norge och blef ett af de mest afsides liggande landskapen i Sverige, Trondhjem blef en landsortsstad, nya samfärdsmedel ledde menniskoström-marna in på nya vägar. Allt detta hade till följd, att Jemtland under de tvenne sista århundradena varit föga omtaladt och föga kändt. Under denna tid har förbindelsen med den öfriga vcilden undei-hållits blott genom forbönder, som, i synnerhet under hårda år, fort långa rader af lass från de närmaste kuststäderna både vid öster- och vesterhafvet. Nu har en ny dag uppgått öfver Jemtland. Ånghästen ilar genom dess skogar och do afstånd, som förut skilt orter och folk från hvarandra, hafva försvunnit. Resande främlingar söka sig åter en väg genom denna bygd och allt talrikaie blifva de skaroi, som

ditlockas af dess härliga natur och dess rena luft.

Jemtlands natur är i hög grad omvexlande. Man finner der ett fjelland, som påminner om södra Europas alpländer, och ett slättland med de mest leende nejder. Det förra utgöres af ett flera mil bredt bälte längs gränsen mot Herjedalen och Norge, det senare intager den öfriga delen af landskapet. För att lättare få en öfversigt öfver naturbeskaffenheten vilja vi först beskrifva trakten närmast omkring Storsjön och sedan de längre bort belägna bygderna.

Jemtlands medelpunkt utgöres af don majestätiska Storsjön, som sträcker sina väldiga armar åt alla håll och omsluter flera grönskande öar, bland hvilka Frösön är den största. Mot denna sjö sänker sig landet sakta sluttande från alla sidor, och derigenom bildas ett ofantligt stort bäcken af flera mds ^värlinie, hvilket från hvarje högt belägen punkt kan öfverskådas. De mest storartade vyer öppnaHammarsforsen (från Ragundabron). —

Den påbörjade jernvägsbron i närheten af Döda fallet.

få en mötes. berget

sig här. Man ser land, sjöar, fioder och berg i den rikaste vexling. I denna trakt ligger landskapets enda stad,

Östersund, vackert belägen vid det sund, som skiljer Frösön från Storsjöns östra strand. På den mot sjön sluttande stranden utbreder sig den regelbundnastaden med räta, hvarandra vinkelrätt skärande gator. De förnämsta byggnaderna äro lands-höfdingeresidenset, cellfängelset, allmänna läroverket

o ch j er n vägss tationen. Kyrkan af trä är mycket oansenlig. Staden anladesl786 och är således snart hundraårig. Sin första uppfostran fick det unga samhället af apotekaren Samuel Perman, som i sin kraftiga hand förenade all andlig och verldslig magt, som der fans. Han var på en gång prest, klockare, borgmästare och polismästare. På denne om stadens utveckling högt förtjente mans graf restes 100 år efter hans födelse en enkel minnesvård. Sedan Östersund 1810 blifvit residensstad, började utvecklingen en löftesrik framtid till

raskare fart och nu efter jernvägens öppnande 1882 synes den

— Midt för staden har man det branta Östberget på Frösön och söder derom reser sig Öne-

i form af en bikupa. Nedanför dessa berg ligger en rad af vackra landställen. Norr om Östbergets stupande vägg öppnar sig utsigten öfver den del af Storsjön, som benämnes Åssjön, och den der bortom liggande Asbygden med sin ståtliga kyrka. Från den högre belägna delen af staden ser man Oviksfjellens toppar framskymta vid sidan af Öneberget.

Östersund är med en 432 meter lång bro förenad med Frösön. Vid vestra ändan af denna bro står en runsten från 1000-talet, som upplyser, att Austmodr Gudfastarson lät kristna Jemtland och att Asbjörn byggde bron.

Från Frösö kyrka har man en utsigt, som utan tvifvel är en bland de mest hänförande i hela Sverige. Den höga kullriga ön synes af naturen särskild danad till en plats, hvarifrån man skall öfver-gkåda den utomordentligt sköna trakt, som utgöres af Storsjön och de närmaste omgifningarna. Ramenkring denna tafla är en lång båge af fjell, som begränsar synkretsen i syd-vest, vester och nordvest.

Mot söder är den närmaste delen af sjön uppfyld af öar och holmar, bland hvilka Norderön och Anderson äro de märkligaste.

Vattenspegeln glimmar fram här och der mellan löfdungar. På en utskjutande udde synes Sitnnc kyrka såsom en svan simmande på vattnet. Längre bort vidgar sig sjön och skjuter en vik så långt i söder, som blicken kan nå.

På bortre sidan af sjön höjer sig en välbygd och odlad strand med Hallens och Marby kyrkor och der-öfver Oviksfjellen, en sammanhängande rad af väldiga, afrundade kolosser, hvilkas egendomliga, djupblåa färg behagligt bryter sig mot den ljusa himmelen. Topparna äro här och der betäckta med snö och ungefär midt på kedjan ser man en hvit, snedt utför berget gående fläck, som kallas Ovikstranan, emedan den har formen af en trana. Det är en väldig drifva, som qvar-

ligger hela sommaren i en fördjupning i berget. Under varmaste tiden bortsmälter dock den mellersta delen. Tranan säges då lyfta vingen, hvilket är ett tecken till att högsommaren är inne.

Vänder man blicken mot vester, har man närmast framför sig den lägre liggande delen af ön, der exercisplatsen med sina byggnader är belägen. Åt detta håll sträcker sig Storsjöns väldiga spegel ända bort i det blånande fjerran. Längst bort skönjer man några otydliga konturer af höjder och berg, bland hvilka Areskutan lyfter sin stolta hjessa bland molnen. Längre mot norr har man bortom Rödö-sundet Rödön och Näskott med sina bördiga fält och ståtliga gårdar och längst bort i bakgrunden Offerdalsfjellen, hvars yttersta förpost i öster heter Ansättfjellet.

På norra sidan om Frösön utbreder sig Assjön med sina vackra stränder och öfver Ås förlorar sig blicken bland en mängd mörka, barrskogsklädda höjder. Mot öster sträcker sig milslång den sköna Brunfloviken, omgifven af bördiga byar, tillhörande Brunflo och Marieby socknar, och öfver synkretsens bugtande linea höjer sig det fristående, fästningslika kyrktornet i Brunflo, ett minne från medeltiden.

Åresjön med Åreskutan och Renfjellet. — Storbofallet. Båda Ristafallen i Undersåker.Frösön var före Östersunds anläggning Jemtlands hufvudort. Här hölls i forntiden jamtamot, hvaraf ett svagt minne ännu fortlefver i Östersunds gregoriimarknad. Här var de norska sysselmännens säte, troligen i Vesterhus, der det äfven funnits ett kapell. Längre fram blef Kungsgården residenset för den högsta verldsliga myndigheten. Att Frösön ansågs för en vigtig punkt i militäiiskt afseende, Ikan man se af de på flera ställen förekommande lemningarna efter skansar. Här är sedan 1680-talet imötesplats för Jemtlands regementen. Här inrättades 1674 en trivialskola, som 1847 flyttades till Östersund och förvandlades till fullständigt läroverk. Den plats der skolan stått utmärkes ännu af en byggnad, som är ensam i sitt slag på Sveriges landsbygd, nemligen Jemtlands bibliotek, doneradt af prof. Karl Zetterström i Upsala. Föreskriften, att boksamlingen skall förvaras i stenhus, har hittills förhindrat dess flyttning till Östersund.

Tvärs öfver den trakt, som nu blifvit beskrifven, går jernvägen fram. Vid Brunflo lemnar den östra Jemtlands skogstrakter och kommer fram till Storsjön, hvars norra strand den följer till Östersund och derifrån först till Krokom och sedan mellan Ytterån och Trångsviken. Från sistnämnda ställe går den genom bergs- och skogstrakter, tills den vid Mörsill kommer ned i Undersåkerselfvens dal.

Vestra Jemtland har en natur, hvilkens skönhet »genomgår hela skalan från det mest storartade till det mest tjusande, veka och idylliska». Alsens socken ligger i en särdeles vacker trakt omkring Ålsensjön och i norr derifrån det vidsträckta, skoguppfylda Offer dal, som i vester sträcker sig upp bland de ödsliga fjellen. Den öfriga bygden är belägen omkring Under säker sclfv en och hennes tillflöden, Närmast Storsjön ligger Mattmar och ett stycke längre upp det täcka Mörsill på gränsen mellan fjell-och slättlandet. Här vidgar sig elfven till tvenne sjöar, Lithen och OcJcesjön. På skogen söder om den sistnämnda ligger Storbo fallet. Ofvanför Mörsill vidtager fjellbygden med Undersålcer. Elfven blir mera strid och forsande, dalen trängre och de omgifvande bergen högre. En särdeles anslående vy har man nedanför Bistansforsen, der det väldiga fallet visar sig i en vacker omgifning med Vällistafjellet i bakgrunden. Vid Hjerpeströmmen, som kommer från Kallsjön och faller ut ut i Lithen, finnas lemningar efter skansar. Kallsjön är den största sjön i vestra Jemtland. Nedre delen är lång och smal och går på norra sidan om Åreskutan invid bergets fot; den öfre bredare delen står i förbindelse med sjön Anjan, som ligger i en trång fjelldal och räcker ända upp till norska gränsen. Vester om Undersåker på södra sidan om Åreskutan ligger Are socken, hvilkens natur i storslagenhet öfvergår alla de kringliggande orternas. Elfven genomflyter här Aresjön, från hvars nedre ända man har den mest storartade utsigt. På båda sidor om sjön har man de höga, branta stränderna, till venster Eenfjellet och i fonden den majestätiska Åreskutan. Vid öfre ändan af sjön just vid Åreskutans fot ligger Åre kyrka. Ifrån någon af de i närheten liggande byarna kan man med tillhjelp af vägvisare bestiga fjellet. Vandringen är mödosam. Man stretar sig upp till den ena terrassen efter den andra, den ena toppen efter den andra. Man klättrar bland stenar och klippor, bland kärr och polar, bland snö och is. Man genomvandrar alla regioner från barrskogens till den ständiga snöns. Slutligen är man uppe på högsta toppen. Om vädret är klart, blir man nu rikligen belönad för sin möda. Man ser ett och annat moln sväfva långt under sina fötter. Man ser det skönaste landskap såsom en karta utbredt framför sina ögon. Glimmande sjöar, bugtande strömmar, stupande forsar, gulgröna ängar och mörka skogar omvexla så långt ögat kan se. Längst bort i öster skönjer man Storsjön och en skymt af östra Jemtlands höjder. På de tre öfriga sidorna begränsas synkretsen af höga fjell, i norr och nordost af Offerdalsfjellen, i vester af de norska gränsfjellens väldiga toppar, i söder och sydost af de skarpspetsade Sylarne, det snöhöljda Helagsfjellet och de mörka Oviksfjellen. — Vester om Åreskutan blir naturen mera vild och ödslig, I flera rigtningar gå rader af fjellsjöar, i hvilka de kringliggande bergen spegla sig. Sjöarna sammanbindas af strida forsar. Odlingen klättrar mödosamt uppför fjellsidorna och intränger långsamt i ödemarkerna genom trånga, krokiga dalar. Vid Dufed, der fordom en skans funnits, skiljas landsvägen och jernvägen, som båda följt Undersåkerselfven ända från Mörsill. Den förra drager sig åt nordvest öfver fjellen förbi de på kon. Kristian IV:s befallning i slutet af 1500- och början af 1600-talet inrättade fjell-stugorna. Ej långt från denna väg ligger Jemtlands mest beryktade vattenfall, Tennforsen, genom hvilken Tennsjöns vattenmassa utför en mer m §0 ipe^er hög, lodrät klippa störtar^ sig i Norn. FrånDufed går jernvägen åt sydvest genom ödsliga trakter upp till Enaelfvens dal, sorgligt ryktbar genom Armfeltska härens undergång på

nyåret 1719.

Sista stationen på svenska sidan är Storlien. Ej långt derifrån finnes passet Shur-dalsporten, genom hvilket en gammal farväg gick in i Norge. Strax öster om passet står ett täljstens-monument, som uppgifves vara »stenen i grönan dal».

Både i norr och söder om den trakt, som nu blif-vit beskrifven, ligga vidsträckta fjellmassor, der lapparna ströfva omkring med sina renhjordar.

I norra Jemtland är högslätten vågformig.

Långsluttande skogklädda Utsigt åt Oviksfjellen (från trakten af Änge vid Östersund). —

åsar skiljas från hvaran- Utsigt från Östersund, med One- och Östberg i bakgrunden,

dra af dalgångar, i hvilka

vattendragen gå genom rader af sjöar liksom snöret i ett perlband. I en sådan dalgång styr den väldiga Indalselfven sin kosa till hafvet. Hon utflyter ur Storsjön vid Krokom, en vacker bygd med de ståtligaste bondgårdar, tager först en nordvestlig rigtning, bildar Hissmoforsen och flyter sedan åt öster genom Lit, der hon, sedan hon mottagit bifloderna Långan och Hårkan, utvidgar sig till en ansenlig bredd. På ett näs mellan båda dessa bifloder ligger kyrkan, och der bredvid leder öfver elfven en omkring 550 meter lång bro, den längsta i Jemtland. Den mest öfverraskande utsigt öppnar sig när man framkommer ur skogen i backarna på södra sidan om elfven och framför sig nere i dalen ser denna bro med sina skyddande pålrader och på andra sidan elfven kyrkan och de välbyggda gårdarne. Från Lit går elfven genom långa obygder till Stugun. Under denna del af sitt lopp bildar hon de vattenrika Skärhälls-, Medshogs- och Näfveredsforsarne. I Stugun, ursprungligen ett på 1200-talet inrättadt herberge för resande, som färdades genom de långa skogarne mellan Ragunda och det öfriga Jemtland, börjar floddalen blifva trängre och djupare, i samma mån som elfven sänker sig och de omgifvande bergen blifva högre. På en smal landsträcka mellan bergen och floden ligger bygden med ståtliga gårdar. Sedan elfven här bildat Stuguforsen, faller hon ut i den stora Gesundsjön. På norra stranden af denna sjö stupar Stadsberget lodrätt ned i vattnet. Vägen är här dels insprängd i berget, dels löper den efter en några famnar bred landremsa vid dess fot. Ur Gesundsjön går elfven genom den i tre afsatser fördelade Krångedsforsen in i Ragunda. Ingen trakt i Sverige har varit vittne till en sådan naturrevolution, som här försiggått. Före 1796 bildade elfven här en sjö, som bar namnet Ragundasjön och sträckte sig 2% mil i längd från Döviken och långt nedom Ragunda kyrka. Utloppet för denna förtjusande sjö, som sköt sina vikar långt in bland de omgifvande bergen, var den väldiga Storforsen eller Gedungsen, utan tvifvel det mest storartade vattenfall i Sverige. Här vältrade sig den oerhörda vattenmassan utför en 28 meter hög klippa. I slutet af 1700-talet gjordes flera försök att dels sänka sjön och dels göra elfven flottbar genom att gräfva ett nytt utlopp. Detta slutade der-med, att sjön, Uppsväld af den höga vårfloden, den 6 juni 1?96 genombröt deli sandås, i hvilken gräf-ningarna försiggingo, och tömdes på mindre än fyra timmar. Gedungsens väldiga dån tystnade for alltid. De mörka klyftor, som utgjorde hans botten ligga nu torra och benämnas »Döda fallet». Elfven plöjde sig en ny fåra i den forna sjöns lösa botten och dervid uppstod en ny fors, Hammarsforsen, ett stycke vester om Ragunda kyrka. Den befann sig i början strax nedanför kyrkan, men genom skärningar i flodbottnen flyttade den sig snart till sin nuvarande plats, der Hammarsklipporna satte en gräns för hans vandring. Vägen går nu fram öfver den forna sjöbottnen, som är klädd i den rikaste växtskrud. I Fors socken bildar elfven Hellforsen, Hannungsforsen och den stupande Stadsforsen, hvarefter hon med hastigt lopp skyndar in i Medelpad.

Från Lit går en väg åt nordvest till Föllinge socken, som omfattar de vidsträckta skogsmarkerna omkring Hårkans öfre lopp, och en annan åt nordost till Häggenås och derifrån genom en lång skog till Hammerdal. Här har man från höjderna söder om kyrkan en vidsträckt utsigt Öfver Hammerdals-

Åreskutan.

sjön, kyrkslätten och den labyrint af sjöar, hvarifrån Ammerån leder sitt ursprung. Från Hammerdal går vägen åter genom skogiga bygder till Ström, som har ett naturskönt läge vid nedre ändan af Vass-dalen. Denna utgöres

af en rad af långa sjöar, som sträcker sig mer än 12 mil åt nordvest ända upp till norska gränsen. Längst uppe i dalen i en vild fjelltrakt ligger Frostvikens kyrka. Norr om Ström på gränsen mot Ångermanland utbreder sig den stora Flå sjön, vid hvilken Alanäsets kyrka har ett vackert läge på en utskjutande udde.

Östra Jemtland är uppfyldt af skogar och låga skogbeklädda berg. På gränsen mot Medelpad framgår den 3—4 mil breda, ödsliga Jemtskogen. De tätast befolkade trakterna finnas omkring Lockne-sjön och den långa, smala Eefsundsjön med sina många förgreningar. De leende och täcka stränderna omkring sistnämnda sjö äro öfversållade af vackra byar. Der ligga äfven Ref sunds och Bräeke kyrkor. Jernvägen, som vid Brunflo lemnar Storsjöbygden, följer norra stranden af denna sjö från Pilgrimstad till Bräcke. Här skiljer sig norra stambanan från tvärbanan och går åt norr genom de stora skogstrakter, som tillhöra Håsjö och Hällesjö socknar; den senare går österut genom Jemtskogen till Ange.Tennforsen.

Långt in i södra Jemtland inskjuter en vik af Storsjön, Bergsviken. Yid Hofverberget förgrenar den sig och ena grenen intränger åt vester och sedan under namn af Myrviken åt norr genom Myssjö och Ovikens socknar. På det näs, som sålunda bildas, ligger Ovikens kyrka. I denna församling bodde fordom Jemtlands ordinarius, då sådan fans. Här låg äfven under medeltiden ett befästadt ställe, som kallades Koburgshus, på hvilket prosten var höfvidsman. Längre ut på samma näs ligger Myssjö kyrka vid Myrviken. Vid Bergsvikens andra gren, söder om Hofverberget är Bergs kyrka belägen. Öster om Bergsviken och i jemnbredd med denna sträcker sig sjön Näekten, som säges hafva lika många holmar, som det finnes dagar i året. På näset mellan denna sjö och Bergsviken ligger Hackas, en mycket gammal bygd, der herregodset Hof var beläget, samt Näs vid norra ändan af nämnda sjö. Hofverberget är liksom Frösön och Åreskutan en punkt, hvarifrån man kan öfverskåda en god del af landskapet. Närmast under sig har man de vackra trakterna omkring Bergsviken, Myrviken och Näckten, längre mot norr Storsjön med sina omgifningar, och i vester och söder ser man på icke så långt afstånd Oviksfjellen och Klöfsjöfjellen.

Tvärs öfver Jemtlands sydligaste hörn går Ljungan, rik på brusande forsar, i stora svängningar kring fjell och höjder och uppsamlar vattnet från de talrika sjöar, som ligga i hennes väg. Hon genomflyter Klöfsjö och Eätans socknar och går sedan in i Medelpad.

HERJEDALEN. AF JOHAN NORDLANDER.

För det stora flertalet är detta landskap ett temligen okändt land. Hvad man vet om det, inskränker

sig vanligen dertill, att det hör till Jemtlands län och att det näst Lappmarken är Sveriges fattigaste provins. Vidare har man det i angenämt minne från sin tidiga barndom af den något egendomliga, men ganska naturliga anledningen, att man här icke behöfde besvära sig med någon enda stad.

En hvar, som vill något litet, öka sin kännedom om detta ej så litet misskända landskap, inbjuda vi till ett kort besök. Vi stiga af järnvägen i Ljusdal i Helsingland och färdas sedan landsvägen upp genom denna provins. Det fyra mil långa och mycket enformiga skjutshållet Fårila—Ivårböle inger en de värsta föreställningar om Herjedalen. Från Kårböle, den sista gästgifvaregården i Helsingland, har man ännu 31/., mil, innan man kommer till Kolsäters by med dess präktiga gästgifvaregård. Nu är man inom Herjedalens rå och rör, men af den stora fattigdomen ser man inga spår. De flesta husen'äro stora, rödmålade och väl underhållna. Från den rygg, på hvilken gårdarna ligga, sträcka sig bördiga åkerfält ned mot Ljusnan, som här flyter sakta och majestätisk. På en färja färdas vi öfver floden, resa öfver sandiga, tallbevuxna moar och komma så fram till Elfros by med dess nya och vackert liggande kyrka. Man har sagt, att namnet skulle härleda sig deraf, att byn legat som en ros vid elfven, och denna tanke har säkerligen äfven foresväfvat den person, som i 15G9 års jordebok skref Elffue Roos: men man lär dock vara tvungen att öfvergifva denna poetiska och sockenbon tilltalande tydning och nöja sig med den helt prosaiska öfversättningen elfmynning. Derifrån färdas vi vidare på den lösa men föga sluttande landsvägen till södra Herjedalens hufvudort, Sveg. På den flacka mon ligger pastoratets moderkyrka och invid henne en mängd kyrkstugor, i hvilka de aflägset boende hålla till vid kyrkobesök. Här bo pastor, provincialläkare,

apotekare, poststationsföreståndare och åtskilliga andra ståndspersoner, hvilka sysselsätta sig med skogsafverkning. Öfver Ljusnan far man åter på färja och följer dess biflod Herjeån till Lillherdals socken, som är känd för gammaldags språk och seder, liksom ock för dess skickliga smeder och målare, af hvilka senare man får se alster, som i naiv uppfattning väl kunna jemföras med de yppersta dalkarlsmålningar. Här slutar sockenvägen. Vi vända derför åter till Sveg och fortsätta efter allmänna landsvägen. På det högt liggande Glisjöbergs gästgifvaregård byta vi om hästar och äro snart framme vid Linsells kapell. Kyrkbyn har ett skönt läge alldeles invid Ljusnan. Det är lördagsafton i slutet af juni månad och följande dag är det presthelg, d. v. s. att det predikas i kyrkan. På skilda vägar komma folk från aflägsna byar och taga in i granngårdarna. De flesta gå, men en eller annan qvinna rider, hållande i famnen ett barn, som skall döpas. I handelsbodar ske hvarjehanda uppköp, och norsk tobak är icke minst efterfrågad, ty både män och qvinnor röka flitigt i sina jernpipor. På hvarje liten persedel prutas det, och köparen uppbjuder all sin munvighet för att öfvertyga handlanden om det oskäligt höga priset. Söndagen är verkligen högtidlig. Gubbar och gummor råkas efteratt icke ha sett hvarandra på år och dag. Är någon äldre person afliden, följa de honom till grafven. Derpå samlas de i kyrkan. I sången deltager man med lif och lust samt lyssnar försvarligt till predikan. Efter denna viges ett brudpar och döpas sex barn, af hvilka flere redan förut fått nöddop. Man må icke förtänka presten, om han önskar sig en stunds hvila efter ett så ansträngande arbete. Men dermed blir det som det kan. Ännu återstår det honom att hjelpa den ene och den andre med råd och dåd; och när man en gång skall tala med presten, så fjäskar man intet, utan afhandlar omständligt både andliga och verldsliga frågor. I Ängersjö kapell hörde vi sommaren 1876 ett sådant samtal mellan pastor och en 85-årig gubbe, hvilken på två års tid ej varit framme vid kyrkan. Först beklagade sig den vördige dannemannen öfver en sin son, hvars lefverne vållade honom bekymmer, och derefter ledde han samtalet in på profeten Syrach, och på det området visade han sig minst likaså hemmastadd som presten.

När det svalnar mot qvällen, ger sig hvar och en hem till sitt; och äfven vi fortsätta färden. Allt jemt följa vi Ljusnans floddal och komma fram till Ransjö by invid det höga Sonfjället, der snön stundom ligger qvar ända till midsommaren. Längre upp vid samma flod, Herjedalens pulsåder, ligger norra Herjedalens hufvudort, Hede. Byn är rätt betydlig. Här finnes tingsställe, poststation, pastor, läkare och — hvad som väl knappast behöfver tilläggas — handlande. Landsvägen går vidare genom ödsliga nejder förbi Långå skans, och man befinner sig i den trakt, om hvilken det längre ner heter, att hon ligger bortom kristenheten. Vid vägen ligga vidare Ljusnedals bruk och vid riksgränsen Funnes-dalen, hvarest man förvånar sig öfver den högt uppdrifna mejerirörelsen. Några mil vester om gränsen ligger Rörås. Om vi nu tillägga, att öster om denna stråkväg ligga Vemdalens socken, hörande till Hede pastorat, och Öfver Högdals, som är förenad med Ytter Högdal, så hafva vi dermed angifvit de vigtigaste bygderna. För öfrigt utgöres landskapet af oöfverskådliga myrar och mossar samt långsluttande fjäll, som äro föga inbjudande. På gränsen mot Jemtland ligga Helags, Oviks och Klöfsjöfjäll, och på gränsen mot Dalarna har man Städjan med dess bergstrakter.

Så ogästvänliga dessa ödemarker än äro, finner man dock här och hvar en by, ett nybygge eller en fåbodplats. Vid pass nio fjerdingsväg vesterut från Linsells kyrka ligger omkring en liten sjö en större by, Glöte, instängd mellan bergen. Husen vitna ej om samma välmåga som framme på bygden, men likväl finnas sådana, som äro två våningar höga, och ett är till och med försedt med frontispis, dock icke synnerligen lyckad till proportionerna. På det äldsta hemmanet fans för några år sedan en till fall lutande ryggåsstuga. Det märkvärdigaste, som man hade att berätta om byn, var det, att der icke fans en enda kärra eller annat sommaråkdon. Saken förklaras deraf, att byn ända till sista åren saknat hvarje utfartsväg. Till bygden ledde blott en skral skogsväg, hvilken dock efter vanliga begrepp knappt förtjenade att kallas så. Ville man till kyrkan, var man nödsakad att gå eller rida. Salt och mjöl förde man från kyrkbyn genom att klöfja, och skulle man på förtjenst till Hudiksvall eller Ljusdal efter en fora, så lånade man åkdon på bygden. Ett lik forslades fram på det viset, att man band två granruskor på hästens rygg på ett litet afstånd från hvarandra och så vända, att topparne släpade på marken. Ofvan på dessa fäste man sedan likkistan och tog sig fram på det sättet. Genom stora inkomster af skogarna har man nu varit i stånd att bryta en ordentlig skogsväg, och i sammanhang dermed ha Glöte * borna väl lagt sig till hjuldon. En annan brist, som deremot ej står att afhjelpa, är den på lera. Denna är mycket känbar. Vid Lillherjeåns nybygge och väl äfven

på andra ställen har man vid mur-

*) På grund af det jemförelsevis stora antalet illustrationer från det natursköna Ångermanland har det blifvit nödvändigt att anbringa en del af dem bland textskildringen af ett par andra provinser, hvilka ej kunnat illustreras lika rikt.

Ytterlännas gamla kyrka (Ångermanland*).ning sökt ersätta leran genom att begagna spillning efter boskapen. Funnes lerjord, skulle jordbruket kunna drifvas långt mer än nu är fallet. Sädesodling kan visserligen ej komma i fråga i det öfre landet, ty kölden lägger hinder derför; men vallarna skulle i så fall blifva mer fruktbärande än för närvarande. Nu använder bonden månader på att samla ett både knappt och magert vinterförråd af hö och starr från myrar och mossar, hvilka ligga spridda här och der i skogarna en eller flere mil från hemmet. Fodret häsjar man genast och låter det sitta i häsjan, tills vintern kommer, då karlarnes mest tidsödande och mödosammaste göromål är att hemföra det mången gång under snön begrafna höet. Dertill rifver man mossa och tager löf för boskapens räkning. Men är utfodringen klen vintertiden, så är sommarbetet så mycket rikare. Först släppas korna på skogen närmare hemmet, men strax efter midsommaren bär det

Svegs kyrka.

af till fjälls under allmän glädje bland menniskor och djur. På fäbodvallen har hvarje bonde fähus för kor, får och getter samt stuga för »bukullan», den qvinna, som har vård om korna. Ibland är detta hustrun i gården, ibland pigan eller en dotter. Är det »mora» sjelf, som drager till fjälls, tager hon med sig alla »ungarna» och har dem hela tiden hos sig samt föder dem med den kraftiga mjölken. Mycken omvårdnad egnar hon dem ej, utan så fort de kunna gå obehindradt, få de mest sköta sig sjelfva, trots faran att förvilla sig i skogen, om de aflägsna sig något stycke från bodarna. Någon gång, om ock sällan, skall sådant händt, och på Kälarna i Elfros finnes till minne af en dylik händelse en trätafla med inskription uppsatt på det ställe, der barnet återfans fast lifiöst. Sker sådan olycka, är man redo att skylla på vättarne (ty på dem tror man öfverhufvud ännu), och för att lösgöra det bergtagna barnet ringer man i närmaste kyrkklocka, hvilket — om det icke har någon annan verkan — åtminstone kan tjena till ledning för den vilsekomne. I de trakter, der männen under försommaren icke äro upptagnaaf jordarbete, uppehålla sig äfven de gerna i bodarna. Hemma måste de nämligen nöja sig med den s. k. surmjölken, tätmjölk, som man sparat sedan tidigt på vintern, så framt ej bodarna ligga så nära, att man då och då kan gå dit efter mjölk. Yid Olsmessan plägar det vara stor högtid i bodarna, och då vankas det flötgröt, gröt af grädde och hvetemjöl, Herjedalingens största läckerhet.

Vid midten af Augusti flyttar man till höstbodarna. När bukullorna då komma hem, mottagas de på festligaste sätt. Matmödrarna undfägna dem med kaffe, sirapsbränvin och hvad de annars kunna hafva, och byns gossar ställa till dans på någon loge. Förr redo kullorna till kyrkan, om der predikades söndagen efter deras hemkomst.

Både vinter och sommar egnar man korna och småkreaturen den bästa vård oöh liknar i det af-seendet jemten. Sällan eller aldrig smeker hustrun sin man eller tvärtom (»det ser så tattaraktigt ut»,

Ångermanelfven (vid Holms säteri).

sade en gång en gubbe), men kon och hästen äro föremål för mycket större ömhet. Men så är det ock månget hushåll, som bokstafligen bor tillsammans med boskapen, på det sätt nämligen att fähuset och boningsrummet äro under samma tak och åtskiljas endast genom en med dörr försedd vägg. I mycket gamla hus kan äfven skiljeväggen saknas, men ändock ser det ganska hemtrefligt ut i stugan, ehuru medgifvas måste, att främlingens luktsinne behöfver en tids öfning, innan det blir möjligt att der äta och dricka med god smak. Strax på morgonen är luften sämst, men sedan sker luftvexling dagen i ända. I spisen brinner det nämligen från morgon till qväll. Der kokar man kaffe, lagar mat samt värmer vatten och bereder sörpa åt korna, så att man knapt skjuter spjället före qvällen. Till på köpet kommer det just icke i fråga att spara på veden. Såsom lysande exempel derpå kan nämnas, att gamla gubbar låta äfven midt i sommaren ett träd ligga i eldstaden och kola — för att få eld på pipan; att bruka svafvelstickor skulle vara för stor utgift.Snart torde man kunna räkna de byggnader, som rymma i sig gårdens både folk och få; men bruket att om vintern sofva i ladugården håller i sig. För detta ändamål har man

likasom en läktare, den s. k. hjällen, på hvilken finnas sängar för menniskorna och kättar för fåren. När det blir smällkallt om vintern, är det godt att få lemna de ofta illa ombonade husen och här krypa mellan' fällarna, ty man består sig med två sådana, en sämre under sig och en bättre ofvanpå. När en stor hop menniskor och djur på detta sätt hopas under samma tak, bibehålles samma värme natten igenom eller ökas till och med, i synnerhet som hjällen ligger nära taket. Visserligen blir luften icke den renaste, men den som varit inne från qvällen märker ej detta och lider icke något men deraf. Att ligga på hjällen har äfven en annan fördel med sig, ty då behöfver man alls icke frukta att sofva för länge. Korna — och framför allt tuppen — draga försorg om att man blir väckt i tid. Om sommaren kan man icke ligga här, ty det blir så »lopput.» Man flyttar då till de i gammaldags stil bygda loften eller till höladorna, om grödan är inbergad. I senare fallet kryper man ned hvar som helst i höet och draga fällen öfver sig.

Befolkningen har stark, frisk och ofta vacker kroppsbyggnad. Det öfre Herjedalens gossar anses taga priset i vighet, hvilket lär bero på den kraftiga — om ock knappa — föda, som der bjudes. Också nämnes »hallingen» bland ungdomens dansar. Flickorna hafva i allmänhet fördelaktigare yttre än gossarna, och främst skulle vi vilja sätta dem i Öfver Högdal. Lynnet är lifiigt och hurtigt. Uti intelligens kan herjedalingen mäta sig med sina grannar, jemtarne icke undantagna. Liksom dalkarlen lägger han sina ord väl och kan ibland riktigt slå hufvudet på spiken. Att »ordkastas» tycker han om, och får han litet smått drifva med sin motståndare, är det honom ett sant nöje. Vid ett samqväm hörde vi en gång ett rätt betecknande samtal mellan en inflyttad vermländing, som från timmerhuggare stigit till poststationsföreståndare och följaktligen kallades postmästare. Denne hade i Svenska Veckobladet läst en vårvisa, som mycket slagit an. Hon slutade med de orden:

Ja, om jag riktigt kunde sjunga ut, den visan aldrig skulle taga slut.

Härvid invände en af åhörarna, att om han kunde sjunga ut, så skulle visan en gång nödvändigt taga slut; »för det är klart», menade oppositionsmannen, »att om jag sliter ut ett par skor, visst taga skorna då slut.» Sedan de disputerat länge och väl härom, lemnade postmästaren gästabudet, vred i hogen men till icke liten förnöjelse för de andra.

Äfven många andra drag skulle kunna anföras. Vid ett nattvardsförhör i Linsells kyrka frågade presten en gubbe, huruvida djefvulen äfven frestade de ogudaktiga menniskorna. Mannen funderade en stund och svarade sedan med låtsadt allvar: »Nej, han har väl dem förr, må veta.» Träffande ordstäf finnas i mängd och brukas flitigt. En dräng skröt för en annan öfver sin styrka. »Jag är intet född med småbröd, jag!» — »Nej», blef svaret, »det kan aldrig vara något smått, der som det aldrig varit något stort.» Stor gästfrihet öfvas mot dem, som äro stadda i små omständigheter, gått vilse i skogen eller så, men af en herreman vet man nog att taga väl betaldt. Ärlighet är ostridigt herjedalingens största dygd. Om man sommartiden ligger utom hus, låses derför icke stugudörren; man gör det knappt, äfven om alla lemna hemmet för att vara i fäbodarna en eller annan dag. Gamla nämndemän intyga ock, att brott mot eganderätten af infödingar sällan förekomma vid tingen. Genom större inflyttning har det sedliga tillståndet försämrats under de senaste åren. Särskildt har dryckenskapen gripit omkring sig, och bönder göra milslånga resor för att hos någon lönnkrögare skaffa sig »bäste.» Har en man varit till Hudiksvall efter fora, äro grannarna ej sena att besöka honom för att helsa honom välkommen och höra, huru resan gått o. s. v., men i sjelfva verket för att få smaka på hans dryckesvaror. Detta kallas att »fägna hem färdman.»

Genom vidsträckta skogar och fjäll skilda från grannarna, hafva herjedalingarna icke haft mycken beröring med dessa. Få hafva uppsökt dem utom fattiga tiggare från de nordligaste socknarna i Dalarna; sina ladugårdsalster hafva de sjelfve afyttrat i andra landskap och derigenom föranledts att någon gång göra rätt långa resor. Medan fogelfänge var lönande, gingo lass af fogel hvarje vinter ända till hufvudstaden, hvarvid handelsmannen fick tillfälle att såsom en annan Odyssevs »se många menniskorsStäder och lära känna deras tankesätt.» Äfven kullorna foretogo vintertiden én utvandring, dock ej längre än till Helsingland. Af brist på lönande arbete och af omtanke om det ofta knappa matförrådet tagade de då flockvis ned till detta landskap för att der söka sig sysselsättning, mest med spånad. Deras anspråk voro små: veckor och månader spunno de i gårdarna utan att fordra annan ersättning än födan; men likväl voro de nöjda med sin lott, när de på våren vände åter, lika fattiga

som de kommit. Raska och outtröttliga i sitt arbete samt hurtiga och glada till lynnet, vunno de allt emellanåt helsingegossarnes hjertan till förfång och harm för landets döttrar.

Öfver hufvud har umgänget med grannarna inskränkt sig härtill. Derför ha äldre tiders åskådningssätt och vanor kunnat fortlefva ända till de sista generationerna. Vördnaden för presten är hos

Ytterlännas gamla kyrka (Ångermanland).

de äldre oinskränkt, och konungadömet har väl knappt trognare anhängare än dessa. Den ende svenske konung, som besökt landet, är Karl XI, och han lefver derför i friskt minne. En roddare satte honom i land på en strand och vände dervid af gammal vana ej förn utan aktern i land, hvarvid kungen förvånad skall hafva sagt: »så sätter man i land hundar och icke kungar!» Såsom hos grannarna i söder har du varit — och är delvis ännu — det allmänna tilltalsordet, äfven till föräldrar och prester. Af öfverdrifven blygsamhet generas icke herjedalingen. Är det husförhör och gubbarna börja ledsna, taga de helt enkelt fram sina jernpipor och slå sig ned omkring spisen i rummet, rökande i allsköns lugn. Och skulle ett lindebarn vid sådant tillfälle eller under gudstjenst i kyrkan börja skrika, så är det den naturligaste sak i verlden, att modern ger det di, der hon sitter. På sommaren ha qvinnorna ett synnerligt nöje af att tugga s. k. spännkåda, och en hvar, man eller qvinna, som går i skogen, spanar derefterocli klättrar för den skull högt upp i granarna. På denna kårla tugga de med fart äf-ven i kyrkan, och förf. såg en gång t. o. m. en kyrkbrud, som iclce ens under sjelfva vigseln kunde undvara denna njutning. Tack vare denna plägsed hafva qvinnorna ovanligt friska och vackra tänder. Af national-drägten finnes icke annat än spår. Här och hvar ser man gamla gubbar i knäbyxor af elgskinn, hvilka ofta för första gången begagnats vid bröllopet, och med en röd hätta på hufvudet. I hufvudbonaden äro man mycket kär, och karlarna hafva den på äfven inne i stugan både vinter och sommar; en och annan sofver t. o. m. i mössan. Men kommer en främling in i stugan och blottar sitt hufvud, skynda alla karlarna att göra detsamma, ehuru de helst såge, att de sluppe. »Ä du kraku i hufvuan, ätte du tä tå lufva?» (har du kräk i hufvudet, efter du tar af lufvan?) säges en bonde plägat yttra till besökande, som tagit af sig mössan, dermed näpsande dem for sådana herr-skapsseder. Efter gammalt bruk hafva åldrige män långt hårRamsele gamla kyrka.

med bena midt i hufvudet, men ynglingarna klippa sitt hår kort och bena det på venstra sidan. Detta likasom så mycket annat skyller man på vermländskt inflytande.

Om sig sjelf såväl som om norrländingen i allmänhet har invånaren stora föreställningar. En nu 85-årig hedersman vid namn Sven Hansson i Kolsäter for första vintern han hade hemmanet till Stockholm med två lass fogel. Det ena körde han sjelf, och den unga hustrun det andra. Framkommen tog han såsom vanligt in på »Helsingegårdarna» vid Hötorget hos en hökare, hvilken alltid bemötte honom och hans kamrater på det mest förekommande sätt, »för stockholmarn har alltid tyckt om norrländingen.» Måttet rågades, då han och hustrun dagen före hemresan blefvo bjudna på teatern, der de fingo se så märkvärdiga saker, att ännu ingen kunnat förklara dem. Men det var icke blott handlanden, som visade honom välvilja, utan detta var fallet med alla menniskor. När han en dag vandrade öfver Stortorget, gick han förbi två riktigt höga herrar, som stodo der och språkade. I det samma han gick om dem, sade den ene herrn till honom (»för han såg full, att jag var norrländing»): Vill du se kungen?

— Ja-a, mente han, det kunde nog vara roligt; och då sade de båda herrarna, att bara han stannade en stund, så skulle kungen komma dit på torget. Det tålde ej häller länge, förrän kungen kom, ridande i full skrud på en ståtlig häst, och efter kom det en oräknelig menniskohop. Sven Hansson ämnade draga sig undan, men när herrarna varsnade det, togo de honom en i hvardera armen och ledde honom midt på torget just till den plats, der kungen stannade. Han skämdes öfver att hafva trängt sig så långt fram, men de höllo i honom, så att han icke kunde komma från stället. Kungen tyckte nog också, att det var djerft, och tecknade åt honom med spiran att maka åt sig. Sedan läste kungen upp en kungörelse och vände derpå om, på samma sätt som han kommit.

Minnet dels af teaterbesöket, dels af de höga herrarnes välvilja och åsynen af den förmente konungen var för den sedan många år blinde gubben så dyrbart, att det varit ett helgerån att på minsta sätt rubba hans öfvertygelse.

ÅNGERMANLAND OCH MEDELPAD. AF JOHAN NORDLANDER.

Det är en sägen, att de förste nybyggarne i Jemtland, Medelpad och Ångermanland varit trenne bröder, som under svår missväxt i Svealand dragit mot norden för att der söka sin bergning hvar på sitt håll. De sträfvade och bröto bygd fiere år, hvarefter de, såsom öfverenskommet var, på samma gång helsade på sina fränder i söder och talade om för dessa, hurudana nybyggen de fått. Han, som slagit sig ned i djupa skogen, var nöjd med sitt val, ty landet var jemt och slätt: och deraf fick det heta Jemtland. Brodern, som bodde sydligare vid kusten, tyckte sitt land vara så der medélmkt-tigt: och deraf blef det Medelpad. Den nordligare vid kusten boende var minst belåten; han var till och med ånger öfver sitt företag och sade sig vara ångerman: och af den anledningen kom hans land att kallas Ångermanland.

Så långt folksägnen. Yi se här ett försök att karakterisera de skilda landskapen; och om man ställer sig på allmogens ståndpunkt och bedömer landet efter samma måttstock som den, så måste man medgifva, att sägnen icke träffat så illa. Men hvarmed var då den siste kolonisten så missbelåten? Yar jordmonen icke nog fruktbar, eller var klimatet för hårdt? Säkerligen ingendera. Väl kan det stundom vara rätt kallt i Ångermanland; man erinre sig, att landskapets nordvestra spets ligger endast omkring V5 0 sydligare än Skellefteå, och att afståndet från denna och till riksgränsen icke är större än fogel-vägen mellan Stockholm och Norrtelje. Inne i landet är det derför kallt, så att det förslår, men den gamla tidens folk var ett härdadt slägte och klädde sig efter väderleken. Männen togo vid behof på sigsina pelsar af ren-, hund-, eller vargskinn, och qvinnorna hade sina bäfverskinnskjortlar, om vi annars få tro gamle riksantiqvarien Buraeus, Gustaf II Adolfs lärare, hvilken om sin födelsebygd Ångermanland qvar-lemnat åtskilliga strödda anteckningar, som vi på några ställen anföra. Sannolikt var det ingenting annat än landets kuperade natur, som framkallade nybyggarens stora missnöje. Han tänkte då såsom mången ångermanländing nu för tiden, hvilken finner t. ex. Upsala-slätten tusen gånger vackrare än hvilken trakt som helst i hans eget land. Så jemna åkrar, så präktiga vägar, der man på hela milen ej har en backe, värd att tala om! Och så tänker han på Fjälsbackarna i Medelpad, Oringarna och de gamla Gudmundråsbackarna, Yestby- och Korsvägabackarne m. fl. i Ångermanland och oräkneliga andra backar i landsvägen eller på ägorna. Och dessa äro icke litet hinderliga. Här duger det sannerligen icke att, när man lassat, sjelf sätta sig på lasset och köra. Den, som så gjorde, skulle blifva en visa i hvar mans mun. Körsvennen går vid sidan af hästen eller lasset och brukar aldrig piska. Färdas bonden och hans hustru landsvägen fram äfven utan lass, tillhör det en ordentlig man att stiga af och gå uppföre backarna, och många hästar äro så vana dervid, att de sjelfmant stanna, när de komma till uppförsbackar.

Tack vare dessa besvärliga backar och dalar erbjuder emellertid landskapet nästan öfver allt om-vexlande och storslagna vyer. Också har Ångermanland af gammalt haft rykte om sig att vara vårt lands vackraste provins. Den som gjort bekantskap med kustlandet mellan Hernösand och Örnsköldsvik och sett Nora med dess stora, bergomkransade fjärd, Ullånger och vissa trakter af Vibyggerå med flere ställen, han torde ej jäfva detta omdöme. Yidare behöfva vi blott påminna den sköna Ångermanelfven och dess väldiga dalgång, Ådalen kallad. Ehuru floden, anspråkslöst nog, af allmogen kallas An eller Storån, liknar han dock i sitt nedre lopp en hafsvik, och sannolikt är det denna anger vik, efter hvilken folket fått namn och sedan landskapet. Viken sträcker sig från hafvet omkring fem mil in i landet och slutar med den af höga berg omgifna Bollstafjärden. Omkring innersta viken af denna och i en likaså härlig som bördig trakt ligger Ytterlännäs socken, hvars gamla kyrka, den märkligaste i detta landskap, finnes afbildad sid. 59. Följande elfven uppföre, fara vi sedan förbi Nylands lastageplats, den högsta punkt, dit stora ångbåtar och segelfartyg kunna gå, o.cli vidare förbi Styrnäs kyrka, i hvars nejd det forna Styresholms fäste var beläget. Vidare se vi Holms säteri, det enda i Norrland, och Sånga hed med den alldeles intill liggande helsokällan, som i långliga tider varit känd för sitt välgörande vatten. Flodens bräddar blifva nu allt högre och brantare samt få namn af nipor. För deras skull se vi endast korset af Multrå kyrka och toppen af det derinvid liggande Rödberget och äro så snart framme i Sollefteå. Denna socken är en af

de vackraste trakterna i Ångermanland och dertill en vigtig handelsplats, till hvilken norra stambanan snart hinner fram. Längre gå ej flodens präktiga ångbåtar, ty här möter Sollefteå fors, i hvars midt reser sig den väldig, fristående kulle, som kallas Borgen och finnes afbildad sid. 64. Strax ofvan forsen faller Fax-elfven från höger in i Ångermanelfven. Reser man efter södra ådalen, kommer man snart till Långsele socken, der bönderna i Nässjöforsen meta eller rättare snara lax, till icke ringa förnöjelse för lustresande engelsmän. Längre upp efter samma floddal ligger den vackra och folkrika Ramsele socken, hvars gamla kyrka ses sid. 65. Norra Adalens mest kända orter äro den i Resele liggande Tomtnipan med sällspordt skön utsigt och Nämndforssen i Liden, känd för det ymniga laxfisket.

Vackra trakter finnas ock mångenstädes i Medelpad; vi erinra blott om Alnösundet, på hvars stränder, i likhet med Ångermanelfvens, ångsåg ligger vid ångsåg enligt Sehlstedts uttryck: såg jag såg vid såg, hvarthelst jag såg.

Det knapt tillmätta utrymmet nödgar oss att redan öfvergå från landets natur till befolkningens skaplynne. Det bör då till en början anmärkas, att de båda landskapens invånare öfver hufvud taget likna hvarandra. Kanske är dock ångermanländingen något spakare, lugnare och blidare till lynnet än grannen i söder; åtminstone vill han sjelf gifva sig ett sådant företräde. Det är ju i allmänhet en svår och vansklig uppgift att sant och träffande karakterisera en större eller mindre trakts bebyggare, men denna svårighet är större än annars här i »Sveriges Amerika». Bland befolkningen, som 1850 var 99,558 själar och redan 1880 stigit till 169,195, har man att skilja mellan inflyttade »sörländingar» åena sidan och infödda å den andra, hvilka senare kunna delas i två slägten: den gamla stammen med gammaldags åskådningssätt och vanor och den nya generationen, som vuxit upp under skogsköpens och de goda förtjensternas gyllene tid. Burseus säger om invånarne, att de äro »menlösa, dock kloka, och senfrågne i all sin handel; utan skogen (i södra Ångermanland) äro de menlösare än ofvan» (skogen, d. v. s. i norra Ångermanland). Detta slår ännu in på de gamle. Kåkar ådalsbonden en timmerpatron, med hvilken han har affärer, händer det, att han under samtalet håller mössan i näfven äfven under bar himmel vintertiden. Vidare lägger han i allt sitt handlande ett orubbligt lugn i dagen. Ett ordstäf lyder: äta först, sa' bonden, då badstugan brann, och trots all öfverdrift är detta ganska betecknande. Vidare äro de afgjordt konservativa i alla afseenden. En gammal gubbe i Liden i Medelpad hade svårt att förlika sig med det nya sättet att skaffa sig eld och påstod bestämdt, att den nya elden icke vore så värmande och kraftig som den, hvilken framkallats medelst fnöske och flinta. »Jag bryr mig icke

Utsigt vid Hernösand.

om den här skräp-hvit-elden; den gamla var bäst», yttrade han, i det han släckte elden samt tog fram sitt elddon och slog eld på det gamla, bepröfvade sättet.

De gamle äro lika sparsamma, som de unga slösaktiga. De förre gå i sina vadmalskläder både till kyrkan och på marknads- eller qvarnresa, men bära dervid gerna hög, svart hatt, likväl alls icke af nyaste snitt. De senare försmå denna enkla drägt och kläda sig med dyrbart, köpt tyg. En gubbe af den gamla stammen är rädd om skillingen, men gör gerna sin granne en tjenst, lånar den vägfarande hus, går i kyrkan söndagligen samt läser sin bibel och uppstämmer ljudeligt sina psalmer på söndagsaftnarna, helst dem som sjungits vid dagens gudstjenst, hvarvid barnén få noga redogöra för ingångsspråk och »predikord».

Den nya tidens man är ingen gnidare; han köper sin hustru sidenklädning, guldringar, guldklocka och lägger stor vigt uppå, att döttrarna få lära sig virka och sy. Han håller vidare strängt på sin rätt, är ganska ohjelpsam emot den fattige men sträfvar med all flit efter umgänge med herrar, och frågardå icke efter livad det kostar, ty vid penningebehof säljer han ett skogsområde, och så är allt väl igen, blott skogen räckte i oändlighet. Slutet blir dock ofta konkurs, något som under den gamla tiden var högst sällsynt eller knapt förekom.

Mellan qvinnorna är det ock stor skilnad. De gamla spinna och väfva nästan allt, livad huset behöfver; en piga skulle utom vanliga gårdsgöromål under veckan spinna ända till nio härfvor. De unga finna bättre uträkning i att köpa både till linne och kläder. De gamla bondhustrurna plägade flitigt umgänge med hvarandra, men de unga äro för stolta dertill. Seden att, såsom det hette, »gå till hvarandra med (spinn-)rocken» börjar dö ut, och dermed blir det ock slut på enigheten bondhustrurna emellan. Förr höllo de samman emot pigor och torparekäringar,

hvilka voro det stående samtalsämnet vid deras gillen. Yäl torde nästan fått sitta emellan ganska mycket (Burseus nämner, att »de sqvallra i kyrkan svåra i Nordingrå»); men sqvallret är icke mindre nu för tiden; det är tillräckligt att i hög

Utsigt i Själevad.

grad förbittra samlifvet grannarna emellan. Öfverbringare af förtalet äro ofta torparehustrur och deras vederlikar, hvilka till en stor del hafva sin utkomst af att springa i gårdarna. Ty »den som går gård-mellan, han går mål-mellan», säger ett norrländskt ordspråk.

Såsom redan är antydt, äro de gamle gudfruktiga samt hålla Guds ord och dess förkunnare i vördnad. Kommer man en söndagsafton till en ensam »födorådstagare» eller till en enka, så skall man nästan alltid finna bibeln eller psalmboken jemte glasögonen framme. Förr var det icke ovanligt, att fadren på söndagsaftonen samlade barnen och tjenarne omkring sig och på »spelstocken» lärde dem att sjunga icke en eller annan psalm, utan en stor mängd. En god röst skattades högt, och lycklig den, som kunde öfverrösta menigheten i kyrkan. Mången gammal danneman nämner också, att han alltid varit anmodad göra tjenst, när klockaren varit förhindrad; och detta är icke någon ringa utmärkelse.

Presterna äro här, såsom öfverhufvud i Norrland, föremål för stor vördnad och tillgifvenhet. Också äro de ett af de vanligaste samtalsämnena icke allenast vid gästabud mellan grannar eller församlingsbor, utanäfven bland obekanta personer, som händelsevis råkas t. ex. på resor. När man talat om hvar sin hemort och resans mål samt forlönens storlek, dröjer det icke länge, innan någon frågar: »Hvad är det för prost, I han der? Och dermed är man inne på det kära ämnet. Förtjenster och fel uppräknas, jemförelser göras, och sista frågan blir vanligen den, hvilken som är bästa presten i hela trakten. Man jemför presterna ungefär på samma sätt som kyrkklockorna. Burseus har derom följande rim:

Ullångers klocka är äldst,

Vibyggeråds klocka är bäst,

Jag menar Själa (Själevad) klocka fägst.

Mot studerande i allmänhet och i synnerhet dem, som »studera till prest», visar allmogen stor bevågenhet. Ett talande exempel derpå är seden, att studenter efter ett års vistelse vid akademien af konsistoriet i Hernösand få sig vissa pastorat anvisade, der de efter predikan i kyrkorna mottaga frivilliga penningebidrag, gående från gård till gård. Detta kallas att viaticera, understödet viatikum och studenten viatikant. På detta sätt kunna under vanliga förhållanden omkring tusen kronor hopsamlas. Det vackraste i hela saken är den omständigheten, att viatikanten öfver allt bemötes med största välvilja och intresse. På sin höjd beklagar man, att så få blifva prester nu för tiden; äfven kan det hända, att någon gammal gubbe under låtsad vetgirighet men i sjelfva verket för att ställa den unge ämnes-svennen på prof ber om förklaring öfver något för honom dunkelt bibelställe. — Äfven kolportörer och qvacksalvare röna verklig gästfrihet.

Allmogens lif är allt igenom stelt och prosaiskt. De gamle klaga, att ungdomen har icke något roligt nu för tiden; och de hafva rätt. Lekstugor och dansgillen förekomma numera knapt hos hederligare bönder, och ett bröllop med dans anses nära nog som en skam. Det har blifvit så, dels emedan många anse det för synd att dansa, dels emedan presterna i sedlighetens intresse göra allt för att utrota nöjen, i stället för att utrota missförhållanden, som kunna förekomma dervid. Förr samlades byns ungdom utan rangskilnad till lekar både vinter och sommar och roade sig af hjertans grund; nu måste de sitta hemma om söndagsaftnarna och hafva tråkigt. Men skadan söka de taga igen vid marknader eller besök på Sånga hed. Eller ock slå de öfver åt ett annat håll. När det är dem förment att göra lekar och sjunga visor, samlas de i stället till bönemöten och uppstämma Sankeys sånger; och så uppstå sekteriska rörelser. För mycket och för litet skämmer allt.

Äktenskapen hafva ingåtts icke så mycket af böjelse som af beräkning. Jag kan ej neka mig nöjet att såsom illustration härtill nämna ett yttrande, som en gång skall hafva fälts af en rik bonde vid namn Abram Olsson, som i detta århundradets början lefde i Yestpara by i Sånga socken. Han var stadd på giljarefård till en ung flicka, och

när han för henne hade framstält sitt ärende, syntes hon tvehågse och önskade sig betänketid. Men detta harmade den burgne och välaktade dannemannen, och halft förtretad yttrade han till henne: Det är bud (anbud) ocli intet trug!

Som äktenskapet börjas, så fortsättes det, och makarnas samlif förefaller ofta kärleksföst och kyligt. När hvardera sköter sin syssla, går allt sin jemna gång; men brister det på något håll, då kan gnabb nog uppstå. Betecknande, ehuru öfverdrifvet, är ett ordspråk, som finnes i en bok om »Ångermanna hushållning Nordanskogen, af Boding», tryckt 1747. Han anför nämligen ett ordspråk af innehåll, att bondens hustru och häst vålla lika stor sorg, när någondera dör. Ännu säger man ock, ehuruväl blott på skämt, att det är bättre att mista hustrun än hästen: mister man hästen, blir man fattig; mister man hustrun, blir man rik (genom nytt gifte).

HELSINGLAND AF C. O. WIDMARK.

Helsingland är beläget emellan 60° 59' och 62° 19' nordlig bredd samt 32° och 35° 20' vestlig längd

från Stockholm. Det begränsas i öster af Bottniska viken, i norr af Medelpad, i vester af Herje-dalen och Dalarne samt i söder af Gestrikland. Dess areal utgör 132,7 qvadratmil, hvaraf endast 7 qvadratmil är odlad jord, men deremot 100 qvadratmil skogbärande mark, hvarefter återstoden består af sjöar och vattendrag, kärr och mossar. — Det närmast kasten belägna landet är visserligen olikt de inre delarne af provinsen, enär kustlandet, 1 till 2 mil bredt, består af mindre dalgångar, begränsade af sinärre kullar om endast 200 å 300 fots höjd, då deremot det inre landet, höglandet, eger den mest omvexlande yta, der de djupa dalgångarne, vägar för landets floder, åar och bäckar, omgifvas af väldiga bergmassor, som till sina former äro än smidiga, afrundade, mjuka och långsträckta, än skarpa, tvära, kantiga och hvasspetsade. — i dessa bergsträckor förekomma toppar, hvilka uppnå ända till 2050 fots höjd öfver hafvet.

I gränsen emellan höglandet och kustlandet ligga provinsens största sjöar med en höjd öfver hafvet af 140 å 150 fot, nämligen Dellsjöarne, Bergviken och Harmångers Storsjö. Likaledes äro i denna gränsskilnad belägna flere höga bergstoppar, så att samma gräns är skarpt markerad. Bland bergstoppar, som hafva en betydligare absolut höjd och sålunda for ögat te sig mera imponerande, äro Blacksås i Forssa, Nipen och Luråsen i Bjuråker, Svartboklinten i Arbrå samt Jerfsö- och Ljusdals-klackarne i socknarne af samma namn. Inom höglandet äro landets bördiga och välodlade samt rikt bebyggda inegor belägna uti fioddalarne, der de terrassformigt höja sig från vattendragen mot de skarpa bergshöjder, som begränsa dem. — Endast undantagsvis förekommer odlad bygd vid sidan af dessa floddalar. Den högsta höjd, hvartill odlingen inom provinsen trängt är vid gammeltorpet under Karsvalls hemman i Loos socken, beläget 1684 fot öfver hafvet.

Till Ljusne-elfvens flodområde hörer med anledning af hennes många och betydliga bifloder, af hvilka Voxa elf och Hännans vattendrag äro de största, mer än hälften af hela landet. — Ljusnan genomlöper provinsen diagonaliter från nordvest till sydost och har vid sitt inlopp från Herjedalen en höjd öfver hafvet af 1129 fot. Detta utvisar, att elfven inom provinsen eger stora och strida strömmar, och bland vattenfallen är Laforsen i Färila socken det betydligaste, enär detta vattenfall i det närmaste är lodrätt och utgör 83Y2 fot. Detta fall är gränsen för laxens uppgång efter elfven, varande laxfisket nedanföre ganska betydande, helst inom Söderala socken. Bland vattenfallen efter Voxna elf äro Hylströmmen och Alftaströmmen de betydligaste. Ljusne-elfven bildar inom Helsingland utom den förr omnämnda Bergviken, sjöarne Tef, Or och Arbrå kyrksjö, en lugn vattenyta af 4 mils längd, Flästasjön, Yäxsjön, Varpen och Marmen. Sjelfständiga hufvudfloddalar äro Svågaelfven och Harmångersån, hvarförutom kustlandet är genomskuret af flere smärre vattendrag. En del af Hanebo och Bollnäs socknar tillhör Hamrånge och Ugglebo ådalar i Gestrikland, likasom i provinsens sydöstra hörn en del af sjön Amungen är belägen, hvilken sjö tillhör Dalelfvens stora flodområde. På samma sätt finnas i nordvestra hörnet af provinsen sjöar, som tillhöra Ljungans floddal.

I afseende å Ljusnan och Voxnan är ytterligare att nämna, att de hafva en högst betydlig vattenvariation, och båda förorsaka vid flodtid för jordbruket skadliga öfversvämningar; skilnaden emellan vattenhöjden i flodtid och

den vattenhöjd, som under sommaren är den vanligaste, uppgår uti sjön Varpen i Bollnäs socken ända till 20y2 fot.Efter denna korta fysiska geografi öfver provinsen skulle vi vilja med några ord skildra landets hufvudsakliga karakter och skaplynne, men då vi inse vår oförmaga att göra detsamma enklare och bättre än framlidne landshöfdingen P. H. Widmark redan förr gjort, låna vi från hans Beskrifning öfver Helsingland ordagrant följande skildring:

»När man genomreser provinsen och följer de vägar, hvilka allmännast äro anlagda efter flod-dalarne, finner man huruledes inom dessa dalar landets egentliga odling är sammanträngd, och näppeligen kan något annat landskap i riket framvisa en tätare befolkning än den, hvilken är bosatt i dessa dalar. Landet bär i allo karakteren af ett Schweizerland, der bördiga sädes- och gräsfält omgifva floder och sjöar, der hvarje boning utmärker det hos allmogen rådande välstånd, der i hvarje bäck en qvarn, ett linberedningsverk och tröskverk, för underlättande af landtmannayrket, är anlagdt, under det att landets storartade natur i skarp omvexling framstår i dess strida vattenfall och den ram af bergshöjder, som omgifver dalen. — Men vilja vi åter skåda landet i dess egendomliga vilda skönhet, då är nödigt företaga en mödosam vandring upp till någon af de nu angifna bergstopparne, hvarifrån ögat, utan att skymmas af andra föremål, kan öfverskåda taflan i sin helhet. Är den plats, vi välja, ett Blacksås, en

Utsigt från Segersta öfver Ljusne elfs utlopp i sjön Bergviken.

Svartboklint eller någon annan af dessa höga toppar, som utgöra sjöfarandes landkänning, så ligger för blicken i ostlig rigtning hafvet med sin spegelblanka yta samt från landet utskjutande barrskogsklädda uddar, under det på närmare håll utsigt öppnas öfver glada och leende partier af det odlade landet, med sina sjöar, floder, åkrar, ängar, byar och gårdar; men rigtar man åter ögat i vester inåt de stora obygder, hvilka skilja floddalarna, då ser man endast stora och vilda skogar omvexlande med otaliga höjder och fördjupningar, hvilka i ett blånande fjerran, närmast liknande ett böljande haf, sammanfalla med horizonten. Förgäfves spårar man i denna rigtning några menniskoboningar, något tillhåll för sträfsamma innebyggare, ty de få befintliga bortskymmas af bergpartierna och af de djupa urskogarne, hvilka fylla taflan med sina mörka men storartade konturer.»

För någon tid sedan och då den resande var hänvisad till landsvägarne för sin färd inom provinsen, öppnade sig för hans öga här och hvar vidsträckta och vackra vyer, enär de backiga landsvägarne ofta nog ledde upp på höjderna, men det poetiska behag, som härigenom bereddes, får man vid landsvägs-färder numera ej erfara, enär vår praktiska sträfvan lyckats borttaga backarna och jemna vägarne, och nu i sista tiden är denna prosa än mera ökad, ty utom vägens jemnhet, har ock, der jernvägar anlagts, resefarten så ökats, att åtminstone ett närbeläget vackert landtparti knappt hinner uppfattas förr än ettannat uppträder. — Jernvägarne vare dock detta oaktadt prisade såsom medel till industriel utveckling, och lyckligt är sannerligen i detta fall Helsingland, som redan eger Norra stambanan, sträckande sig längs efter hela landet, och dessutom ej allenast, innan ännu ett år ändas, erhåller färdigbyggd såsom stambana en jernväg från Kilafors till hafvet vid Söderhamn, utan äfven glädes åt att medel för en liknande bana från Ljusdal till Hudiksvall äro beviljade, så att äfven denna stora trafikled till hafvet snarligen blir fullt tidsenlig. Kunde i en ej alltför aflägsen framtid orten sjelf med biträde af grann-provinserna åstadkomma dessa tvenne kustbanors utsträckning i motsatta rigtningen vesterut, den södra genom de för sitt goda jordbruk i så hög grad framstående socknarne Alfta och Ofvanåker mot Dalarne, och den norra mot Herje-dalen, vunnes för jernindustrien äfven i sydligare landsdelar möjlighet att använda Vestra Helsinglands, Dalarnes och Herjedalens rika skogstillgångar för kolfångst, på samma gång som det ofantliga affallet vid timmerhuggningen, som nu förruttnar i skogarne, kunde komma till nytta samt, skogarne till fromma, en rationel blädning inom desamma införas.

I afseende å kommunikationerna är vidare att nämna, att hufvud-vägarne i allmänhet sträcka sig från kusten längs floddalarne i nord-vestlig rigtning, varande härifrån naturligtvis undantagen kustvägen och den inlandsväg, som från Voxna genom Loos leder till Kårböle by i Färila och på detta sätt sammanbinder stora landsvägen från Söderhamn mot Dalarne med liknande vägen från Hudiksvall mot Herje-dalen. Med undantag af kustvägen,som fortfarande på sträckningen från Enånger till Medelpadsgränsen i hög grad besväras af backar, äro öfriga

landsvägarne inom provinsen omlagda och numera jemna. Der landsvägarne korsas af de stora vattendragen, sammanbindas stränderna af präktiga broar, hvaraf den vid Jerfsö kyrka öfver Ljusnan ledande, i dessa dagar fullbordade jernbron — denna landets första stora jernbro å landsvägarne — är den förnämsta och särskildt framstående for sin elegans och soliditet, till heder för den kommun, som anlagt densamma.

Äfven inom Helsingland utgöra jordbruk, skogshandtering och bergsbruk de förnämsta förvärfs-källorna, de egentliga näringarna. Man må ej underskatta dess jordbruk. Det är i allmänhet godt och besväras vida mindre än man föreställer sig af höstfrosten. Det blifver naturligen svagare vester om gränsen för lerjordens förekomst, hvilken gräns utgöres af Edsbyn i Ofvanåker, Färila kyrktrakt och Hassela kyrkgränd eller vid en höjd öfver hafvet af 500 å 600 fot.

Jordbruket inom provinsen eger likväl en stor svårighet att bekämpa. Till följd af skogsrörelsen är nämligen arbetskraften för detsamma för dyr och tvingas derigenom jordbrukarne till att undvika legning och endast arbeta med eget folk, ofta nog otillräckligt för ett sådant skötande af de goda egofälten, som skulle förhöja deras bördighet.

Vid detta omnämnande för provinsens näringar hafva vi för dess stora betydelse för befolkningen och dess ålder ej tvekat att i första rummet upptaga jordbruket, men åtminstone i ekonomiskt hänseende är skogs- och sågverksrörelsen af ännu högre vigt. Landets egna skogar, så betydande till vidd och godhet, lemna ej ensamme härtill materialet, utan förädlas vid sågverken inom provinsen samt utskeppas från dess hamnar skogseffekterna från det stora skogslandet Herjedalen samt från delar af Dalarne, livartill dock en del af skogarne i Alfta afgå genom Dalelfven. Ensamt i Ljusne-elfven har i senare åren framflottats årligen 2,000,000 å 3,000,000 sågblockar till sågverken: inuti landet Hornesågen i Ljusdal, Simeåsågen i Undersvik, Wallsta, Forsbro och Lottefors sågar i Arbrå, Röstesågen i Bollnäs, Kilaforssågen i Hanebo och nu de vigtigaste: Bergviks, Marma och Askesta sågar i Söderala socken och Forssasågen i socknen af samma namn samt vid kusten Ljusnefors och Ala sågverk i Söderala socken, Mariehill, Grundvik, Stenåker, Asbacka, Långrör, Lervik och Källskär sågar på Söderhamns stadsområde, Djupavik och Utvik i Norrala socken samt sågen å Hudiksvalls stadsområde.

Då härtill kommer Gällstasågen i Gnarp, Häggviken i Jättendal och Stockasågen i Harmånger, Saltvikssågen i Hudiksvalls skärgård, samt vid Dellarnes vattendrag Iggesunds sågverk och för öfrigt en mängd mindre sågverk inom kustsocknarne, är lätt att inse, hvilken betydelse för orten skogshandteringen måtte ega, hvilken arbetskraft och arbetsförtjenst den påkallar och bereder genom skogshuggning, skogs-körslor, fiottning, sågning och utskeppning. Ljusnefors sågverk är af alla det betydligaste och största, ja i hela Sverige, och detsamma med sina skogar och öfriga tillgångar betingade vid senaste försäljningen en köpesumma af 8V2 million kronor. — Utskeppningarne ske hufvudsakligen från följande hamnar: Jättendalsfjärden, Stocka, Hudiksvall, Iggesund, Söderhamn och Ljusne*.

Bergsrörelsen inom orten är ock rätt ansenlig, och om än i senare tider flere verk inuti landet blifvit nedlagda, hafva egarne till dessa verk vid sina anläggningar intill kusten i motsvarande grad ökat tillverkningen, såsom förhållandet är vid Ströms bruk, Iggesund och Ljusnefors. Inuti landet drifvas ännu Strömbacka och Kilafors samt vid kusten utom de förr nämnda Långvind och Gullgrufvaverken.

Här som annorstädes aftynar husslöjden, och den förr så betydande linhandteringen inom orten har nästan upphört, ja befolkningen sjelf kläder sig nu hellre i måhända billigare drägter af köpta fabrikat än de begagna hemväfda tyger, som likväl bättre passa till arbetsdrägt såsom starkare och varmare. Fåfängt torde dock kanske vara att i vår tid genom handarbete och handslöjd täfla med de mångtaliga och snabbarbetande fabrikerna.

Efter denna beskrifning af provinsens näringar torde vara förklarligt huru provinsens folkmängd kunnat så tillväxa, att när densamma år 1850 utgjorde 76,922 innevånare densamma den 31 December 1883 uppgick till 118,244 personer — en ökning öfver 50 %. Särskildt framstående i detta fall är

* Större snickerifabriker finnas i Sandarne, Arbrå och vid Fredriksfors i Delsbo. Yid Bergvik och i Forssa förekomma stora träraassefabriker. I Arbrå är äfven en mekanisk verkstad.Söderhamns stad, der folkmängden

vid 1850 års utgång utgjorde 1,757 och vid 1883 års utgång 8,665 samt Söderala socken, som förstnämnde år egde 2,529 och sistnämnde år 6,958 innevånare.

Sedan här ofvan landets allmänna karakter blifvit beskrifven, skulle nu återstå att specielt omnämna hvad vid en resa i och genom provinsen den resande särskildt bör fästa sig vid och observera. — Då man från gränsen af Gestrikland å norra stambanan inträder inom Helsingland vid Lingbo station, smekes ögat af den glada utsigten mot Lingbo kapell öfver den vackra sjön, en vederqvickelse, som sannerligen är behöflig, sedan man förut å långa sträckor endast skådat sandhedar och mossar. — Lingbo är ett kapell under Skogs socken, som är en yngre bygd, uppbruten af den gamla ödemården, denna fordom långa och vidsträckta skogsbygd, hvars vådliga och besvärliga passerande den tiden torde vara orsaken till det än i denna dag brukliga talesättet: »drag till Helsingland», hvilket innebär långt ifrån en välönskning. Äfven sevärd är den lilla täcka skogssjön vid Holmsvedens station, likasom man ej bör underlåta att taga i betraktande det märkliga jernvägsarbetet vid Röstbodarne, der både en ofantligt djup öppen skärning egt rum och en lika ovanligt hög bank uppförts; men ej egentligen förr än man närmar sig Kilafors och får utsigt öfver sjön Bergviken, börja de vackra och storartade vyer, som äro för Helsingland karakteriserande och oupphörligen hänföra sinnet under vägen förbi såväl Bollnäs som Arbrå, Wallsta, Karsjö, Jerfsö och Ljusdals stationer; och följer jernvägen på hela denna sträcka Ljusnan, hvarvid Bollnäs- och Arbråströmmarne samt Edängeströmmen, hvarest bron öfver elfven är belägen, böra särskildt beaktas, likasom den ättestupa, som förefinnes å Offerberget inom Undersviks socken, vid hvilket bergs fot jernvägen passerar. Vyerna i Bollnäs, Arbrå och Ljusdal äro mildare, då bergshöjderna ej äro så nära betraktaren, men vyen vid den ovanligt stora och å en ö i elfven belägna Jerfsö kyrka är mera storslagen och djerf, enär skarpa bergsväggar här mycket nära omgifva den bördiga dalen.

Bollnäs vackra tornbeprydda korskyrka, dess storartade hotell och vackra prestgård samt begynnande stadsanläggning i en leende natur torde ock förtjena att särskildt beses, så att den resande gör klokt, om han rastar på platsen. Äfven torde skäl förefinnas till reseuppehåll i Ljusdal, helst som vid stationen, hvarest en stark byggnadsverksamhet råder, den vackra orten ej har sin bästa punkt. Deremot om man begifver sig till trakten af kyrkan eller till förra gästgifvaregården, belägen vester om densamma, visar sig för åskådaren en den mest herrliga anblick öfver det af blånande berg omgifna, af leende sjöar prydda och af den mägtiga Ljusnan genomflutna Ljusdal — en anblick, som ej lätt kommer att glömmas af den, som en gång njutit af densamma.

Vid Ljusdal förändras landet, Ljusnan öfvergifves och Norra stambanan inträder i skogsbygden, passerande Hännans, Ramsjö och Mellansjö stationer till länsgränsen, men äfven här frappera de stora skogssjöarna, Storsjön och Hännan, med de allvarliga, djupa skogarna sinnet, och de små oaserna af nyhemman och nyodlingar smeka ock för omvexlingens skull ögat, bebådande hvar och en i sin mån en blifvande bygd, och är af dessa Ramsjö kyrkby, som dock endast ses på afstånd, den betydligaste.

Utom en färd genom Alfta och Ofvanåker från Bollnäs samt en färd till Färila kyrka från Ljusdal finnes ej för turisten skäl att begifva sig till provinsens vestra del, enär skogsbygden der består af torra sandhedar med föga omvexling. Ett besök vid det omkring 4 mil v. om Ljusdal belägna Laforsen torde dock förtjena att göras under högvattenståndet.

Deremot förtjena Dellarne, likasom Forssa socken med dess vackert belägna kyrka att desto mer betraktas, och är Forssanaturen snarlik den i Jerfsö samt Dellsjötrakten, märklig dels genom utsigten öfver de stora sjöarna, hvaraf den norra synnerligast är vacker såsom rikare på holmar och uddar, och genom den vackra bergram, som omgifver den odlade nejden.

Tillägga vi ytterligare såsom sevärdt Bergsjö herrliga och leende kyrktrakt samt den vackra vyen från Franshammars bruk i Hassela socken utefter Hasselasjön och den derstädes ovanliga växtligheten, hafva vi angifvit det mesta af landets herrligheter i utsigtsväg. Sådant kan dock ej rätt beskrifvas, utan måste det ses, hvartill vi uppmana.

Inom kustlandet finnas rikligen fornmärken af alla slag, såsom runstenar, grafhögar och andra stensättningar. Sådant saknas i det inre landet, men P. II. Widmark i sin Beskrifning öfver Helsingland drager ej deraf den

slutsatsen, att kusten förr blifvit bebyggd än det inre landet, utan förmenar blott,att den folkstam, som bebott denna senare landsdel, ej egt den kult som Svearne, hvilka befolkat kusten. Götisk eller germanisk stam skulle deremot ha utgjort de egentliga urinnevånarne, som nu återfinnas typiskt karakteriserade uti Jerfsö, Delsbo och Bjuråkers befolkning. Vestra landet anses vara befolkadt genom inflyttningar från Norge.

Lemningar efter befästningar ända från forntiden finnas å Borgarberg vid Dellen och efter befästningar från senare tider vid Kårböle i Färila och Norrboån mellan Delsbo, Norrbo och Bjuråkers socknar, varande befästningarna vid Kårböle skans, såsom stället än i dag kallas, ännu tydliga och de djupa löpgrafvarne ännu synliga. Denna skans användes under krigen med Jemtland, som då tillhörde Norge. Sägnen förtäljer ännu, att en större trupp norrmän vid ströftåg i Ramsjö skrutit öfver att snart få Ljusdals kyrka till stall och att en qvinna i byn, som afvetat, att i en vik af sjön Hännan isen blifvit uppsågad för truppens förgörande, säges hafva svarat, att ingen vet hvad »hänna kan». Då listen lyckades och truppen drunknade i viken, Huskaviken kallad nu, förklaras sjöns namn hafva härflutit från sagda

Utsigt vid Mohed öfver Florsjön.

qvinnas yttrande, likasom Huskaviken skulle vara en förkortning af hufvudskalleviken. — Bland sägner är ock, att Trönö ocli Högs kyrkor skola vara de, som först funnos i landet, och en mängd berättelser finnes om huru jättar och troll sökte på allehanda sätt förhindra kyrkobyggnader, oftast nog genom kastande af ofantliga stenblock, och ofta framvisas i kyrkornas närhet sådana stenar. — Minnet af betydande män inom landet lefver ock i samband med kyrkobyggnadsföretag.

Uti Enånger är den gamla kyrkan, sjelf ett minnesmärke från förra tiders kyrkobyggnad och inredning, bibehållen sedan en ny kyrka uppförts å annan plats, och utgör nu ett museum för fornsaker och fornfynd från hela Helsingland, och bestå -samlingarna till stor del af kyrkoprydnader och bilder.

1 afseende å befolkningen och dess lynne torde vara bekant, att densamma i allmänhet är stolt och mån om sin frihet samt att den mot herremannaklassen visar ett djupt misstroende; derjemte är den till sin karakter tänkande och arbetsam. Fjeskig ödmjukhet är för helsingen främmande och förlöjligas der den undantagsvis förekommer. Mot embets- och tjenstemän, som lyckas tillvinna sig deras förtroende, lemna de dock värdefulla och oförgätliga prof om ej på yttre vördnad, så på hjertlig tillgifvenhet och kärlek.

GESTRIKLAND AF BERNHARD SCHLEGEL.

Detta, det sydligaste och minsta af de norrländska landskapen, bildar en öfvergångstrakt från den upländska slättbygden till Norrlands skogar och berg.

Om man utgår från den östra gränsen för att taga provinsen i betraktande, så märker man, att den småningom höjer sig härifrån och öfvergår från en jemnare bygd till högländta, bergiga trakter, så att vid vestra gränsen emot Dalarne stora, skogrika bergsträckningar möta, och landet antager en mer oländig natur, särdeles i det derjemte till Helsingland stötande Ockelbo, hvarest ansenliga bergmassor hopa sig. Sjöar, mossar och kärr finnas nästan öfver allt i det af talrika vattendrag genomskurna landet, hvilket, genom de i östlig rigtning löpande, närmare hafvet nästan omärkliga bergsryggarna, sönderfalleri trenne floddalar, af hvilka den norra genomskäres af det genom Ockelbo och Hille socknar i sydöstlig rigtning under olika namn — såsom Fausån, imots- och Testeboån — fortlöpande vattendrag, som slutligen vid Gefles förstad Strömsbro utfaller i Geflefjärden. Det mellersta, eller Storsjöns floddal, omfattar alla genom sydvestra delen af Ockelbo, Ofvansjö, Torsåker, Årsunda och Valbo socknar rinnande vatten, af hvilka de flesta lemna sina rika tillflöden i den nästan midt i provinsen belägna Storsjön, som sedan tömmer detta förråd i den genom Gefle till hafvet löpande Gafleån. Den södra, hvilken genom sin utsträckning inom Vestmanland och Upland är ansenligast, genomskäres af Dalelfven, som vid landskapets sydöstra gräns inom Fernebo och Hedesunda socknar utbreder sina vattenmassor och bildar de ansenliga Fernebo- och Hedesundafjärdarne, som prydas af många, vackra, med löfskog bevuxna öar och holmar,

af hvilka några äro så stora, att de innefatta hela byar. Dalelfvens längd inom provinsen utgör omkring 2 mil. Såväl under sitt lopp genom Gestrikland, som, sedan den öfverskridit Uplands gräns, bildar den många, betydande forsar, tills den vid Elfkarleby bro störtar hela sin ofantliga vattenmassa utför en 50 fots, nära nog lodrät klippa och åstadkommer det beryktade Elfkarleby-fallet, hvarpå den, efter den vilda färden lugnt fortsätter sitt lopp till det 3/4 mil derifrån belägna hafvet. Alla vattendrag inom Hedesunda och Fernebo uttömma sig i Dalefven, och höra dessa socknar således till dess flodområde.

Vattnen inom landskapet upptaga ej mindre än 1/]0 af dess yta eller 442,8 qvkm., och går antalet af sjöar och tjernar till nära 800.

Några betydligare bergshöjder finnas endast i vestra delen, isynnerhet i Torsåkers, Ofvansjö och Ockelbo socknar, synnerligast i den senare, der flere, såsom Rönåsen, Gnupberget och Storåsen, till en betydlig höjd uppstiga öfver kringliggande trakter; i Ofvansjö märkes Kungsberget, s. om byn af samma namn, och i Torsåker Söderåsen, Körberget och Fjällberget.

Såsom förr nämnts, bildar Gestrikland en öfvergång från Sveriges nordliga till dess sydliga klimat, och om man närmare betraktar de ofvan nämda trenne flodområdenas olika kynne, så framstår det först nämnda med hela utseendet af en norrländsk trakt; de mindre dalgångarne äro mera sammanträngda af bergen, vid vattnen ligger den odlade jorden i smalare remsor, växligheten betingas af samma natur som Helsinglands, och den vexling, som landets skaplynne här företer, är en af de naturskönaste i provinsen. I landskapets mellersta del visar sig redan ett något mera sydländskt utseende, den odlade jorden utbreder sig vidare från vattnen, bergen ligga skilda, och ehuru vegetationen till större del ännu behåller en norrländsk pregel, träffar man dock här och der trakter liknande mellersta Sverige. Mer enformighet i landets utseende visar sig här, och man kan icke i följd häraf tillägga denna del af landskapet någon egentlig naturskönhet. I trakten af Dalefven finner man den öppna jorden ej sträcka sig efter vattnen, utan spridda, odlade trakter, skilda från dessa, visa sig oftare. Landet är jemnare och ringa kuperadt, samt en rikare flora med mången växt från det sydligare Sverige visar nu, att växtligheten står på öfvergångspunkten till ett sydligare klimat. Dalelfven med sitt rika, vidt utgrenade vatten, med sina holmar och löfklädda stränder bildar här en mer älsklig än storartad natur. Landskapet är jemförelsevis skogrikt.

Idoghet, arbetsamhet och hemtrefnad utgöra hufvuddrag hos Gestriklands befolkning, men de olika socknarnes allmoge visar många olikheter i lynne och lefnadssätt. Hos folket i Hamrånge, Valbo och Torsåker märkes en viss finhet och hyfsning i umgänge och sätt att skicka sig samt snygghet i bostäder och klädsel, i hvilket senare afseende Ockelbo-, Jäderbo-, Fernebo- och Hille-folken äfven utmärka sig framför Ofvansjö, Högbo, Arsunda och synnerligen Hedesunda allmoge. Lynnet är företrädesvis gladt och lifiigt hos det för öfrigt till sitt yttre så olika Hamrånge- och Hedesundafolken, ehuru denna liflighet hos det senare ofta, till följd af lägre bildningsgrad, urartar till trätor och slagsmål. Torsåkersbonden, ehuru ej saknande en viss liflighet och raskhet, är dock till lynnet mycket stolt och sträf, hvadan det ock i grannsocknarna blifvit ett ordspråk att tala om Torsåkershögfärden. De öfriga socknarnas befolkning, kanske med undantag af Fernebo, har i allmänhet ett mera godmodigt och trögt lynne, och hos Hillebon gränsar denna tröghet nästan till tungsinthet och vemod. Folkets gamla bruk och klädedrägt hafva nästan alldeles försvunnit, och endast Hedesunda allmoge fasthåller till någon ringa del dervid. Mat-ordningen, som i hvardagslag är ytterst tarfiig, öfvergår dock till öfverflöd vid högtidligare tillfällen, synnerligast bröllop, hvilka förr varat ända till 8 dagar. Midsommarsaftonen samlas efter gammal sedvana Hedesunda sockens manliga ungdom på åsen norr om Brunsby, der brottningar företagas, som någon gång ej aflöpa utan bräckta armar och ben. Allmogens bostäder äro i allmänhet uppförda till tvenne våningars höjd med en bredd, som oftast ej öfverstiger 20 fot, samt bestå af tvenne stugor och en kammare, vanligen så illa ombonade och försedda med så dåliga eldstäder, att tillräcklig värme under den kallare årstiden ej i dem kan behållas. Ofta nog är den öfre våningen oinredd, saknande både golf och tak. Ladugårdshusen äro låga och smala, utan fönster att insläppa ljus, och sakna ofta nödig luft-vexling, hvarfor boskapen vantrifves och tager skada till helsan. I Yalbo, Ockelbo, Hamrånge samt till en del i Torsåker och Fernebo äro bostäderna vanligen bättre ombonade, samt snyggt, fast enkelt möblerade. I senare tider har likvisst en förändring till det bättre skett här, liksom annanstädes i vårt land, i synnerhet sedan de af jernvägsstyrelserna uppförda byggnader lemnat goda

mönster härtill. Vid äldre gårdar äro husen sammanbyggda i en öppen fyrkant, endast en våning höga, med mansbyggnaden i midten, försedd med en förstuguqvist, å hvars pelare ofta nog utskärningar eller andra prydnader anbragts. Fyrkantens öppna sida är med få undantag lagd mot söder, samt försedd med staket som sammanbinder flyglarnes ändar, hvarigenom gården alldeles kringstänges. Sedligheten står i allmänhet på en god ståndpunkt och gröfre brott äro högst sällsynta; tjufnads- och skogsåverkningsmål äro de, som vanligast förekomma vid domstolarne, fast i ringa antal. Det goda förhållandet, att superiet allt mera aftagit, har härtill onekligen i väsentlig mån bidragit. Hos inbyggarne i Gestriklands socknar röjes en tydlig förvandtskap i såväl lynne som språk med folket inom tillgränsande landskap; så märker man i Hedesunda ganska väl granskapet af Tierp i Upland, i Fernebo af Vestmanlands socknar Torsås af Dalarne och i Ockelbo och Hamrånge af Helsingland.

Allmogens hufvudnäring är jordbruk med boskapsskötsel; i Torsåker, Ofvansjö, Högbo och Jäderbo är bergsbruket af särdeles stor betydelse; äfven de flesta andra socknarna ega jernbruk, liksom betydliga skogshemman i alla socknar egas af bruken, hvilka senare oftast tillhöra stora bolag. Talrika sågar arbeta i alla socknar, och för allmogen är arbetet för och vid sågverken och bruken en vigtig binäring. Fiske idkas, ehuru i ringa mån, längs kusten och kan ej få namn af hufvudnäring. Dock bedrifves strömmingsfiske ganska mycket i Gefle skärgård och tyckes vilja ännu mer utveckla sig, sedan drifgarnsfisket der börjat införas. Laxfisket i Gafleån är ock lönande. Mellan Gefle stad och det */4 fjerdingsväg derifrån belägna Tolffors bruk finnes en massa laxkar. Upp efter ån ända upp till det 2 mil från Gefle belägna Forsbacka bruk finnas äfven laxkar. De binäringar, som af allmogen idkas, äro af föga betydenhet, med undantag af fisket, samt i Hamrånge af i stor skala bedrifven planksågning och trävaruhandel. Skogsmarken är i allmänhet af god beskaffenhet och vidsträckt omfång.

Gestriklands enda stad, Gefle, belägen vid Gafleåns utlopp i Geflefjärden af Botniska viken, 18 mil n. n. v. från Stockholm, byggd på begge sidor om ofvan nämda å, är säte för länsstyrelsen. Arealen utgör 4,617 hektarer, hvaraf stadsplanen och området för den n. o. om den egentliga staden vid Testebo-ström belägna förstaden Strömsbro upptaga omkring 150 hektarer. Staden tillhörande jord är satt till 8,475 mantal. Staden eger ett ganska modernt utseende, beroende af de talrika, förhärjande eldsvådor, som tid efter annan, senast 1869, öfvergått densamma, och efter hvilka den hvarje gång rest sig lifs-kraftigare och föryngrad med rakare gator, ståtligare byggnader och breda esplanader.

Invånarnes antal uppgick 1884 till 20,175. Af gammalt utgöra handel, sjöfart och skeppsbyggeri stadens förnämsta näringsfång; dertill komma fabriker, handtverkerier samt något fiske och jordbruk.

Bland fabriker må nämnas: Stömsbro bomullsspinneri och väfveri med tillverkningsvärde af omkr. 603,948 kr. år 1883, Rettigs tobaksfabrik, 3 skeppsvarf, 3 mekaniska verkstäder och gjuterier; i öfrigt funnos 1883 36 andra fabriker. Fabriksindustrien sysselsatte 1,318 arbetare s. å. och dess tillverkningsvärde uppgick till omkr. 2,867,157 kr. Af bankanstalter finnas: Gefleborgs enskilda bank, aktiebolaget Gefle bank, afdelningskontor af Mälarprovinsernas enskilda bank, Gefleborgs sparbank, grundad 1864, Gefle intecknings-garanti-aktiebolag, hvarjemte finnas brandstodsbolag, sjöassurans- och fraktförsäkringsbolag, Hypoteksförening m. m. Staden har flere undervisningsverk, bl. a. ett allmänt högre läro-Axmar.

verk och en navigationsskola, samt flere välgörenhetsinrättningar, hvaribland ett hem för vanvårdade barn och ett stor-artadt fattighus sedan 1881.

Gefle utgör ett regalt pastorat i Upsala ärkestift och Gefle kontrakt. I staden finnes sedan 1881 en romersk-katolsk församling med eget kapell, liksom många olika religiösa sekter här hafva sina för-eningshus. Till riksdagens andra kammare sändes ett ombud.

Yid inloppet till Gefle, l/2 mil från hamnen, är Fredriks-skans, anlagd på en holme, fordom Blockhus-haren* kallad. Skansen iståndsattes 1717 och hindrade ryssarne under deras plundringar i skären 1719 och 1721 att ödelägga staden.

Yid en hastig tur genom landskapets socknar, kommer man, då man lemnar Gefle, norrut till Hille, som, om man undantager socknens vestra del, hvilken är något bergig, har ett jemnt läge med endast några enstaka höjningar. Här finnas 65 större och mindre sjöar och tjernar; förnämsta vattendraget är Testeboån, som uppkommer i Helsingland och genomrinner Ockelbo socken, samt utfaller i Geflefjärden, sedan den vid Strömsbro förstad bildat flere fall, som lemna drifkraft åt der varande fabriker. Bland egendomar härstädes märkas: Oslättfors jernbruk, der det finnes brukskapell, och Hilleviks masugn vid hafvet. Yidare norrut ligger Hamrånge socken. Större delen af socknen upptages af skogsmark samt många tjernar. Den odlade jorden är till sin största vidd belägen i den dalgång, som vattnas af den i Hamrångefjärden utfallande Hamrångeån. Skärgården, som utgör socknens östra del, bildar flere vikar, af hvilka Axmarsfjärden skär djupast in i landet. Här äro de s. k. Hamrångeverken belägna, hvilka bestå af Axmars, Vifors och Viksjö bruk, hvilka — Gestriklands enda fideikommiss -- stiftades 1805 och 1806 till fideikommiss af kommerserådet i Stockholm David Schinkel för hans efterkommande. Under nuvarande fideikommissariens, C. D. von Schinkels, tid äro vid Axmar, beläget vid Axmarsfjärden uppförda på en holme i bruksdamen en ny manbyggnad af sten (se planschen), ett nytt valsverk, sedan all bruksrörelse hit flyttats från Vifors och Viksjö, nya arbetarebostäder, ladugård, såg, en vidsträckt park m. m. Här förvaras ett stort bibliotek, dyrbara samlingar af taflor, skulpturer, keramik samt alster af konstindustri. Utom valsverket finnas masugn, spikhammare, såg och qvarn. Vifors vid Hamrångeån, väl bygdt, ligger i en vacker ekpark. Far man vester ut, kommer man till Ockelbo, som ock, fast orätt,

* Holme kallas på gestriks-munarten för hare.Skokloster (Upland).

skrifvits Uggelbo, hvilken socken är förenad med Åmots kapell; en stor del upptages af berg samt är den vackraste af Gestriklands socknar, i det landets natur, som ofvan nämts, mycket liknar det när-gränsawle Helsinglands. Åmots kapell bildades först år 1785. Här ligga de s. k. Ockelboverken, som bestå af Åmots och Åbro, numera Jädraås, masugn samt Brattfors, Åmots och Yi jernbruk i Ockelbo samt Katrinebergs bruk i Helsingland. Ifrån Ockelbo utbröts på 1860-talet Jäderbo socken, hvari märkes <let under Hofors bolag hörande Kungsfors bruk. Söderut ligger Ofvansjö socken, i hvilken reser sig det 700 fot höga Kungsberget, som vid jultiden under flere dagar bortskymmer solen för den vid dess fot liggande Kungsbergs by. Här ligga Hammarby och Uhrfors bruk, båda hörande under Hofors bolag. Vidare Högbo socken, som till 1869 hörde till Ofvansjö. Här märkas det nedlagda Högbo bruk och Sandvikens berömda jernbruk med masugnar, bessemersverk (det äldsta och största i Sverige), ång-hamrar, valsverk, gjuteri, mekanisk verkstad, såg, m. m. Vidare söderut ligger Torsåkers socken, som har en från slätt till bergsbygd öfvergående natur, och hvars utseende derför är mer vexlande. Bergs-handtering är uråldrig i denna socken, hvilken jemte Ofvansjö, Ilögbo och Jäderbo utgör den s. k. Gestriklands bergslag. Det stora aktiebolaget Hofors i denna socken belägna verk äro Hofors bruk och masugn Robertsholms bruk, Montrose bruk, Kratte masugn m. m.; vidare märkas här Gammelstilla bruk med Skommarhytte masugn, Edské masugn, som hör till Klosters bruks bolag i Dalarne. Årsunda socken, som gränsar till Torsåker, är till sin beskaffenhet jcmn, men merendels moig och sandig; härifrån kommer man till Valbo socken, som är belägen strax söder och vester om Gefle. Här märkas Tolffors bruk, Mackmyra bruk med Valbo masugn, det prydligt bebyggda Forsbacka bruk, samt Östanbäcks ullspinneri, alla vid Gafleån. Söder härifrån ligger Hcdesunda socken, fordom friherreskap för friherrliga slägten Posse af Hedensund. Socknen genomflytes af Dalelfven, hvilken här breder ut sig i de insjölika Hede-sunda-fjärdarne. Slutligen komma vi till Fernebo eller Öster-Fernebo socken (till skilnad från Vester-Fernebo i \estmanland) vid Dalelfven, som här utbreder sig till Femebo-fjärden. I denna socken ligga Gysinge bruk, som har del i Dannemora grufvor, samt Grönsinka bruk.

Kustorterna hafva liflig angbåtstrafik, och förbindelsen emellan landskapets öfriga delar förmedlas genom de stora lands- och jernvägarne: Norra stambanan, som berör provinsens vestra del, Gefle—Dala-samt Upsala—Dannemora-banorna, hvilken senare nyligen utsträckts till Ockelbo, der hon träffar Norra stambanan. Ar 1883 var invånarnes i landskapet antal 68,355.

UPLAND AF BERNHARD SCHLEGEL.

Upland är egentligen en kollektiv benämning för de trenne sedan slutet af 1200-talet till en lagsaga förenade s. k. folklanden: Tiundaland, Attundaland och 1 iserdhrundaland, och af södra Sveiiges inbyggare begagnades länge detta namn för att beteckna alla Mälarlandskapen. Upland är nu deladt på trenne län: Stockholms län, som innefattar östra, Upsala län den mellersta och Vestmcinlands län, dit större delen af Fjerdhundra land hör, den vestra delen.

Mer än något annat svenskt landskap är Upland inskuret af vikar och vattendrag med bördiga, mergelbaltiga omgifningar. 1 norr räcker detta landskap något norr om Dalelfven, som vid Elfkarleby bro störtar hela sin ofantliga vattenmassa utför en 50 fots, nära nog lodrät klippa och åstadkommer här det beryktade Elfkarlebyfallet, hvarefter hon efter den vilda färden lugnt fortsätter sitt lopp till det 8/,w mil derifrån belägna hafvet. I söder begränsas provinsen af Mälaren, som med åtskilliga vikar går djupt in i landet. Dess kuster sköljas af Bottniska viken, Ålands haf och Östersjön. StocMolms läns upländska del infattar det gamla Attundaland med Roslagen, som förr kallades Rodhen. Det sönderfaller med afseende på sin natur i tvenne temligen olika delar. Den ena, till hvilken hör kusttrakten, är ett af låga bergåsar genomskuret, ofta leende landskap, som närmast kusten alltmer söndersplittras och antager skärgårdsnatur. Den andra, som innefattar trakterna närmast Upsala län samt sluttningen ned mot Mälaren, är i allmänhet ett slättland, här och der korsadt af bredare, med fattig skog bevuxna åsar, samt är nära Mälaren liksom kantadt af flere ned mot sjön stupande branter. Upsala län, som utgöres af det gamla Tiundaland och en mindre del af Fjerdhundraland, är i allmänhet ett slättland. Södra delen — en af de tidigast bebyggda och på gamla minnen rikaste trakterna i Sverige — upptages till det närmaste af stora, bördiga, skoglösa slätter, der åkerbruket är inbyggarnes nästan uteslutande näringsfång. Närmare Mälarstränderna försvinner det inre landets tröttande enformighet genom omvexling af smärre klippor och skogbevuxna höjder, hvilket i förening med de kringflytande vattnen ger åt landskapet ett rikt mått af skönhet. Länets norra del är åter en vidsträckt och på det hela jemn skogstrakt, uppfyld af mossar och kärr, men äfven af snår och stenbackar, strödda klippblock och flata berghällar. På vissa ställen utbreda sig ej obetydliga slättmarker. Den låga kuststräckan vid Östersjön om-gifves af en ganska stor skärgård. Den del af Upland, som lyder under Vestmanlands län, eller större delen af det gamla Fjerdhundraland, har samma natur som det tillgränsande Upsala län.

Till inbyggarnes karakter hör omtänksamhet samt tröghet och allvar, icke utan en tillsats af slughet. Befolkningen i trakten af Stockholm anses i moraliskt hänseende mindre god än längre bort derifrån, samt i skärgården och på öarna i Mälaren mer idog, händig och snygg än på slättbygden.

Upland var ett af de först bebyggda landskapen, och om dess kultur vittnar bland annat det stora antalet runstenar, af hvilka dock de flesta äro huggna i början af kristna lärans införande i vårt land. Den förnämste af höfdingarne i Svitiod var af ålder upsalakonungen, som rådde för offren och templet i Upsala, landets största och berömdaste helgedom.

Ursprungligen tillkom det endast uppsvearne (invånarne i de tre ofvan nämda folklanden) att välja konung. Sedan ett sådant val försiggått, hvilket skedde på Mora äng vid Upsala, egde Uplands lagman att genast vid tinget »döma den valde till konung». År 1319, och troligen förut, deltogo jemväl de öfriga landskapen i konungavalet.

Uplands vapen är riksäplet i rödt fält och öfver skölden en gyllene furstlig krona.

Vid en hastig färd i Stockholms län, med Stockholm till utgångspunkt, kommer man till Fären-tuna härad, bestående af fruktbara och väl odlade i Mälaren belägna öar. Här märkas Björkön, som är till hela sitt norra fält alldeles öfversålladt af grafhögar. På nordvestra kanten ligger den s. k. svarta jorden, utan tvifvel en qvarlefva af en genom lågorna härjad stad, som den allmänna folktron, stödd i våra dagar af en noggrannare vetenskaplig undersökning, ansett vara det gamla hedniska Birka, dit Ansgar under sin missionsresa anlände. Nära den »svarta jorden» finnas vackra lemningar efter en vidsträckt ringmur, omgifvande ett högt berg, på hvilket efter 1830 års tusenåriga jubelfest restes en minnesvård öfver Ansgar, kristendomens förste förkunnare i Sverige (se planschen). — Vi draga vidare till det efter Tessins ritning uppbyggda praktfulla Drottningholms slott samt det

nu förfallna Svartsjö; till Stafsund och Kaggeholm; derifrån komma vi till Sollentuna härad, äfven beläget vid Mälaren. Här märkas, de

o

vackert belägna herresätena Ulfsunda, Akeshof, Hesselby, Görväln, Edsberg samt Runsa. I Danderyds skeppslag, som gränsar till Saltsjön, märkas Karlbergs slott, säte för krigsskolan, lustslotten Ulriksdal och Haga, Johan Banérs födelseort herresätet Djursholm, det vackra Näsby, Braheslägtens ståtliga stamgods Rydboholm samt det på en höjd belägna med fyra torn prydda Bogesund. Vidare Vallentuna härad, der det intagande roccoco-slottet Hammarby-Väsby märkes. Härtill gränsar Ärlinghundra härad, der man träffar Rosersbergs lustslott, säte för skjutskolan, herrgårdarne: Vallstanäs, det af Tessin byggda förtjusande landslottet vid Steninge, samt Vängarns med stor åbyggnad försedda kungsgård, det vackra Krusenberg; härifrån kommer man till Seminghundra härad, hvarest märkas Skånelaholm, konung Gustaf I:s födelseort Lindholmen, af hvilket endast grundmurarne qvarstå, der en minnessten öfver honom nyligen rests; samt Vasaättens stamgods: Vasa gård. I Långhundra härad märkes Hakunge; här är den ofvan nämda Mora äng, hvarå under medeltiden Sveriges konungar valdes. I Frösi härad äro att mi Hargs jernbruk, det pösa Forsmark med bar tafvelsamling och turskön park; vidare I dinghundra härad Rungarns herrgård Skebo jernbruk. härifrån kommer man Lyhundra härad, som Roslagens natur samtgrän-sar i s.v. till Sjuhundra härad, hvarest den heliga Birgittas födelseort Finsta, det ståtliga Eke-byholm samt en af Sveriges präktigaste ruiner, det gamla Oxenstjerna-slottet Mörby, ej långt från det i senare tider uppförda ståtliga Rånäs jernbruk, äro belägna. Öster om Lyhundra ligger Bro och Vätö skeppslag, stötande till Saltsjön samt i norr till Väddö och Häfverö skeppslag, hvarest ligga köpingen Grislehamn med tullstation, post ocli telegraf, under vintern vanliga öfverfartsorten till Finland, och Or tala bruk, fordom den namnkunnige Lennart Tor-stensons grefskap. Söder om Bro och Yätö skeppslag ligger Frötuna och Länna skeppslag, hvarest märkas det ståtliga Penningby med sin gamla tornprydda åbyggnad samt badorten Furusund. Söder härifrån kommer man till Akers skepps-lag, hvarest märkas det natursköna Margrete-Dannemora grufva. luncl, det stora och här-

ligt belägna, välbyggda

Östanå. Vidare söderut kommer man till Vermdö skeppslag, som utgöres helt och hållet af Saltsjöns holmar och öar samt bildar den vidsträckta skärgård, som skyddar inloppet till Sveriges hufvudstad; öarna äro från hvarandra skilda genom sund eller fjärdar, som tränga djupt in i landet. Öfver allt möter ögat skärgårdens vackra och leende natur. Här märkas Farsta herrgård med Gustafsbergs bekanta porslinsfabrik, Beatelunds fideikommiss.

Stockholms län eger följande städer:

Sigtuna, belägen vid Sigtunafjärden, en af Mälarens fjärdar. Staden, den äldsta i mellersta Sverige, är bekant sedan liedna tiden. Vid början af kristna tiden uppblomstrade Sigtuna och blef säte för Svealands första biskop, hvilken dock snart flyttade till Gamla Upsala. I slutet af 1100-talet härjades staden af ester och kareler, och efter Stockholms anläggning förlorade den sin betydelse. Vid början af konung Gustaf Ls regering hade staden ett dominikankloster samt fem kyrkor, af hvilka kloster-kyrkan kallades Vårfrukyrkan ocli är den som nu begagnas till stadskyrka. De öfriga voro helgade åt S:t Nikolaus — af hvilken endast grundstenarne nu synas —,

S:t Lars, S:t Olof och S:t Per. Af dessa tre senare återstå nu endast de ruiner, som åt våra dagars Sigtuna gifva det enda intresset (se planschen). Staden, som har en långsträckt och oregelbunden form, upptager endast en mindre del af det forna stadsområdet samt är bebyggd med en-vånings trähus. Invånarnes antal uppgick år 1883 till 546.

Vaxholm, beläget i skärgården på östra sidan af den lilla Vaxön, är i följd af markens kuperade beskaffenhet oregelbundet byggd, med trähus. Stadens folkmängd var 1,441 personer år 1883. Af mer intresse är den på en klippa i sundet liggande Vaxholms fästning samt befästningarna på den närbelägna Rindön, allt anlagdt för att mot fiendtliga anfall skydda inloppet till Stockholm.

Gustaf I var den, som först an-lade Vaxholms fästning. Under Fredrik I anlades ett fästnings-torn, ett i sitt slag af de största i Europa, på en höjd å Vermdöns nord-vestra strand, hvilket efter konungen kallades Fredriksborg; detta torn är nu endast en ruin.

Midt emot ligger på Rindöns östra udde det nya bepansrade fästet Oskar-Fredriksborg.

Norrtelje, vid Norrteljeåns utlopp i viken af samma namn, är byggd i långsträckt form på båda sidor om ån; staden är bebyggd med trähus, och var år 1883 invånareantalet 2,029.

Öregrund vid inre segelleden från Alands haf till den s. k. Öregrundsgrepen. Staden ligger på kuperad mark och är efter undergångna eldsvådor någorlunda regelbundet byggd. Invånareantalet uppgick år 1883 till 854. Två mil från Öregrund och lydande under samme borgmästare ligger

Östhammar vid vestra stranden af Östhammarsfjärden. Staden har en något långsträckt form och är oregelbundet byggd samt hade 652 invånare år 1883.

A id ett hastigt besök i Upsala län märkas: Håbo härad, som gränsar till Mälaren, hvarest ses det minnesrika Skokloster. Här anlades på 1200-talet ett nunnekloster för cisterciens-orden, hvaraf en vacker ruin ännu ses vid Flasta. Den senare uppförda vackra klosterkyrkan står ännu qvar vid sjön och begagnas till sockenkyrka. Strax härinvid, vid Mälarstranden, uppbyggde den namnkunnige Karl Gustaf Wrangel efter sin hemkost från tyska trettioåriga kriget af der förvärfvadt byte det med fyra torn försedda kolossala slottet (se planschen) samt försedde det med det dyrbaraste bohag, rustkammare, bibliotek m. m., så att det utgör den förnämsta exponenten i Europa för ett furstligt herresäte från denna tid. Genom hans dotters giftermål öfvergick godset till grefliga slägten Brahe, i hvars ego det allt sedan torblifvit, och hvilken slägt ökat de rika samlingarna. Vidare äro här belägna Ilåtunaholm, kändt som den

Från Sigtuna.ort, i hvars närhet den bekanta Håtunaleken uppfördes, det natursköna Signildsberg, herregodsen Aske och Nyborg. Till Håbo gränsar Bro härad, på alla sidor omgifvet af Mälarens fjärdar och sund. Der ligga Brogård, det natursköna Ådö, det ståtliga Granhammar, Stäket eller Almare Stäket, der Upsala ärkebiskop hade sitt befästa slott, hvilket förstördes af Sten Sture d. y, och hvaraf ruiner ännu ses; strax bredvid är i senare tid den natursköntt belägna Stakets herrgård uppförd, längre bort ligger det med en stor åbyggnad försedda Lennartsnäs. I Trögds härad som, utom i norr, är nästan kringflutet af Mälaren: Fånö, Axel Oxenstjernas födelseort; det hus, hvari han föddes, är alldeles borttaget, deremot är i senaste tid ett vackert tornprydt slott der uppfördt; vidare förra de la Gardieska fri herrskapet, det statliga Ekholmen i Veckholms socken, i hvars kyrka Jakob de la Gardie och Ebba Brahe ligga begrafna; det skönt be-lägua, slottslika Grönsö, Gustaf Ls moders stamgods Eka samt det med tvenne slott och ovanligt präktiga fyrdubbla alléer försedda Ekolsund, som egts af konung Erik XIV:s dotterson Åke Tott, dennes son, drottning Kristinas gunstling Klas Tott, Magnus Gabriel de la Gardie, konung Karl X Gustaf, konung Fiediik I,

konung Gustaf III, hvilken som kronprins här om somrarne höll sitt hof och som sålde det till grosshandlaren Seton, i hvilkens slägt det än är. Det är bekant för sina sjöfogelsjagter och isynnerhet för den mängd vilda svanar, som här häcka. Härtill stöter Åsunda härad, hvari ligga det efter Tessins ritning uppförda vackra Haga, Hjulsta, det natursköna Nyboholm. Norr härifrån kommer man till Lagunda härad, hvarest ses det af Tessin ståtligt byggda Sjö slott, nu mycket förfallet. Norrut kommer man till Hagunda härad, som i sydost stöter till Mälarens fjärd Ekoln; här märkes det ståtliga Vik (se planschen) med sin höga tornspira, beläget vid Låstaviken. Det skall i slutet af 1200-talet uppbyggts af fru Ramborg till Vik, hvilken ligger begrafven i den närbelägna V. Åkers kyrka under en graverad kopparhäll med hennes bild. Slottet är omgifvet af en vidsträckt park. Här finnas en värderik tafvelsamling, bibliotek, arkiv, stor vapensamling, dyrbara arbeten i konstslöjd och keramik m. m.; vid Dalby viken ligger det natursköna och väl bebyggda Hammarskog. Vidare norrut kommer man till UlleråTcers härad, der Gustaf Eriksson vid Läby vad under en träffning kom i lifsfara, hvaraf minnet förvaras genom en vård. I Sälinge härad, beläget norrut, må nämnas Kipplingeberg. I VaJcsala härad, s.v. härifrån, märkes Gamla Upsala kyrka med sina högar (se planschen). Kyrkan är af gråsten, och torde möjligen murarne tillhört det gamla afguda-templet; hon begagnades till domkyrka, tills erkebiskopssätet flyttades derifrån till nuvarande Upsala. I närheten ligga en otalig mängd ättehögar, af hvilka de tre närmaste och största äro i nyare tid uppkallade efter Odin, Tor och Frö. I Danmarks socken ligger Linnés Hammarby, hvilket af honom bebyggdes med en ännu der befintlig träbyggnad, liksom med ett museum af sten, hvari han förvarade sina samlingar Dessa hus jemte åtskilligt

husgeråd och andra saker, som tillhört Blomsterkonungen, hafva från hans ättlingar köpts af staten och äro för allmänheten tillgängliga. Vidare i n.v. Rasbo härad, hvilket kan anses såsom en öfvergång från Upsalaslätten till Roslagens kuperade byggder; här märkas Hallqved och Frötuna herrgårdar. I det närgränsande Norunda härad ligga Salsta slott, uppbyggdt af hjelten Nils Bjelko, men i senare tid invändigt spolieradt, Sätuna herrgård och Vattholma bruk. Fortsättes vägen norrut, kommer man till Örbylms härad, hvarest märkes det ståtliga Örbyhus, ett af Vasa-slägtens stamgods, der konung Erik XIV tillbragte sina sista dagar och afied i ett der ännu befintligt rum. Slottet, som ursprungligen bestod af ett fyra våningar högt torn, omgifvet af murar och grafvar, har flere gånger tillbyggts och förskönats; murarne hafva blifvit promenader, och det vackra stället har fått en mer modern anstrykning (se planschen). Vidare ligga här utomordentligt na-

Viks slott.turskÖnt vid Dalelfven Söderfors jernbruk, berömdt för sitt ankarsmide, samt Ulfors, Strömsbergs, Elf-karleö och Yesslands jernbruk, Skutskärs ångsåg samt slutligen i Olands härad det verldsbekanta Dan-nemora gruffält, beläget inom ett område af ungefär '/♦ mils längd och 500—1000 fots bredd, hvarifrån erhålles den yppersta jernmalm inom vårt land, kanske inom Europa; grufdriften förekommer redan på 1400-talet; Gustaf I var den, som först satte fart häri. Grufvorna tillhörde då kronan liksom Löfsta, Österby och Gimo bruk, men alltsammans kom på 1640-talet genom köp till den om vår jernhandtering så högt förtjente Louis de Geer. För närvarande egas grufvorna af ett bolag, bestående af 17 bruk. För att afhålla vatten från grufvorna samt underlätta malmuppfordringen hafva stora och kostsamma anläggningar behöfts (se planschen). Nära invid Dannemora grufva ligger det storståtliga Österby jernbruk; vidare Löfsta jernbruk, det största af de s. k. Dannemoraverken, byggdt mer likt en stad än ett bruk, samt det äfven präktigt bebyggda Gimo bruk.

Upsala län har tvenne städer: Upsala och Enköping.

Upsala, beläget på båda sidor om Fyrisån, ungefär 3/t mil norr om dess utlopp i Mälaren vid Flottsund, på eller i sluttningen af Upsalaåsen, utmärker sig genom sin prydlighet och regelbundenhet samt är mer än de flesta andra städer i vårt land förskönadt af trädgårdar och parkanläggningar. Från torget utgå fyra hufvudgator. Af stadens promenadplatser är Odinslund den äldsta, prydd af en obelisk, rest till minne af konung Gustaf II Adolf. På andra sidan om bibliotekshuset ofvanom höjden ligger Karolinaparken, försedd med en bröstbild af konung Karl XIY Johan, den utmärkt vackra kyrkogården samt den botaniska trädgården. Nedanför det högt belägna slottet och i åsens sluttning ligger slottsparken samt längre åt söder utefter ån Strömparterren, Upsala mest besökta promenadplats. Af stadens byggnader är domkyrkan kanhända den vackraste och säkert den största kyrka, som den skandinaviska norden eger; hon är byggd i fransk spetsbågsstil af tegel, på granitgrund. Under 1200-talet började hon att byggas, invigdes 1435 och helgades åt S:t Lars, S:t Erik och S:t Olof. Kyrkan bildar ett vesterländskt kors af tvenne hufvudskepp, som skära hvarandra. Yid vestra ändan af långskeppet stodo förut tvenne 380 fot höga torn i många afsatser och prydda med kolonner och småtorn; midt öfver korshvalfvet stod ock ett högt torn, och på tvärskeppets fyra hörnpelare samt på de spännbågar, som stödja yttermurarna, reste sig en mängd smärta tornspiror. Allt detta förstördes vid branden 1702, då äfven kyrkans inre betydligt skadades, och i stället för de båda höga tornen uppfördes på 1740-talet dessa båda lanterniner, som så bryta af mot sjelfva byggnadens stil Emellertid har, såsom bekant är, senaste riksdag beviljat anslag till kyrkans restaurering, så att man har hopp att snart få se denna katedral i ett skick, motsvarande dess stil. Kyrkans inre (se planschen) gör med sina hvalf, sina sidoskepp, grafkor och kapell ett öfverväldigande intryck. Långskeppet, livars längd invändigt är 370 fot, slutar i högkoret med en halfrundning, höjer sig betydligt öfver sidoskeppen samt är försedt med särskilda fönsterrader, genom hvilka belysning ofvanifrån infaller i kyrkan. Tvärskeppets längd är 140 fot. Höjden under högsta hvalfvet är 92 fot, under takresningen 115. Altaret, ombyggdt i början af 1700-talet efter jesuitkyrkans i Loreto, öfverensstämmer ej med det öfriga af kyrkan. Till venster på altaret står S:t Eriks helgedoms-skrin af silfver. Kyrkan har 16 kor, hvilka under katolska tiden voro invigda åt olika helgon, men nu äro grafplatser för konungar och enskilda personer samt till det mesta prydas af dyrbara minnesvårdar. De förnämsta äro: det Gustavianska, bakom högkoret, som innesluter Gustaf I:s, hans trenne gemålers, Johan IILs och drottning Gunillas likkistor, och hvars väggar äro prydda med alfrescomålningar; Katarina Jagellonicas grafkor med minnesvårdar öfver henne och Johan III; uplandslagmannen Birger Perssons, innehållande grafsten

med hans och hans frus bilder; det Stureska, Hornska m. fl. En byggnad af monumental karakter, ehuru i stympadt skick, är slottet, beläget på höjden af åsen, med vidsträckt utsigt öfver staden och nejden. Det grundlädes af Gustaf I och fullbordades af drottning Kristina. Yid 1702 års brand förstördes största delen. Först i vårt århundrade fick det sitt nuvarande utseende. På slottets borggård står en bröstbild af konung Gustaf I, modellerad af Fogelberg. Upsala stads näst domkyrkan förnämsta sevärdhet är den praktfulla, ännu ej invigda universitetsbyggnaden, belägen på en höjd vester om domkyrkan. Platsen framför universitetsbyggnaden kommer att prydas af Erik Gustaf Geijers bildstod (af Börjeson). Bland öfriga bygguader märkas: biblioteksbyggnaden eller Carolina redi-Upsala domkyrkas inre.vi va, innehållande 200,000 band; orangerihuset, hvars åt slottet vända framsida utmär-kes af en fronti spis, uppburen af doriska pelare, mellan hvilka man inträder i den vackra föreläsningssalen, der man genast ser C. von Linnés bildstod, huggen i marmor af Byström; det s. k. Gustavianum med en stor kupol innehållande museer och samlingar; sjukhuset, kemiska byggnaden,

rådhuset m. fl., de flesta om- Örbyhus.

gifna af parkanläggningar.

Upsala cger ett universitet med stort rykte inom den bildade verlden.

Det grundlädes år 1477 af riksföreståndaren Sten Sture d. ä. och ärkebiskop Jakob Ulfsson; var under sin första tid ej mycket mer än en skola, förföll under 1500-talet, men upprättades af konung Karl IX. År 1600 firades den första filosofie magisterpromotionen och 1617 den första promotionen inom teologiska fakulteten. Vid denna tid fäste konung Gustaf II Adolf vid universitetet sitt namn genom att genom en gåfva af sina familjegods betrygga dess ekonomiska bestånd. Universitetet står under högsta ledning af en vald kansler. Den närmaste styrelsen utgöres af samtlige ordinarie professorer i consistorium majus under en för hvarje år utsedd rektor. Lärarekåren är fördelad på lyra fakulteter, livar och en under sin dekanus. Studenterne äro fördelade i 13 nationer, livar och en med sin styrelsé och ekonomi. De studerandes antal öfverstiger numera 1800.

Stad.ens folkmängd uppgick 1883 till 17,682 personer. Rörelsen är ganska liflig, hvilket härleder sig af stadens egenskap att vara länets residens och medelpunkt för en sädesrik landsbygd samt i synnerhet af den förtjenst invånärne hafva på universitetet och dess medlemmar.

Enköping ligger nära Enköpingsåns utlopp i Svingarnsviken, omgifven af slättbygd och till en del byggd på sluttningen af en rullstensås. Sjelfva staden, regelbundet anlagd, är till det yttre lik våra öfriga småstäder. Invånarnes antal uppgick år 1883 tili 2,816 personer. Staden är bekant för sin trädgårdsskötsel.

Vid en resa till den del af det gamla Fjerdhundraland, som nu hör under Vestmanlands län, märkes Torstuna härad, som är ett smått kuperadt, lågbergigt högland, vid pass 200 fot öfver hafvet. Här ser man Skattmansö och Molnebo jernbruk. Vägen går vidare till Simtuna härad, hvarest ses Tisby, Flosta och Räfvelsta säterier, det senare bekant deraf, att Krister Nilsson (Vasa slägt) här fängslades på Karl Knutssons (Bonde) befallning. Slutligen kommer man till Väla härad, som stöter till såväl lalu län som Gefleborgs och Upsala. Häradets allmoge är bekant för sin snickeri-industri. Vid den gamla gården Aspenäs, som förr var omgifven af dubbla vallar och grafvar, fins ännu från medeltiden ett kapell af sten med torn.

Och härmed bjuda vi läsaren farväl!

DALARNE AF VILHELM KÖERSNER.

Den geografiska enhet, som benämnes Dalarne eller Kopparbergs län, sönderfaller i tvenne genom näringslif, seder och folkspråk skilda delar, Bergslagen och det egentliga Dalarne, eller Öster- och Vester-Dalarne.

I Bergslagen, af isländingarne kalladt Jern-bäraland, bröt, såsom namnet angifver, bergsbruket först bygd. Den urgamla befolkningen uppblandades med tyskar, som inflyttade i och för bergshandteringen, och sålunda uppstod den gamla stammen af bergsmän, hvilkas egendomliga seder och bruk satte sin pregel äfven på den uteslutande

jordbrukande befolkningen i denna del af landskapet. Af det ur många synpunkter märkliga bergsmanslifvet finnes emellertid numera intet annat än minnet qvar. De gamle bergsmännen, som på en gång voro jordbrukare och idkare af jern- eller koppartillverkning, äro numera ingenting annat än jordbrukare. Möjligen ega de några lotter eller aktier i något af de stora bolag, som öfvertagit gruf-driften och malmförädlingen.

Den egentliga dalbefolkningen, som spelat en så stor roll i vår historia, och om hvilken skrifvits och sjungits så mycket, är att söka inejderna kring Siljan samt Öster- och Vester-Dalelfvarne. Den karga jorden och bristen i äldre tider på någon lika lönande binäring som bergsbruket i södra Dalarne tillät befolkningen att blott med möda och svårighet förvärlva ett knapt tillmätt lefvebröd. Men kärleken till fädernejorden förminskades ej derigenom, utan växte tvärtom. Hvar och en ville hafva en torfva, om än så liten, hvilken han kunde kalla för sin. Sålunda uppstod den stora heminansklyfningen, som är ett utmärkande drag för Dalarne, och som burit frukt i en af handling mäktig fosterlands- ooh frihetskänsla.

Den, som icke närmare känner de dalska förhållandena, måste förvånas öfver, huru det varit möjligt för detta fattiga och glest befolkade landskaps inbyggare att utöfva ett så stort inflytande på vår historia, som de i sjelfva verket gjort. Den urgamla nordiska frihetskänslan är ej onsam en tillräcklig förklaringsgrund. En sådan torde deremot den omständigheten vara, att befolkningen ej är spridd utöfver hela landskapet, utan samlad i stora byalag invid floderna och sjöarne. Om man jemför befolkningssiffran med arealen, visar sig väl Dalarne vara ett af rikets svagast befolkade landskap, men tager man på samma gång hänsyn till bygdens utbredning inom landskapet, så torde man näppeligen kunna på landsbygden i vårt land uppvisa ett motstycke till den befolkningens koncentration, som eger rum i Dalarne. Byarne äro stora som små städer, och inbyggarne komma sålunda att åtnjuta fördelen af den kraftiga eggelse till täflan och utveckling, som den nära och ständiga beröringen med andra personer medför. Aldrig skulle allmänandan och känslan för hela landets väl hafva utvecklats till en sådan styrka, om icke hufvudmassan af landskapets befolkning varit samlad inom några få, föga vidsträckta områden.

Denna omständighet har haft en annan följd, som satt sin prägel på dalfolkets karakter, nämligen den utpreglade olikheten i drägt, språk och seder mellan invånarne i olika socknar, ja äfven på vissa ställen i olika byar. Byn utgjorde i äldre tider ett helt, och nästan alla äktenskap ingingos mellan personer, som tillhörde samma byalag. Endast sällan förekommo giftermål mellan personer ur olika byar och nästan aldrig mellan personer ur olika socknar. Ännu i dag kan också en med dalska förhållanden välbekant person säga, ej blott på grund af drägten, till hvilken socken en dalkarl eller dalkulla hörer, utan äfven, på grund af tungomålet, till hvilken del af sockners han eller hon hörer. Dessa egendomligheter i språk och drägt försvinna emellertid mer och mer. Länge torde det ej dröja, förr än de gamla daldrägterna, som äro så beundrade af turisterna för den pittoreska omvexling de skänka åt landskapet, men hvilka äro egnade att ådraga sina bärare en för dem i den sociala jemnlik-lietens tid allt annat än behaglig uppmärksamhet, komma ur bruk och endast äro till finnandes i Nordiska museets salar.

Den stora turistström, som årligen söker sig fram till Dalarnes aflägsna bygder, drages icke dit i främstä rummet af önskan att lära känna den egendomliga folkkarakteren eller att vallfärda till de orter, hvilkas namn för alltid äro förknippade med Gustaf Yasas romantiska irrfärder. Det är Dalarnes härliga, mångbesjungna natur, som lockar främlingar från när och fjärran: det är den majestätiska Dalelfven, Siljan med dess fagra stränder, omvexlingen af leende, yppig fägring och vild bergsnatur.

Man har anmärkt, att man i Dalarne icke, i motsats till hvad förhållandet är i andra, för naturskönhet prisade land eller landskap, behöfver inträнга långt för att blifva qvitt den af gränstrakten väckta känslan af sviken förväntan. Sålunda utgör den vid gränsen mot Örebro län belägna Ludvika socken en af Dalarnes mest natursköna nejder. Sjelfva kyrkbyn med de tre jernvägsstationerna och Ludvika bruk har ett synnerligen vackert läge pä näset mellan sjöarne Vessman och Öfre Hillern, hvilka förenas af Kolbäcksån. Naturen synes här hafva gjort allt, för att denna nejd skulle blifva ett hemvist för en högt uppdrifven bergshandtering. Rika grufvor finnas i trakten, öfverflöd råder på den billiga drifkraften vatten, kommunikationerna äro goda och en intelligent arbetsbefolkning finnes på platsen — ingenting annat fattas än kapital och framför allt energiske och företagsamme män, som

hafva blicken öppen för den nya tidens kraf i ekonomiskt hänseende.

Turisten, som reser för att se och beundra en härlig natur, gör från Ludvika en utflygt på ångbåt öfver sjön Vessman till Grangärde. Under vackert väder är detta en af de mest förtjusande färder man kan göra.Njupeskärs vattenfall.

sluttningen af den branta elfstranden ligga verkstadsb; parkanläggningar omgifna, i villastil uppförda arbetare-

Städjan.

Österut leder från Ludvika en rankig, smalspårig jernväg till Smedjebacken, ändpunkten för Strömsholms kanal, ett embryo till stad, som aldrig nått sin utveckling. Ehuru Smedjebacken har ett synnerligen vackert läge, har platsen sjelf ett ruskigt utseende. Den för-tjenar dock att besökas dels på grund af de härliga utsigter man har på åtskilliga platser inom densamma, dels på grund af de vackra omgifningarna och den på utsigtspunkter rika vägen till grannsocken Söderbärlce.

Bergslagernas jernväg, som förbinder Ludvika å ena sidan med Göteborg och å den andra med Falun, har åtminstone medelbart föranledt anläggningen af ett af Sveriges största industriella etablissement, Domnarfvets (sid. 98) storartade jernverk, numera Stora Kopparbergs bergslags förnämsta possession. Beläget invid Dalelfven, disponerar verket öfver dess oerhörda vattentillgång, hvilken tillgodogöres såsom drif-kraft medels en 300 meter lång och 7 meter bred tunnel, genom hvilken allt vatten ledes, som användes för verkets räkning. I sjelfva jgnaderna, och i deras närhet äro de af präktiga och ingeniörsbostäderna belägna. Den lilla jern-vägsstationen Domn-arfvet är uppförd på en i Dalelfven utskjutande udde, på hvilken fordom reste sig det genom Jösse Erikssons och Johan Yales grymheter beryktade Borganäs. På elfvens motsatta sida ligger Domnarfvets sågverk, äfven det tillhörigt Kopparbergs bergslag.

Från jernvägsbron öfver Dalelfven har man en storartad utsigt öfver den välodlade Tunaslätten och elfven, som kastar sig skummande utför en ldipp-afsats för att sedan åter lugnt framflyta mellan odlade eller löfklädda stränder.

En kilometer söder om'Domnarfvet ligger Borlänge station, der] Bergslagernas jernväg sammanstöter med Södra Dalarnes och Borlänge—Insjöns jern-vägar. Södra Dalarnes jernväg, som förbinder Borlänge med Krylbo, går i nästan rak linie genom Stora Tuna,

Gustafs, Säters, Hedemora och Grytnäs bördiga och förmögna socknar samt sätter inbyggarne i Dalarnes äldsta och yngsta städer, Hedemora och Säter, i kommunikation med den öfriga verlden. Hedemora har för flere år sedan förlorat sin största märkvärdighet, den talrikt besökta Hedemora marknad; Säter glänser alltjemnt med sin för ovanlig skönhet vida berömda dal, »mera värd än alla stadsprivile-gier». Invid staden ligga Bispbergs utmärkta jerngrufvor.

Från bergets spets, Bispbergs läack, har man en anslående utsigt öfver Dalarnes trenne städer, de mellanliggande socknarna, sjön Runn och Dalelfven. Nära jern-vägens södra ändpunkt, vid Dalelfven, som här bildar tvenne forsar, Storforsen och Lillforsen, ligger Avesta jernförädlingsverk och ifrigt framåtsträfvande samhälle.

Den måhända täckaste och vackraste delen af Dalelfven är den, som ligger

Från Ludvika

Floda kyrka.mellan Avesta ocli Husby. En tur med den lilla ångbåten »Viktor» uppför elfven är en af dessa färder, som man icke lätt glömmer. Som bekant ligger inom Ilusby socken de storartade Klosterverken, Kloster, på den plats der fordom Dalarnes enda kloster var beläget, samt Stjernsund och Långshyttan.

Vi hafva i det föregående begagnat Borlänge såsom utgångspunkt för vår skildring af den så kallade Bergslagen, derför att det på grund af sitt naturliga läge och de moderna kommunikationerna utgör den egentliga medelpunkten för samfärdseln i Dalarne. Hit tänkte ock den förutseende Karl IX en gång förlägga Dalarnes hufvudstad. Planen kom dock icke till utförande, ty på den tiden, liksom under de följande århundrandena

spelade Stora Kopparbergs grufva en dominerande roll i Dalarnes ekonomiska lif. Det är denna grufva, hos hvilken Falun står i skuld för sin uppkomst. Ännu i dag lefver också Falun till en stor del af Kopparbergs bergslags industriella verksamhet, ehuruväl staden numera kanske förnämligast har att tacka sin fortfarande blomstring de der förlagda embetsverken och bildningsanstalterna — läroverken för gossar och flickor samt lärarinneseminariet.

Falu eller Stora Kopparbergs grufva är belägen 1,5 kilometer vester om sjelfva staden. Den omtalas första gången år 1288 och hade sin egentliga blomstringsperiod under Vasakonungarnes tid, då tillverkningen uppgick ända till 81,000 centner. Sedermera har koppartillverkningen allt mer och mer minskats och ej sällan har man hört talas om, att den tid ej vore afiägsen, då grufarbetet der i följd af den minskade malmtillgången måste upphöra. En ny blomstring, om ock af mindre betydelse än den gamla, synes dock nu förestå för Stora Kopparbergs grufva, sedan man genom ingeniör Munktells snillrika uppfinning lyckats att i stor skala tillgodogöra sig den jemförelsevis ringa qvantitet guld, som förekommer i kopparmalmen.

Vid ett besök vid grufvan ådrager sig i främsta rummet uppmärksamheten den så kallade Stöten, en gapande afgrund af 300 meters längd, 180 meters bredd och 90 meters djup. Denna väldiga dagöppning bildades genom ett stort ras midsommardagen 1687. Omkring stöten ligga schakten samt malm- och vattenuppfordringsmaskinerna.

Falu stad är belägen i en föga naturskön dal mellan de små sjöarne Varpa och Tiskcn. Så mycket täckare äro dess omgifningar. Söder om staden ligger sjön Runn med sina många täcka vikar och skogklädda holmar. Vid dess stränder äro belägna åtskilliga ställen, hvilkas namn hafva en plats i vår historia, såsom den berömda Omässtugan, der Gustaf Vasa 1520 sökte en fristad hos sin studiekamrat Aren dt Persson, men, förrådd af honom, med knapp nöd räddades från att falla i danskarnes händer af hans rådiga hustru Barbro Stigsdotter; Rankhyttan, der samme Gustaf under sina irrfärder tröskade på Anders Perssons loge; samt egendomen Sveden, der biskop Jesper Svedberg först såg dagens ljus, och der i en senare tid blomsterkonungen Carl von Linné firade sitt bröllop. Norr om Falun ligga åter Sunborns och Svärdsjö socknar, inom hvilka man här och hvar möter leende landskapstaflor. I sistnämnda socken, 3 kilometer n.o. om kyrkan ligger Isala, der Gustaf Vasa tröskade på kronoskytten Sven Elfssons loge.

Sedan nov. 1884 står äfven den stora Siljansdalen i förbindelse med det svenska jernvägsnätet genom Siljans jernväg, som går från Borlänge utefter Dalelfven genom det vackra Gagnef till Insjöns station i Ål. Här väntar ångaren, som skall föra de resande upp till hjertat af Dalarnes mångbesjungna bygder. Sjelfva Insjön, hvars nordvestra del ångbåten passerar, innan den kommer ut på Dalelfven, omgifves af lågländta, leende stränder. I söder ligger Äls kyrka bland bördiga åkrar och ängar, och i norr och nordvest resa sig de vackra Leksandsbergen med byar, odlade fält och löfdungar blandade om hvarandra i behaglig omvexling. Den del af Dalelfven, som ligger emellan Insjön och Siljan, är en af elfvens vackraste i öfre Dalarne. Ena stranden utgöres af höga, våldsamt genomskurna sandbackar, den andra stranden är låg, men stiger så småningom upp mot bergshöjderna.

Invid elfvens utlopp ur Siljan ligger Leksands Noret eller kyrkbyn i Siljansdalens folkrikaste socken. En liflig affärsverksamhet är rådande i Noret, och byn liknar i mycket en småstad. Läget är något för flackt för att vara vackert. Från det närbelägna Käringbergets spets har man deremot en ytterst anslående utsigt öfver Noret och kyrkan, öfver elfven och Öster- och Byrvikarne af Siljan, samt öfver det i bakgrunden liggande, löfklädda Siljansnäs med dess kyrka.Vida mera storartad, men också vida mera berömd ar utsigten från Berg ängsbackarna (sid. 97), belägna mellan Leksands-Noret och Lerdal i Rättvik, 11 kilometer från Noret. Man befinner sig här midt uppe i en nästan sydländskt yppig vegetation. Från en invid landsvägen befintlig kulle kan man taga en öfverblick öfver Siljans väldiga vattenmassa. At öster öppnar sig Rättviken, vid hvars innersta bugt Rättviks hvitglänsande kyrka speglar sig i vågen, och ännu längre åt öster reser sig öfver de skogklädda bergen Boda högt belägna kyrka. Tydligt urskiljer man i n.v. Sollerön, och bakom »Dalarnes öga» lyfter det väldiga Gesundaberget sin hjessa mot himlen. I klar luft kan man med kikarens hjelp urskilja konturerna af det Tessinska kyrktornet i Mora. Vid horisontens rand resa sig väldiga bergmassor i afsatser Öfver hvarandra.

Men vi fortsätta färden med ångbåten från Leksands-Noret. Sakta rör den sig i början framåt mellan nästan oöfverskådliga massor af timmer, hvilka, till största delen hemtade ur skogarna i det nordligaste Dalarne, äro på väg till de stora sågverken vid Domnarfvet, Korsnäs eller Skutskär. Inom kort ökas dock farten: man är nu ute på öppet vatten, på den täcka Österviken, en vik af Siljan, som här gör en 11 kilometer djup inskärning åt söder förbi Leksands kyrka. Österviken bildar sjelf åt vester en ny vik, Byrviken, omkring hvilken Siljansnäs’ från Leksand afsöndrade församling utbreder sig. Nordvest om Byrviken, vid foten af det för sin bördighet och sina vackra utsigter bekanta Björkberget ligger Siljansnäs lilla nätta kyrka.

Knapt har ångaren kommit ut på Siljans storsjö, förr än den styr kosan åt öster, in i den stora Rättviken. Här mötes turistens blick af en äkta dalsk, på en gång storartad och leende utsigt, hvaraf intrycket sent, om ens någonsin försvinner äfven ur det mest prosaiska sinne. På nära håll ser man de* vackra Rättviksbergen, odlade och bebyggda ända till topparne. Mot den mörka bakgrunden af furuskog afteckna sig på ett anslående sätt byarnes rödmålade stugor, åkrarnes böljande sädesfält, ängarnas blomsterprakt och löfdungarnas friska grönska. Långt in i viken, på en liten udde står den ålderdomliga kyrkan. Inom kort lägger ångbåten till vid Karlsviks brygga.

Rättvik är den med afseende på bördighet och naturskönhet förnämsta af socknarna kring Siljan. Särskildt äro trakterna kring Rättviken berömda för sina härliga naturtafior. En solnedgång från komministergårdens balkong är en bland de mest anslående vyer man gerna kan skåda.

Från Rättvik fortsätter emellertid ångaren sin färd öfver Siljans »storsjö» till Mora. Siljan är Dalarnes största insjö och har en utomordentligt stor betydelse för österdalarnes ekonomiska lif. Ångare och timmerflottor korsa vattenspegeln i olika rigtningar. Dess många täcka vikar hafva förskaffat Siljan namn af en af vårt lands vackraste insjöar. Ute på sjelfva »storsjön» ser man emellertid endast liksom öfver hvarandra uppstaplade berg, som på alla sidor omgifva vattenytan, och åt hvilka furuskogen förlänar en mörk färgton. I nordvestra delen af sjön ligger den stora, men flacka Sollerön, som mera vackert än sant erhållit benämningen »Dalarnes öga». Bakom densamma reser sig Gesunda- eller Esunda-berget, det högsta i denna nejd, kändt och beundradt i Siljansdalarna både för sin skönhet och de storartade landskapstaflor, som upprulla sig för deras ögon, som sträfvat upp till dess topp.

Mora socken kan icke i afseende på naturskönhet mäta sig med Leksand och Rättvik. Största delen af socknen upptages af sandhedar, mossar och skogsmarker, och endast de jemförelsevis obetydliga områden, som ligga invid Siljan, Orsasjön eller Öster-Dalelfven, hafva att uppvisa några storartade landskapstaflor. Sjelfva kyrkbyn Mora strand, der ångbåtsstationen är belägen, ligger på ett näs mellan Siljans nordligaste vik, Saxviken, och Öster-Dalelfven, hvilken kort före sitt utlopp i Siljan genom ett sund upptager Orsasjöns vatten. Platsen utgör centrum för öfre delens af Öster-Dalarne ekonomiska lif och liknar genom sin regelbundna byggnad en mindre stad. Morabornas stolthet äro det efter ritning af Nikodemus Tessin 1C73 uppförda kyrktornet och de i treklang stämda kyrkklockorna. Den bästa och vidsträcktaste utsigten öfver Mora strand och dess omgifningar har man från den mellan Mora strand och byn Noret belägna Östnorsbacken, en plats som också derför besökes af alla turister.

Dalarnes förnämsta historiska minnesmärke, Vasamonumentet vid Utmeland, är beläget omkring 2,5 kilometer sydost om Mora strand. Monumentet, som åstadkommits genom nationalsubskription, är uppfördt öfver den källare, i hvilken enligt traditionen Gustaf Vasa af Tomt Mats Larssons hustru undan-gömdes och sålunda räddades från att falla i danskarnes händer.

Mora är den egentliga ändpunkten för ångbåtstrafiken i Öster-Dalarne. Längre norrut komma icke heller de flesta turister. Men den som har lust och mod fortsätter på en ska-kande rapphöna eller med van- fj| dringsstafven i hand färden upp mot fjellen. Elfdalens socken företer ännu en i mycket med Siljans-socknarnas likartad na- % x

tur. Täck är sjelfva elfdalen, **

kanske ännu täckare den lilla Nässjön, invid hvilken det bekanta porfyrvcr-lid är beläget. Från Elfdalens

nordligaste by, Ascn, har man en hänförande utsigt öfver dalen, der Öster-Dalelfvcn med temligen stridt lopp framflyter mellan byar och odlade fält. Men härmed är det också slut med den äkta dalska, för sin behagliga blandning af leende och storartad skönhet berömda natur. På andra sidan den sex mil långa Särnaskogen herskar den kalla, hårda, men storslagna fjällnaturen nästan enväldigt.

Särna socken med Idre kapell har som bekant ännu icke i 250 år hört till Dalarne eller under Sveriges krona. Befolkningen är fåtalig och fattig. Yid Idre slutar vägen, och på obanade stigar får man söka sig fram till målet för vandringen, hvilket för hvar och en, som besöker denna aflägsna vrå af verlden, naturligen är det höga berget Städjan, som reser sin topp 1159 meter öfver hafvet. Yid uppstigandet, som är förenadt med jemförelsevis små svårigheter, är vexlingen i vegationen närmast egnad att ådraga sig uppmärksamheten. Furuskogen längst ned aflöses efter hand af småväxt björkskog, som i sin tur får lemna plats åt den buskartade fjell-björken och några för fjellregionen utmärkande videarter. Längst upp på fjellets sidor möta endast några mossarter, och på toppen saknas alla spår af växtlighet. Från bergplatån har man der den vidsträcktaste utsigt öfver de skogklädda bergen i söder samt öfver de kala blånande fjellen, som utbreda sig på gränserna mellan Dalarne, Norge och Herjedalen. Det intryck man får afdenna naturtafla ar storartadt och oförgätligt, men på, samma gång dystert, kallt och ödsligt. — Ett annat storartadt naturskådespel i Särna än Njupeslcär vattenfall, enligt v. Unges uttryck »ensamt värdt en resa, mera värdt än en resa, än alla dessa fester, hvarvid menniskorna leka barn». Det är den lilla Njupån, som innan den uppnår Fululjellct, kastar sig utför Fulufjellets kala, 125 meter höga branter, för att försvinna i djupet bakom väldiga klippmassor samt sedan med lugnare böljor träda fram i dagen och slutligen förena sitt vatten med 1* uluelfvens. Från fjellets topp öppnar sig en vidsträckt utsigt öfver skogarna och fjellen, bland hvilka Städjan lyfter sin hjessa högst.

Slutligen några ord om Vester-Dalarne eller den del af landskapet, som ligger omkring Vester-Dalelfven. Väl kan Vester-Dalarne icke i naturskönhet mäta sig med Öster-Dalarne, men det är dock ingalunda vanlottadt i detta hänseende, och under förutsättning af bättre kommunikationer skulle förvisso

H --„-=--^--_---------- - -......

Utsigt öfver Siljan (från Bergsängsbaekar).

icke få resenärer uppsöka äfven dessa trakter. Bland planscherna förekommer en liten vy från Vester-Dalarne, nämligen af den vackert belägna Floda kyrka. Vester-Dalarne har städse stått tillbaka vid en jemförelse med det öfriga Dalarne. Det vill synas, som om nu dess tid vore kommen att gå raskt framåt. Det har haft att kämpa med mycken fattigdom, men genom klokt begagnande af sina skogar hafva de båda nordligast belägna socknarna, Lima och Transtrand, förvärfvat stora rikedomar för kommunens räkning, och dessa medel användas på ett sätt, som förtjenar allt erkännande, till befolkningens höjande i ekonomiskt och intellektuelt hänseende.

Äfven må vi icke i detta sammandrag glömma att åtminstone med ett ord omnämna en liten socken i Dalarnes sydvestra hörn, Säfsnäs, som förvärfvat sig rykte genom den idoga verksamhet, som der drifves af Fredriksbergs och Grafvendals stora jernverk.

VESTMANLAND. AF C. E. BERGSTRAND.

Provinsen Vestmanland ligger på sluttningen af Sveriges nordliga högland och förmedlar öfvergången till de lågländta trakterna utmed Mälarens norra strand. Derför innesluter detta landskap på en gång så väl de norrländska provinsernas allvarliga skaplynne, som ock Mälaredalens mildt leende och intagande natur. Äfven Vestmanlands flora och fauna hära vittne härom, i det åtskilliga växt- och djurformer,

Domnarfvet (Dalarne).

som eljest karakterisera Norrland, för att ej säga alptrakterna, stundom uppträda inom provinsens norra område, under det att södra Vestmanland med sina öar och holmar i Mälaren har att framvisa naturföremål, som vanligen utmärka ett mildare klimat. I naturhistoriskt hänseende kan man för öfrigt dela Vestmanland i trenne skilda

områden, hvilka sträcka sig i riktning från vester till öster eller nordost och äro till sin beskaffenhet ganska noga begränsade. Det nordligaste bältet bildar en temligen hög bergplatå, som tillsammans med de angränsande delarna af provinsen Dalarne fordom kallades Jernbära-land och benämnes ännu vanligen med det gemensamma namnet Bergslagen. Detta område utmärker sig för sin rikedom på värdefulla malmer af jern, koppar, bly och silfver m. m. Den södra gränslinien för denna bergs- och skogstrakt utgår söder om Linde i nordostlig riktniug till Avesta vid Dalelfven. Det mellersta bältet utgör en bördig slättbygd, som dock i allmänhet har få naturskönheter att framvisa, utom i de dalgångar, der vattendragen framgå. Bergsformationen i mellersta Vestmanland består af gneiss och grå granit, under det att den röda graniten bildar det rådande grundberget inom Bergslagen. Inom nordöstra delen af Vestmanlands slättbygd ligger Sala grufva, der den silfverförande blyglansenuppträder som malmgångar i ett väldigt och vidsträckt lager af urkalk. Södra delen af Vestmanland bildar slutligen längs Mälaren ett tredje bälte, som karakteriseras af sina löfskogslundar samt en yppig och rik vegetation, särdeles på Mälarens holmar. Fastlandet går med många uddar och näs mot söder och delar Mälarens vatten i flere större fjärdar. För öfrigt äro stränderna i allmänhet lågländta och öfversvämmas ej så sällan vid tider af högt vattenstånd.

Beträffande jordmånens beskaffenhet inom de olika delarna af provinsen, kan man säga, att den odlade jorden inom det norra bältet utgöres hufvudsakligen af sand- och grusjord med föga lera, hvar-jemte torf- och dyjordslager derstädes förekomma på rätt betydliga sträckor. Det mellersta bältet består af mer eller mindre styf lerjord, hvaremot det södra området, som omfattar Mälarens stränder med angränsande holmar, innehåller en mera mullblandad och humusrik lera. Derjemte utmärker sig detta bälte genom sina ypperliga ängsmarker, särdeles i närheten af Strömsholm, Köping och Kungsör eller i de dalgångar, som förekomma utmed åarna eller vattendragen.

En annan egendomlighet, som provinsen Vestmanland dock delar med det närgränsande landskapet Upland, är förekomsten af s. k. rullstensåsar eller liksom långsträckta sandbankar eller vallar, hvilka hufvudsakligen gå i riktning från norr till söder öfver slättbygden samt utlöpa i Mälaren och vanligen uppträda på nytt i landskapet söder om denna sjö. På ömse sidor om åssträckningarna utbreda sig vanligen mer eller mindre mäktiga sandlager. Genom slättlandet mellan åsarna framflyta flera strömmar, såsom Arbogaån, Hedströmmen, Kolbäcksån, Svartån och på gränsen mot Upland Sagån. Man har velat gifva Vestmanlands slättbygd karakteren af »oförliknelig fulhet»; emellertid afbrytes enformigheten flerestädes genom de ofvannämnda åsbildningarna, och de talrika vattendragen utmärka sig ej så sällan genom täcka naturscenerier, som till och med ådraga sig turisternas beundran, t. ex. trakterna utmed Kolbäcksån eller Strömsholms kanal.

I fråga om befolkningens seder och lynne inom de olika delarna, voro skiljaktigheterna vida större fordom än i närvarande tid. Det är ock klart, att Bergslagen med sina sjöar, berg och strömmar samt ett fullständigt utpregladt bergsmannalif måste utöfva ett väsentligt inflytande på befolkningens vanor och karakter samt gifva en större kraft, lefnadslust och friskhet åt densamma i allmänhet. Slättlandet, säger man, ger deremot åt sina bebyggare ett skaplynne af tröghet, som icke är olikt naturen sjelf. Likaså hafva fordom större olikheter i klädedrägt och språk m. m. förefunnits mellan bérgsbygdens invånare och det egentliga slättlandets bebyggare. Genom de många samfärdsmedel, som numera förefinnas, hafva de mera karakteristiska skiljaktigheterna blifvit utjemnade eller rent af försvunnit. Vestmanlands allmoge besitter mycken sjelfständighet samt iakttager i seder och umgänge ett stilla, allvarligt och värdigt sätt, beroende dels af den allmänna välmåga, som finnes utbredd öfver hela provinsen, dels ock af det lif och intresse, hvarmed folkupplysningen blifvit omfattad inom denna del af landet. Vestmanländningen trifves i allmänhet på den ort, der han en gång fått sitt hem, hvarför ock emigrationen här haft föga framgång.

Under den äldre hedna tiden utgjorde Vestmanland, som ock kallades Mannahem, jemte vestra delen af Upland eller det s. k. Fjerdhundraland ett eget folkungadöme med sin egen lag. Vestmanlands konungar styrde sitt land oberoende af konungarne i Upsala. Bland dessa fylkeskonungar hafva sagorna förvarat namnet af Yngvar, hvilken tillika med sina båda söner, Alf och Agnar, omkommo vid den stora branden i Upsala, då konung Ingjald Illråda försåtligen innebrände dem jemte flera andra fylkeskonungar, som blifvit inbjudna att öfvervara grafölet

efter Ingjald Illrådas fader, Braut Anund. Flera lemningar efter de borgar och gårdar, der Vestmanlands konungar hade sitt säte, finnas ännu qvar. Sålunda

°

berättar sagan, att Granmars och Korslöta borgar vid Köping, Akersborg vid Arbogaån, Olofs borg, Bolstra borg och Hofgården inom Åkerbo och Snefringe härader tjenat till bostäder för Vestmanlands konungar. Likaså hafva dylika fordna konungasäten funnits vid Aros (Vesterås) och i Kungsåra socken. Lemningar af Gullbo borg i Sevalla samt Beyby borg i Tillberga socken finnas ännu qvar och berättas äfven hafva varit boningsplatser för de furstar, som regerade öfver denna del af landet.

Provinsen håller i längd från öster till vester omkring 13 mil och dess största bredd är 9 mil. Hela arealen utgör 82 qvadratmil.Vesterås domkyrka.

Vill man göra en resetur genom detta landskap, bör man helst välja tiden under högsommaren, för att under en färd på Mälaren kunna rätt njuta af den sammas underbara skönhet. Ett besök i Vestmanlands bergsbygd är likaledes under denna tid af stort intresse. Om vi taga Stockholm till utgångspunkt, så kan man företaga färden antingen på jernväg eller ännu heldre med någon af de många ångbåtar, som på få timmar föra den resande öfver Mälaren till södra Vestmanland. Sker resan med jernväg, vare sig på statsbanan öfver Upsala eller ock med Stockholm—Vesterås—Bergslagens jernväg, så kan man hastigt förflytta sig från hufvudstadens buller och oro till Vestmanlands Bergslag.

Mälaren, hvilken sjö knappast eger sin like i verlden, är 11 å 12 mil lång samt 8l/2 mil bred, men arealen af den egentliga vattenytan är ej så synnerligen stor, emedan denna sjö är så uppfyld af öar och smärre holmar. Deras antal uppgår ända till omkring 1,300. Sju af dessa öar hafva en mil i längd eller derutöfver och omkring 20 bland dem äro i längdutsträckning ungefär V2 mil; alla de öfriga äro till längd och omfång mindre. På öarna i Mälaren finnas omkring 20 slott och större säterier. Räknar man härtill alla de borgar, slott och större sätesgårdar, som ligga på fasta landet i närheten af denna sjö, så kan man uppskatta deras antal till bortåt 200. Naturligtvis ökas behaget af en resa i Mälarens farvatten väsentligen deraf, att man här och hvar ser prydliga hus och byggnader framskymta mellan rikt löfklädda holmar och leende stränder, som begränsa vackert formade vikar och sund.

De trenne landskap, som omgifva Mälaren, sammanstöta vid de s. k. Biskops stenar ne på en liten holme, som ligger mellan Märsön i Upland,

Engsön i Vestmanland och Aspön i Södermanland.

Det första större herregodset, som man träffar i Vestmanland under sjöresan från Stockholm, är Engsö, hvars ryktbara slottsbygguad grundlädes på 1400-talet och hade en formlig belägring att uthärda under Gustaf Vasas tid. I närheten af Engsön ligger Kurön samt längre vesterut de vackra egendomarne Fröåker, Gäddeholm, Hageby-Tfiolm och Hesslö m. fl. Snart närmar man sig der-efter staden Vesterås, som utgör provinsens hufvud-ort samt säte för läns- och stiftsstyrelsen.

Vesterås kallades ursprungligen Vestra Aros till skilnad från Upsala, som i äldre tider benämndes Östra Aros. Staden ligger å ömse sidor om Svartån, som här eger sitt utlopp i Vesteråsfjärden. I äldre tider hade Vesterås en indrägtig handel, i synnerhet med Bergslagen och Dalarne.

Denna affärsverksamhet har dock på Vesterås. Svartån vid Vesterås.senare tider till en stor dol upphört. Emellertid har staden under senare år börjat visa tecken till åtskillig industriel verksamhet. Sålunda är der anlagd en mekanisk verkstad for tillverkning af landtbruks-maskiner samt en större tobaksfabrik m. m. Före och under Gustaf I:s tid var Yesterås en plats för åtskilliga ganska märkvärdiga historiska tilldragelser. Dels höllos härstädes flera vigtiga riksmöten, inalles

11 riksdagar, deraf 7 under Gustaf Vasas regering; dels inträffade ock, att krigshärar samlades inom staden eller i dess grannskap, dervid allvarsamma strider utkämpades för fosterlandets sjelfständighet.

Bland stadens mest anmärkningsvärda byggnader är domkyrkan den förnämsta. Hon säges vara grundlagd af

biskop David samt invigdes 1271 den 16 Aug. af biskop Carl i Yesterås. Kyrkan har en längd af 314 och en bredd af 116 fot. Tornbyggnaden, som uppfördes 1693 på bekostnad af Carl XI, är ett verk af Nikodemus Tessin och stiger med sin majestätiska och vackra spira 328 fot i höjden.

Utsigt af Svartådalen vid Vesterås.

Detta torn har länge varit det högsta i Skandinavien, och det är först på aldra sista tiden, som man i Linköping och Stockholm uppfört tornbyggnader, hvilka äro något högre. Vesterås domkyrka har för några år sedan blifvit restaurerad eller undergått en betydligare reparation och hon företer nu en storartad anblick så väl till sina inre som yttre delar.

En annan mindre kyrka, den s. k. ho spit alsky rkan, finnes ännu qvarstående från äldre tider, ehuru den numera användes blott såsom förvaringsrum för samlingar, tillhörande Vestmanlands Fornminnesförening. Ar 1170 lät biskop Ilianus först uppbygga ett kapell på denna plats, der han ock sedermera blef begrafven. Den nuvarande kyrkan uppfördes 1576 af konung Johan III. Ännu flera kyrkor eller kapell funnos i Vesterås under katolska tiden. Sålunda var 2Egidii kyrka belägen invid den nuvarande Vasagatan, hvilken ännu for få år sedan kallades Gamla Kyrkogårdsgatan. Denna kyrka bygdes på 1100-talet, och S:t Ilians församling höll der sina gudstjenster ända till 1611. Biskop iEgidius blef ock derstädes begrafven 1213. I samma kyrka uppsatte biskoparne under Brasks ledningsin protest mot konung Gustaf Vasas förfarande vid riksdagen i Vesterås 1527. Ruiner af iEgidii kyrka funnos qvar ända till 1660. Nikolai kyrka uppbyggdes på 1300-talet af biskop Nils Kettilsson och var belägen strax vester om Svartån, i närheten af den nuvarande slottsbron. Till Nikolaikyrkan hörde en särskild församling ännu år 1611. I den nuvarande Vasaparken fans fordom ett kloster, likasom ock der var belägen den byggnad, hvarest hölls det märkliga riksmötet lo27 under Gustaf I:s regering. På samma plats i parken har man nu upprest Gustaf Vasas byst i brons. I staden fans äfven på 1390-talet ett s. k. Helgeandshus, som var stiftadt till nödlidandes hjelp. Utanför staden invid de fyra större infartsvägarna funnos ock små kyrkor eller kapell, der de resande genom böner och andaktsöfningar kunde bereda sig för inträde i staden och domkyrkan.

Vesterås fordna slott har, såsom bekant är, uthärdat flera belägringar. Den nuvarande slottsbyggnaden är uppförd af Gustaf I.

Vesterås har på sista tiden i parkanläggningar erhållit en märkvärdighet, som ej förfelar att ådraga sig uppmärksamhet och beundran. Det invid stadens vestra sida belägna s. k. Djekneberget har nemligen blifvit en behaglig promenadplats, hufvudsakligen genom kapten Sam Lidmans outtröttliga bemödanden. Beqväma vägar och gångstigar slingra sig i alla riktningar öfver och omkring berget; på många ställen, der man eger härliga utsigter öfver Svartådalen, Vesteråsfjärden, staden och omnejden, äro paviljonger uppbyggda; öfter allt äro smakfulla trädplanteringar, bersåer och grottor anordnade, hvar-jemte otaliga minnesmärken, inskriptioner, namn, tänkespråk och märkliga sentenser finnas inristade på berghällar, uppresta stenar och minnesvårdar eller på de bänkar och säten af sten, der vandraren söker en hviloplats; allt i ändamål att väcka erinran om ortens och rikets ärorika minnen, på samma gång som man njuter af en underskön natur. En vidsträckt och öppen plats öfverst på bergplatån lemnar utrymme för skolungdomens fria lekar och för skarpskyttekårens militära öfningar under sommaren. Öfver Svartån, som ligger omedelbart nedanför mellan berget och staden, leder en nyanlagd bro, som vanligen kallas Skarpskyttebron. Vill man fullständigt se och beundra den vackra natur, som Djekneberget har att erbjuda, så tillrådes främlingen att besöka stället under högsommaren efter solnedgången eller under en ljus, mild och stilla sommarnatt. Man väljer då sin plats i någon af de små paviljonger, som befinna sig invid östra branten eller ock vid södra ändan af berget. I norr har man då utsigten åt Svartådalen, i söder utbreder sig Vesteråsfjärden med sina många vackra holmar och midt framför invid bergets fot ligger staden, livarjemte man ser hela den härliga nejden bekransad af skogsranden, som framträder i olika färgskiftningar, allt efter som skogspartierna ligga närmare eller fjärmare från åskådarens ståndpunkt. Här och der framskymta i fjärran landtställen och gårdar, man förnimmer bruset från Svartåns närbelägna vattenfall och kanske äfven talltrasten låter höra sina drillar i Jakobsbergsskogen strax intill vid vestra sidan af berget. Medelpunkten i denna intagande tafla intages emellertid af domkyrkan, hvars väldiga torn reser sig mot höjden

och beherskar hela Arosdalen och den omgifvande nejden. Aldrig skall man så tydligt, som vid ett dylikt tillfälle, kunna erfara och förstå storheten af Tessins mästerverk. Ju längre man betraktar den majestätiska byggnaden, desto mer känner man sig hänförd af den harmoni, som råder mellan alla dess enskilda delar och deras förhållande till det hela.

Norrut ifrån Vesterås ligga vid Svartån först Skultuna messingsbruk samt längre upp vid samma strömdrag Svanå betydliga jernverk.

Om man efter besöket i Vesterås fortsätter resan på Mälaren vesterut, så passerar man i närheten förbi herregodsen Fullerö och Tidö, af hvilka det senare förvarar många historiska minnen efter den tid, då rikskansleren Axel Oxenstierna under 1600-talet egde stället. Den nuvarande slottsbyggnaden har äfven af honom blifvit uppförd. Något längre i vester om Tidön ligger Fiholm, som under medeltiden tillhörde biskoparna i Vesterås, och vidare åt samma håll kommer man till Nyckelön, hvarå är beläget det vackra herresätet Stensjö, i hvars lundar näktergalar hördes för några årtionden sedan. Genom Qvicksund mellan Nyckelön och fastlandet i söder inkommer man till den betydliga Mälarfjärden Galten, som bildar Mälarens vestligaste del. Vid norra stranden, der Kolbäcksån utmynnar i sjön, ligger på en liten holme i sjelfva strömmen det vackra Strömsholms slott, som fordom utgjorde en mycket omtyckt vistelseort för flere af svenska konungahusets medlemmar. Ifrån Strömsholm leder vidare den10 mil långa kanalfärden genom Vestmanland upp till Smedjebacken i Dalarne. Denna farled går efter Kolbäcksån genom en mängd slussar och sjöar samt är mycket omtalad och berömd för sina naturskönheter, såsom vid Sörqvcirn, Skansen, Hallstahammar, Trängfors, Surahammcir, Ramnäs, Engelsberg, Vestanfors, Fagersta och Sembla m. fl. bruk och egendomar, hvilka ligga utefter detta strömdrag. Sedan Stockholm—Vesterås—Bergslagens jernväg, som berör flera af de vid Kolbäcksån belägna orter, kommit till stånd, har ångbåtstrafiken på Strömsholms kanal i ej så ringa grad aftagit.

Vid den nordvestligaste viken af Mälarfjärden Galten ligger den gamla staden Köping, som täflar med Vesterås i utvecklingen af handel och industri. Stadskyrkan i Köping är vacker och innesluter bland annat en minnesvård öfver den namnkunnige kemisten C. W. Schéele, som lefde och dog i Köping den 21 Maj 1786, således för jemt hundra år sedan. Han var apotekare i Köping och blef verldsbekant genom sina stora och vigtiga upptäckter. Aldrig har någon vetenskapsman eller naturforskare med så ringa hjelpmedel uträttat så stora saker som Schéele. Ej så långt söder om Köping ligger Kungsör vid Arboga-åns utlopp i Mälaren. Denna ort besöktes ofta af Carl XI jemte hela hans hoffolk, och det s. k. Kungs-huset, som uppfördes af Gustaf Vasa, fans ännu qvar 1822, då detsamma förstördes genom vådeld. Skogvaktaren Henrik Finne, Carl XI:s sagoberättare, lefde och dog härstädes 1684, i en ålder af 136 år.

Efter halfannan mils väg upp för Arbogaån kommer man till staden Arboga, som i ålder täflar med de äldsta städer i Sverige. Stadens nuvarande tvenne kyrkor äro från medeltiden och framstå genom sina långa och spetsiga tornspiror. Flera kloster och kapell hafva fordom funnits, ehuru lem-ni u garn a deraf redan försvunnit.

I norr och nordvest från Arboga utbreder sig vestra Bergslagen med de synnerligen täckt belägna bergsstäderna Nora och Linde, hvilka anlades 1643. Denna del af provinsen bildade fordom ett eget landshöfdingedöme med residens i Nora eller Noraskog, som stället förut kallades. Numera hör denna del af Vestmanland till Örebro län.

Om man efter denna utflykt till de trakter af Vestmanland, söm gränsa mot Nerike och Verm-land, återvänder inåt provinsens mellersta delar, så träffar man en mängd stora och vackra bruksegendomar och jernverk, såsom Ramsberg, Riddarhyttan, Raggå, Skinnskatteberg, Ferna, Uitersberg, Karmansbo, Kolsva m. fl. De flesta af dessa och andra bruk ligga vid Hedströmmen, längs hvilken en jernväg leder från Uttersberg ned till Köping. Fortsätter man än vidare resan genom Vestmanland mot nordöst, kommer man till de rika och betydande gruffälten vid Norberg, som utgör hufvudorten för handeln och bergshandteringen inom denna del af provinsen. Ifrån Norberg kan man på jernväg färdas till trakten af Dalelfven vid Avesta och Krylbo, hvilka platser dock ligga inom södra Dalarnes område. Från Krylbo reser man på statsbanan söderut till Sala, derifrån det lämpar sig att göra en utflykt till Sala silfvergrufva samt äfven till den berömda brunns- och badorten Sätra Helsobrunn i Kila socken. För att slutligen få en hastig öfverblick af sydöstra Vestmanlands slättbygd, reser man på jernväg från Sala öfver

Tillberga till Enköping och Stockholm. Under denna del af färden märker man bland andra det vackra och betydande herresätet Hedensberg, som intager en dominerande plats och synes vidt omkring öfver Tillbergaslätten. Utrymmet förbjuder oss emellertid att ingå i någon närmare skildring af dessa och andra endast i förbigående till namnet vidrörda delar af landskapet.

~U=CCO&Från Strömsholms kanal. 1. Från Sembla. — 2. Från Fagersta. — 3. Vid. Ramnäs. — 4. Vestanfors. — 5. Trångforsen. — 6. Kanalen vid Trångfors. — 7. Strömsholms slott. 1. Strengnäs. 2. Gyllenhjelmska grafkoret. 3. Tynnelsö.

SÖDERMANLAND. AF TH. STRÖMBERG.

För mycket längesedan bodde på hvar sin sida

om Östersjön vid Hangö och Sotaskär, djupt under hafvets yta, tvenne jättar, båda unga och starka, värdiga söner af jättarnes slägte: den ene hette Finn och den andre Sven. De voro icke bröder, knappast fränder, och derföre måste krafterna först pröfvas i blodiga duster, innan vänskapen kunde blifva fast och fosterbrödralaget giltigt. Huru skarp striden varit, derom vittnar den otaliga mängd af klippor och klabbar, som de slungat emot hvarandra, och som ännu synas utefter kusterna af deras fordna områden. Men sedan de sålunda uttömt det ungdomliga öfvermodet, kommo de öfverens att ett och samma skulle öfver dem gånga. De blefvo goda vänner och vadade ofta genom sjön öfver till hvarandra, för att samspråka om, hvad tiden gaf. Så forgingo många år. Men en dag, då Sven satt i sin kula, fann han

AF

TH. STRÖMBERG.henne för trång, och framför allt för låg, när han reste sig i hela sin längd. Han kallade Finn till hjelp, och sedan de styrkt sig med ett ottemål af några af Svens »hrandiga» oxar, satte de skuldrorna under det låga taket och hände på till dess det gaf med sig. Deruppe forsade vattnet öfver alla berg

och dalar och dånet gick ut öfver alla land.

Så bildades ett land af den uppskjutna hafsbotten, och der växte säd och der trifdes örter, och då allt vattnet icke kunde rinna undan, stannade hundradetals större och mindre sjöar qvar i dalarna såsom klara speglar för berg och lundar, för skördar och minnen. Detta land kallade menniskorna sedan Södermanland, eller Södermanhem, och tyckte att det var det vänaste land i verlden; och Svens område vidgade sig och blef stort och hans namn genljöd i alla land. Hans grannar bland jättarne sökte då efterlikna detta storverk, men vesterut gick man till arbetet med öfvermod, så att der blef icke annat än kalla och otillgängliga berg, och österut med vemod, hvaraf skapades endast trask och moar. Sven försökte väl ärligt och troget att hjelpa den, af hvilken han sjelf hade blifvit hulpen, men han började blifva gammal. Stordådens tid var förbi; han satt nu mest hemma bakom ugnen.

Så lyder en saga om Södermanland och dess uppkomst. Hon är lika tillförlitlig hon som alla andra sagor, och vill någon läsa mer om det landets daning, så hänvisar jag till den bilderbok, som slås upp ny hvarje vår mellan Bråviken och Mälarens fjärdar.

Det folk, som bebor detta landskap, älskar mycket sin vackra fosterbygd, och är det kanske denna kärlek, som af sig föder det drag af vänlighet, gästfrihet och redbarhet, som kännetecknar hela befolkningen. En påtaglig hyfsning är rådande och kan spåras långt tillbaka. Gröfre, om grymhet vittnande brott äro här mycket sällsynta. Detta om folket i allmänhet. Annars måste från den egentliga »Sörmlänningen» skiljas invånarne i det s. k. Rekarne, det flacka landet i nordvest, samt Vingåkers-boarne i det inre, båda icke så litet olika hufvudbefolkningen och hvarandra i lynne, bruk och seder. Rekarlarne hafva fordom framträdt såsom ett styft och stridbart slägte och nämnas ofta särskildt för sig i de inbördes fejderna under unionstiden. Den sjelfständighet, som ännu spåras, torde nog vara ett arf från dessa gamla tider. Hvad Vingåkersboarne beträffar, så har deras omisskänneliga lust för resor kring alla landsändar ansetts hafva sin rot i det gamla vikingalynnet,

som hos dem skulle gå i genbåde i namn och sinnelag. Jag lemnar sådant derhän, men att här en från grannarne i många hänseenden skild folkstam röjer sig, torde icke kunna betviflas. Den ända till midten af innevarande sekel bibehållna, egendomliga »drägten» vittnar bland annat derom. Nu mera hafva dock tidsandan och jernvägen utplånat denna skilnad. Den folkdrägt, som blott för några årtionden sedan var Vingåkersbygdens stolthet _ dyrbar och vexlande efter ålder och kön — är nu så afkommen, att man icke skall kunna hopsamla en enda fullständig drägt i hela Vestra Vingåkers socken. I denna trakt, och i allmänhet i de sydliga socknarne af Södermanland, anses det svenska språket ljuda renast.

Åkerbruk och boskapsskötsel äro landets förnämsta näringar. Dock förekommer äfven bergs- och brukshandtering i många delar af provinsen, der jern, koppar och kobolt äro tillfinnandes. De förnämsta jernverken, utom Eskilstuna, äro Näfveqvarn, Svärta, Hellefors, Nyby och Åkers f. d. styckebruk. Vacker marmor brytes och bearbetas i Vingåker och på Kolmorden. I skärgårdarne äro fiske och sjöfogeljagt äfven att räkna bland hufvudnäringar. Huru tillfällena till jagt och djurfångst annars under de 5 senaste århundradena minskats inom detta landskap visar sig bäst deraf, att man på 1300-talet genom särskild jagtlagstiftning (Br. dat. Telge 18/9 1377) ansåg sig böra freda Fogdön och de under Vårfruberga kloster

hörande skogarna för »björnar och vargar».

Södermanland har att glädja sig åt en tidig odling, hvarom särskildt omkring 300 kända runstenar bära ett talande vittnesbörd. Särdeles märkliga i detta hänseende äro äfven de två ryktbara hällristningarne, Gökstenen i Härads socken vid Näsbyholm och Eamsundsherget i Jäder. Dessa hafva hittills ansetts behandla sagan om Sigurd Fafnisbane. De tydliga bilderna: uttern, den hufvudlösa smeden, hästen Grane, Sigurd och draken, foglarne m. m. syfta derpå. Men nu mera vill man icke låta nöja sig med att göra dem till nordens yppersta runminnesmärken, utan man hemtar äfven från runornas och bildernas »rätta tolkning» rent historiska uppgifter om den verldsberömde Alarik och hans förmenta börd från denna nejd.På någon fast historisk grund befinner sig väl icke den sörmländska häfden, förr än kristendomen börjar kasta sitt ljus på dessa bygder. Och äfven då äro legend och saga ofta i strid om herraväldet med de spridda historiska uppgifterna. Ansgarii Birka, som nu mera temligen obestridt anses böra sökas på Björkön i Mälaren, ligger väl utom det här i fråga varande området, men de urgamla kyrkorna på fastlandet och på Mälarens öar, såsom Enhörna, Tlioresund, Kärnbo och framför allt Aspö, Vansö, Öfver- och Ytterselö tala kraftigt för, att den nya läran här tidigt slagit djupa rötter. Kamp hade hon emellertid att utstå, och äfven här skulle martyrernas blod vattna kristendomens säde. På Strengnäs gamla offerhöjder flöt nemligen den förste Sörmlandsapostelns blod, och »St. Eskils källa» gråter ännu öfver det hedniska dådet.

Den politiska utvecklingen i hela vårt land blef snart på det innerligaste förbunden med den religiösa, och de strider, som genomgå de ll:te och 12:te seklerna, äro vanligen till sina orsaker och följder af blandad art. Af hit hörande händelser är dock Södermanland icke på något synnerligt sätt berördt. Men under den senare medeltiden, då Stockholm hunnit blifva medelpunkten för striderna, får landet sin dryga andel af tidens oro. Den mägtiga Folkungaslägten och de rådande stormännen inom stat och kyrka hade här sina gods, och deras för fäderneslandet så olyckliga partitvister bröto här ofta ut i blodiga fejder. Nyköping, Strengnäs och Telje, Ilörningsholm, Tynnelsö och Gripsholm voro hufvudplatserna för de strider, som utkämpades med ord och svärd.

De män, som härvid synnerligen framstå, äro till största delen af slägterna Bonde, Tott, Sparre, Oxenstjerna, Sture och Vasa, och dessa herrars fruar spela icke heller någon obetydlig rol, då fråga är att bestämma slägtens politiska ställning. Allt var oro. Det fanns knappast ett år, då icke en eller flera herredagar höllos, och konungens rättareting kunde icke skydda allmogen för stormännens förtryck. Lån utpressades och skatter pålades af konungarne och deras män, af fogdar och läntagare, af landsmän och fiender, och de andliga, lika ofta klädda i harnesk som i korkåpor, hade många medel att komma i besittning af landets egendom för påfliga ändamål, för kloster och kyrkor, prebenden och gillen.

Dock måste man sanningsenligt medgifva, att just ibland dessa senare understundom uppträdde fosterlandsälskande män, som slöto sig till landets befriare, och som efterlemnat ett aktadt minne icke allenast

såsom stiftsstyresmän, utan äfven såsom främjare inom hela landet af lag och helgd, af konst och diktning. »Biskop Thomas» är ett rent svenskt minne, häfdadt genom hans kraftiga sånger om Engelbrekt och om friheten, sånger som ännu efter 450 år lefva på vårt folks läppar. På en silfver-prydnad, tillhörande hans i Strengnäs domkyrka ännu förvarade biskopsskrud, finnes med munkstil inristad en bön, som säkert ingen svensk man skall vägra att uppfylla: »Orate pro Thoma, Episcopo Strengnensi».

Honom lik i många stycken är den ryktbare Conrad Bogge, på folkspråket »biskop Cordt», som innehade biskopsstolen mot slutet af katolska tiden, från 1479—1501. Hans efterlemnade storverk i byggnadsväg äro: koret af Strengnäs domkyrka, prydt med de från Holland hemförda rika altarskåpen, Tynnelsö slott i dess senare skick, och det gamla gymnasiihuset, ryktbart genom Gustaf I:s der timade konungaval m. m. Sådant vittnar om lians magt och hans kraftiga vilja. Men han var tillika på sin tid Sveriges lärdaste man; han befordrade vetenskap och konst, anlade tryckerier och fäste sitt minne så outplånligt vid den nejd, der han verkade, att sjelfva folksagan tagit hand om hans storhet. Från hans bönecell i Strengnäs domkyrka, som ännu inrymmer hans egenhändigt textade böcker, hans ryktbara »tofflor», hans Missale Strengnense m. m., ledde — säger traditionen — en underjordisk gång till Tynnelsö, så att han lika oförmodadt kunde vara tillstädes på båda sidor om sjön, öfver allt styrande och ordnande. Äfven om hans död berättas underbara sägner. Visst är att den man, som efter fyra sekler så lefver qvar i folkmedvetandet, icke är att mäta med vanliga mått.

Men allt detta oaktadt, är dock den tid, som sträcker sig från 1350 till 1521 äfven för Södermanland en träldomens tid. Visserligen är det glädjande att se, att sjelfva folket i allmänhet var med om att värna frihetens och fosterlandets sak, och att der kraftiga, rättskaffens män trädde fram, som ville landets väl, der var Sörmlands allmoge städse redo att offra lif och gods. Engelbrekt och Sturarne kunde alltid påräkna dess bistånd, och många af deras kraftigaste män utgingo från dessa bygder,såsom Niklis Gustafsson ocli Erik Puke, båda från Bossvik i Rekarne. Men när de öfvermägtige stormännen började förena all myndighet och all rikedom i sina händer, och de inkallade tyskarne oupphörligt plågade folket med durchmarscher och inqvarteringar, då blef det trångt för allmogen i gamla Sörmland, och motstånd var icke att tänka på, då ärlige ledare saknades.

De egentliga krigshändelserna från dessa tider knyta sig omkring det gamla Nyköpings hus, som ofta var priset för kampen och gick med sitt »slottslän» ur den ena handen i den andra. Märkligast äro de skiften, som röra kung Birger och hans bröder Erik och Valdemar, derom den gamla Rimkrönikan sjunger: »Nyköpings gästabud och Håtuna lek, de hafva gjort många kinder blek.» Historien vill dock nu mer ej rätt kännas vid den största af de grymheter — hertigarnes ihjelhungrande — som höra till dessa dåd. Men huru ödesdigert »Nyköpings hus» var för »Folkungarne» visar Olai Petri Sv. Chrönica med följande ord: »Konung Magnus Ladulås hade sin broder Konung Waldemar fången på

Sörmlandsnatur. Motiv från Räfsnäs.

Nykiöping. Ther såto ock alla hans tre söner fångne, först Konung Birger och så båda Hertogarna. Men Gud är både underlig och rättvis i sina domar.» Krigiska minnen äro annars fästade vid Eldsund (invid Strengnäs), der Karl VIII öfverraskades af erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna vintern 1457, hvarom det heter i samma krönika: »der störte så mången en dägligan man», — samt vid Brännkyrka och Dufvenäs, der befrielsestriderna egde rum. Från senare tider äro inga andra krigshändelser att anteckna särskildt för Södermanland än de, som ega sammanhang med ryssarnes härjningar 1719. Många sägner bevaras från denna tid, vittnande om frihetskärlek och mannamod, värdiga den store hjelte-konungens minne, och ryssarnes byten blefvo icke sällan dyrköpta nog. Öfverallt i skärgårdssocknarna berättas, huru gamla nickhakar och rostade gevär åter kommo till heders, och huru gamla kasserade regementstrummor fingo utgöra fältmusiken — men »utan fruktan, utan häpnad man gick mot fienden ändå», och der detta skedde, hvilade hem och härd trygga. Rutger Fuchs' vapenbragd från denna tid, då han utan annat manskap än det nyuppsatta Södermanlands regemente dref tillbaka 6000 ryssar,Gripsholms slott.som landstigit vid Stäket, är af historien bekant. Mindre kändt torde vara, huru han några dagar förut, med en sammanrafsad skara ungdom, och sin hustrus brudschal som fälttecken, vid Vrena bro besegrade en annan trupp Moscowiter, som var stadd på plundringståg upp mot mellersta Södermanland.

Då svenska kyrkans reformationssträfvanden utgingo från detta landskap, kunna vi icke underlåta att nämna några namn, som med detta arbete äro oskiljaktigt förenade, Olaus Petri och Laurentius Andre ce, hvilka redan vid valriksdagen i Strengnäs vunno Gustaf Vasa för det stora verket, samt kyrkoherden i Nyköping, sedermera erkebiskopen Olaus Martini, känd för sitt segrande motstånd mot Carl IX:s calvinism. Från följande sekler framstå i synnerhet biskoparne Laurentius Paulinus Gothus) stiftaren af Strengnäs k. gymnasium, på 1600-talet landets förnämsta läroverk; Johannes Matthice, drottning Kristinas och Carl X Gustafs förtroendeman, samt Jacobus Serenius, såsom politiker fruktad, såsom stiftsstyresman både fruktad och välsignad.

Af historiskt och vetenskapligt ryktbare män från samma tider har denna bygd rätt att börda många såsom sina: Axel Oxenstjerna, »denna axel, omkring hvilken verlden en gång vände sig», ligger begrafven i Jäders kyrka. Såsom herre till Fiholms gods, midt emot hans hufvudgård Tidön i Mälaren, hade han byggt denna kyrka och der beredt sitt sista hvilorum. Fryxell säger härom: »i denna landskyrka hvilar Sverges måhända störste man»; — Carl IX:s son Carl Carlsson Gyllenhjelm, känd för sina bragder både till lands och sjös, och för den undergifvenhet, hvarmed han fördrog sin 12-åriga fångenskap i Polen, föddes i Nyköping 1574 och begrofs i Strengnäs domkyrka 1650. Under sin fängelsetid skref han sin beryktade Schola eaptivitatis och öfversatte Davids psalmer. Sina sista år tillbragte han i stillhet och ro på det natursköna Sundbyholm vid södra Mälarstranden, sysselsatt med välgörenhet och fromma betraktelser. Ett bevis härför är den högre sockenskola i Sundby socken, som ännu bär

hans namn och i hvars stiftelseurkund bland annat läses:---»altså, sedhan then barmhertighe,

gode Gudh migh alla mina synder så nådhelighen haffwer förlåtit och uthur thet longwarigha Polensche fängelset så mildeligen uthulpit, och alt sedhan medh myckit gott wälsignadt och benådat, wille iagh icke gierna wara funnen iblandh the 9 otacksamma spetälske männ, som af Christo woro helbregdha giorde, utan med then ena Samariten komma och nedherfalla för honom igen, och tacksam wara effther min ringa förmögenhet». Det var vid hans graf Nikander en gång sjöng:

»Mitt svärd skall hänga qvar och vittna hvad jag var,

och bojan hvad jag lidit.»

Vidare äro att märka: Adler Salvius, medlare vid den Westfahliska freden och Johan PeringskÖld, riksantiqvarie och grundläggare af Diplomatarium Svecanum, båda födde i Strengnäs, samt från Selön, E. Palmsköld, efter hvilken de ryktbara samlingarna i Upsala hafva sitt namn. Från Strengnäs gymnasium hafva utgått män sådana som den mångkunnige Urban Hjärne, orientalisten Björnstähl, historikern, numismatikern m. m. A. A. von Stjernman, biskoparne Olof Wallquist och Johan Adam Tingstadius, latinarne Lundvall och Törnros, den laglärde Bergfalk, fysikern Edlund, häfdatecknaren C. G. Malmström, och många andra.

Efter denna korta öfversigt af landskapets utmärktaste män från äldre och nyare tider och de märkligare historiska tilldragelser, som der timat, vilja vi nu återgå till Sörmlands natur, och företaga en lustvandring bland dess dalar och sjöar.

Taga vi då till utgångspunkt Tynnelsö minnesrika borg, fordom ett af landets starkaste fästen, så kunna vi säga, att vi från dess tinnar få en försmak af hvad hela Södermanland har att bjuda af sjö och strand, af skogbeklädda berg, bördiga dalar, löfrika höjder och minnesrika orter. Platsen gifver vidsträckt utsigt åt alla fyra väderstrecken och man är tveksam, hvar man företrädesvis skall hvila ögat. Kanske dröjer det dock helst vid det gamla Strengnäs, hvars ståtliga domkyrka i sydvest synes beherska hela nejden. Sjelf med sin fot trampande på hedniska offerhällar, har hon i sex århundraden sett slägten gå och komma under sina hvalf, der hon en gång vigde det altare, hvarifrån kristendomens renade ljus skulle stråla ut öfver hela vårt land. Kyrkan har många fornminnen, och dess samling af kyrkligafornsaker ar, åtminstone livad skrud ocli medeltidstextil betiätfar, den rikaste i landet. Stadens läge på en i Mälaren utskjutande udde är i hög grad tilltalande och motsvaras af prydliga hus och väl hållna planteringar, — med anledning hvaraf Strengnäs någon gång blifvit kalladt »Sverges Sorrento». — Om anspråk och ofverdnft ligger häri, så talar en blygsammare sanning i den gamle, okände

skaldens ord:

Vägen från Tynnelsö till Gripsholm går genom Sela-öns minnesrika bygd, der vårt lands äldsta kultur rikligen vittnar om sig genom talrika kämpagrafvar, domaresäten, skeppssättningar m. m. Sedan man i närheten af det gamla Soopiska slottet Mälsåker öfvergått Kolsundet — nämndt äfven i historien såsom stället för ett förräderi mot den från Räfsnäs flyktande unge Gustaf Vasa — framskymta snart de stolta tornen af den mägtige Bo Jonssons slott med sina rika minnen af unionens strider, Vasa-ålderns skuggor och Gustaf lll:s solskensdagar. Den derstädes förvarade porträttsamlingen är en herrlig illustration till både den svenska och allmänna historien och torde vara ett af de rikaste bildergallerier, som något land har att uppvisa.

Sökei man sig vidare ut ur Mälaren till Östersjöns vikar, så möta oss många, minnesrika slott och gårdar, såsom Tyresö med sin vackra götiska kyrka, det gamla tyska riddaregodset Årsta, Fredrika Bremers barndomshem, det natursköna Iläringe — med anor från Sotes och Hjalmar den hugfulles tider — Nynäs och Folkunganäs (Follnäs), Tullgarn och Hörningshölm. Detta senare slott, fordom kalladt »Sijmonsö», ligger på norra sidan af Mörkön vid en fjärd, som redan omnämnes i Sturlesons sagor om Kung Granmar och Hjorward Ylfving. Sagan och historien täfla om dess minnen. De gamla blodiga vikingatiderna fingo här en förnyelse 1719, då slottet helt och hållet förstördes af härjande ryssar. Med stället äro förbundna namnen af Stockholms hjeltemodiga försvararinna Kristina Gyllen-stjerna, de mördade Sturarnes enka och moder Märtha Leijonhufvud, hvilka båda här aflidit, Erik Stenbock och Malin Sture m. fl. Här var det ock som milda magter en gång på sina händer buro den unge Johan Banér, då han från ett fönster i slottets fjerde våning gjorde sin första sagolika utflygt i verlden. Det stora godset, som omfattar nästan hela Mörkön, tillhör nu grefliga slägten Bonde.

Friherrliga slägten Bondes hufvudgods är deremot' Erikslerg, ett af vårt lands största herresäten. Slottet är högt beläget och omgifvet af vidsträckta parker och trädgårdar, nära rinnande vatten. Dess stolta yttre motsvaras äfven af dess praktfulla inre. En slottskyrka, i stil närmande sig slottskapellet i Stockholm, en möblering, som i sin stil talar om 1600-talets gedigna prakt, bibliotek och arkiv båda af synneiligt värde för vårt lands historia, taflor och konstsaker, allt gifver oss begrepp om en storhet, som har sin rot i aflägsna tider.

När man genomreser det inre Södermanland och njuter af de många härliga och omvexlande utsigter, som öfver allt erbjuda sig, kommer man lätt i tvekan åt hvilken nejd, åt hvilket af de många inbjudande hemmen man skall gifva företrädet. Naturens vänlighet är öfver allt densamma, samma rikedom af löf och blommor, af sjö ocb skog, af dal och höjd, och man finner lätt den idyll, man sist skådat, vara den mest tilltalande. Men några »perlor» finnas dock, som fått ett visst företräde i den allmänna uppfattningen, och som i det stora smycket glänsa med ett fängslande ljus, och till dem höra utan gensägelse Sparreholm, Stenhammar, Säfstaholm, Stora Sundby och Vibyholm.

Sparrehölm leder oss in i sjön Båfvens väna natur, der otaliga bugtiga vikar beröra stränder, som täfla i fägring och gifva trefnad äfven åt de torftigaste hem. Tio kyrksocknar sägas spegla sina stränder i denna sjös vatten, och livad som fattades, har genom jernvägen tillkommit: rörelse och samfärdsel lifva nu de förr något döda vattenspeglarne.

Hvad Stenhammar vidkommer, så »förtjenar det sin egen visa», och har också för längesedan fått den, då Olof von Dahlin redan på 1740-talet besjunger stället och bland annat säger:

Strengnäs så god! hela mitt blod tänker dig prisa: Mälaren löper dig när, örterna växa dig grön,

luften är sunder;

Guds ord med under sig i dig visa — aldrig förgäter jag dig,

Strengnäs, så fager och skön! —Sommarnatt vid Mälaren.Sörmländska slott och herregårdar.

\. Hörningsholm. — 2. Eriksberg. — 3. Stenhammar. — 4. Stora Sundby. — 5. Säfstaholm. — 6. Wibyholm.

7. Sparreholm.»Här har all täckhet uppslagit sitt läger,

Konst och natur mot hvarandra här le»; och många andra skalder, bland dem ställets n. v. egare, hafva instämt i den sången. Atterbom har till och med en särskild minnessten på Lidaön i sjön Valdemaren, vid hvars strand slottet är beläget.

Vid Säfstaholm har konsten deremot gjort mer än naturen, då nejden här är låg och vatten-dränkt: men olägenheterna deraf äro genom dryga arbeten förekomna, och naturen har derigenom blifvit en värdig omgifning för de skatter, som vetenskap och konst här rikligen sammanfört. Mästerverk af Byström och Fogelberg pryda park och salar och det rika tafvelgalleriet visar utmärkta alster af Fahlcrantz', Sandbergs, Laursei, Bredas, m. fl. in- och utländske mästares skapande snille.

Stora Sundby slott vid Hjelmarens norra strand är uppfördt i senare tider i normannisk stil. Synnerligen ståtlig ter sig den stora, höga riddarsalen med troféer, hemtade från jagt och krig. Sundby, som ligger afsides från de stora stråkvägarna till lands och vatten, har ingen lifaktig prägel. Det hvilar nu i sin storartade prakt och drömmer stilla om de gamla riddaretiderna: Sigurd Blodyxes, Illdegard Sparres och Olof Finkes dagar.

På samma sätt som Stora Sundby drager sig ock det natursköna Vibyholm undan uppmärksamheten, och om man sjöledes vill finna det, får man söka länge innan man ibland holmarna i en af Båfvens vikar ser den underbart vackra taflan uppdyka. Slottet, grundadt af Södermanlands hertig, sedermera Carl IX, utgör efter mångas omdöme hufvudpunkten i en af de vackraste taflor, Sörmland har att uppvisa. Täflande uppträda dock en mängd andra herresäten, såsom Taxinge-Näsby och Ulfhäll vid Mälaren, Elghammar vid Lockvattnet i Björnlunda socken, Hedensö, på en ö i Näshultasjön, Stäringe i Årdala, Södertuna vid Frösjön, Akerö i Yngaren, Kristineliolm, Täckhammar, Thureholm och många andra. Särskildt må märkas Skenäs i V. Vingåker, som förvärfvat sig det betydelsefulla namnet »Skaldernas hem» och på sina tider varit bebodt och besjunget af Bunius, Olof von Dalin, Grcutz och Gyllenborg, Olof Bergklint och Joh. Gabr. Oxenstjerna. Detta är redan betecknande. Men Skenäs är icke det enda hemmet för de fosterländska sånggudinnorna i dessa bygder. Hela den sörmländska naturen synes hafva varit dem kär, då från ingen nejd i vårt land så många framstående skalder utgått som från dess dalar. Redan den gustavianska tiden alstrade här, såsom vi nyss hörde, flere sådana, och i senare tider hafva här födts eller fostrats många, som varit en prydnad för vårt lands vitterhet, såsom Jonas Magnus Stjcrnstolpe, Gust. Wilh. Gunicelius, G. II. Mellin, Bernh. von Beskow, Vitalis (Sjöberg), Nikander, Ruda, Kiellman-Göransson, B. E. Malmström, Talis Qualis (Strandberg), C. G. Strandberg, Ilerm. Sätherberg, Fredr. Scholander, Ii. von Krcemer, Fr. Sander, C. II. Levin, Ernst Lundquist m. fl. Af diktare med mejsel eller pensel märkas: J. T. Sergel, 01. Hermelin m. fl.

Jag ser i detta märkliga förhållande ett bevis för den sanningen, att den nejd, der en mans vagga stått, icke är utan inflytande på hans framtida daning. Och om härtill kommer, att denna bygd, rik och tilltalande i och för sig, fylles, såsom här är fallet, af sagor och minnen, som äro vårt folks bästa och heligaste arf och som städse manat detsamma till kraftig handling, så kan det icke vara annorlunda, än att mångas hjertan och sinnen skola fyllas med kärlek till bådadera och söka att deråt gifva ett uttryck. Det var ock en sådan känsla, som en gång fylde mitt hjerta, då jag i en för detta landskap betydelsefull stund sjöng den sång, hvars sista strof jag här vågar upprepa såsom slut på min teckning af Södermanland.

Ja — Gud signe dina väna dalar!

Ljude fritt det sköna språk, du talar, kysse vågen* evigt fri, din strand!

Blifve ljusa all din framtids öden! —

Sköna bygd* dig älske vi i döden och i dig vårt dyra fosterland! Örebrobilder: 1. Torget. 2. Vid ån. 3. I kyrkan. 4. Vid slottet.

NERIKE. AF G. DJURKLOU.

Nerike är det yngsta och antagligen sist befolkade af Svea rikes gamla folkland och utgöres till största delen af

Hjelmarens floddalar. Det är ett slättland, genomskuret af låga grusåsar, men på nästan alla sidor omgifvet af bergstrakter. I norr bildas gränsen af den fordom vilda och fruktade skogen Käglan, hvilken nu, betydligt glesnad, på långa sträckor förbytts till mer eller mindre befolkade bygder. I nordvest och vest stryka Kilsbergen, en sydlig utgrening från Dalfjellet, och medan Tiveden och Tylöskogen med sina bergsryggar skilja landet från Öster- och Vestergötland, stryker äfven i öster en hög skogsås, hvilken i äldre dagar bildat den naturliga gränsen emot Södermanland. På alla dessa gränsberg finnas högre toppar och kullar, från hvilka man kan se nästan hela landskapet i fogelperspektiv, såsom från Garphytte och Ullavi klintar på Kilsbergen, Lindhult på Tiveden och Brännabacken i Sköl-lersta m. fl. Den utsigt som från dessa platser möter ögat är högligen tilltalande. Man skådar bygd vid bygd, af brutna af smärre skogsband, och i dessa bygder en rik omvexling af hvita och röda byggnader, oftast omgifna af små trädgårdar emellan odlade sträckor, vitnande om arbetsflit och en i allmänhet tacksam jordmån. I det hela kan också Nerike sägas vara ett godt land och ingenstädes torde i förhållande till arealen så mycket arbete och så stora kostnader vara nedlagda på de ursprungligenmer eller mindre sidländta fältens torrläggning och beredande för kultur. Folket är idogt och sträfsamt och var åtminstone i äldre tider mycket hemkärt, så att utflyttningar sällan förekommo. Man kunde då få höra Nerikesbonden visserligen instämma, när andra bygder eller andra länder prisades, men han gjorde dervid gerna en omflyttning af den kära »mullbänken» (tuggsnuset) och tilläde med en sjelf-belåten min: »Ja det kan väl så vara det, men — Gud vet! det är väl ändå lickst här i Nerike?» Sedan den tiden, för 40 å 50 år sedan, har mycket förändrats. Odlingen har gått fram med jättesteg, ofantliga summor offrats för att göra Nerike till ett af landets förnämsta jordbruksdistrikter, de gråa, i bylag belägna, trånga bostäderna hafva utbytts mot nya, sundare och prydligare sjelfständiga gårdar, som med sin anblick väcka tanken på välmåga och hemtrefnad, men den der innerliga sjelfbelåtna förnöjsamheten är nu mera sällspord och försvinner mer och mer tillika med tuggsnuset och ärtmjölspannkakorna. I våra dagar sträcker nerkingen ofta sin längtans blickar till det förlofvade landet långt vester om hafvet, och byter icke sällan det sträfsamma men lugna arbetet i hemmet mot en oviss tillvaro i detta land. Men den s. k. Amerikafebern är dess värre en mycket allmän sjukdom och således ingenting kännetecknande särskildt för Nerike, hvarföre den här kan lemnas alldeles å sido likasom samma sjukdoms många samverkande orsaker.

Nerike delas i östra och vestra Nerike, men någon egentlig skilnad dem emellan i karaktär eller lynne torde ej kunna uppdragas. Endast det kan anmärkas, att medan inbyggarne i östra Nerike nästan uteslutande äro hänvisade till jordbruk, drifves bergsbruk ännu i en del af det vestra, synnerligast inemot Kilsbergen, Tiveden och Tylöskogen, som också varit en af Sveriges äldsta bergslager, det s. k. Vestra berget eller Jernberget i Nerike.

Landskapets centralpunkt i alla afseenden är Örebro, en stad belägen hufvudsakligast på en sandås, som här genomskäres af Svartån. Staden anses urgammal ehuru den icke möter i handlingarne förr än på 1200-talet, och egde i äldre tider blott en enda gata, som dock genom rätning förändrades så, att jemte den gamla och krokiga uppstod en ny och rak, hviken flerestädes korsade den förra. Före den eldsvåda, som år 1854 öfvergick den södra staden och framkallade en ny stadsplan med många parallela eller hvarandra vinkelrätt skärande gator, funnos på de långsträckta smala gårdstomterna åtskilliga träbyggnader, hvilka, oaktadt senare förändringar, likväl genom sina framskjutande öfvervåningar, svalgångar och öfriga anordningar röjde en ålder, som närmade sig medeltiden. Nu återstå af dessa byggnader endast tvenne flyglar in på gården, n:o 18 vid Jerntorget, men dessa hafva föga lidit af modernisering och qvarstå nästan i deras ursprungliga form. Den ena, märklig för sina väggmålningar från 1500-talets första hälft, hedras med namnet Kungsstugan, emedan konung Gustaf I uppgifves der hafva logerat, en uppgift, som, då den hvarkea kan bejakas eller förnekas, måste lemnas i sitt värde. Af

stadens öfriga äldre byggnader förtjena särskildt nämnas det gamla, hufvudsakligast af konung Carl IX såsom hertig på lemningar af ett äldre fäste byggda slottet, samt kyrkan, hvars anor delvis måste öfverstiga 1200-talet, och som på senare åren undergått en förtjenstfullt ledd restauration. Staden eger dessutom ett storartadt rådhus, en minnesstod rest åt Engelbrekt samt en mindre obelisk, hugfästande minnet af bröderna Olaus och Laurentius Petri, och kommer i den närmaste framtiden att genom Svartåns ka-nalisering otvifvelaktigt erhålla en större betydelse såsom handelsplats.

Vid sjön Alsen, Vetterns nordligaste vik ligger Nerikes andra stad Askersund. DessBoo.

läge är särdeles vackert med sjön på södra, skogklädda bergåsar på öfriga sidor; men staden eger för öfrigt inga märkvärdigheter utom landtförsamlingens kyrka, hvilken är byggd på 1660-talet och i många afseenden värd att ses. Nära intill staden och vid sundet, som förenar Alsen och Vettern ligger säteriet Stjernsund, hvars storartade af en stolt kolonnad prydda hufvudbyggnad gifver osökt anledning att med Sergel utropa: »kolonner, hvad gören 1 bär?» Längre på Vetterns vestra strand ligger Aspa bruks- och landtegendom med en af Sveriges bästa trädgårdar samt ännu längre i söder det genom minnen efter S:t Brita frejdade Olshammar. Vill man från Askersund begifva sig uppåt det egentliga Nerike, ty Askersundstrakten eller Sundbo härad är halft om halft on äldre östgötabygd, och vill man härvid icke betjena sig af den lilla jernbanans rullande materiel, erbjuda sig tvenne vägar: den ena rakt i norr genom den på små sjöar, råg och potatis rika Snatlundabygden, livars kyrka likasom den täckt belägna gården Tjelfvesta erbjuda angenäma hvilopunkter för ögat; den andra genom det för sitt såsom husslöjd drifna nubbsmide fordom frejdade Lerbäck, der Skyllbergs bruk lemnar ett talande bevis på de stora förändringar jerntillverkningen undergått i våra dagar, likasom bolaget Vieille Montagnes storartade anläggningar i Hammars socken tydligen ådagalägga att Nerikes berg gömma andra värdefulla metaller än blott jern. På den förstnämnda vägen kommer man vid Vretstorps jernvägsstation ned till den egentliga slättbygden i vestra Nerike, som delvis, t. ex. i Hardemo härad och dess bördigasto del Kräklingedalen, i afseende på folkrikhot täfiar med skånska slätten, samt trakten af Vibå kyrka med många om också ej storartade dock särdeles täcka utsigter synnerligast omkring Vibysjön, i hvars närhet herrgårdarne Körtingsberg och Geråsen likasom det med Tångeråsa socken identiska f. d. Falkenbergska godset Trystorp erbjuda rika tillfällen till studier för den, som har sinne för landtbruk och mejerihandtering. Detsamma kan sägas om det längre i nordvest i Edsbergsbygden belägna Riseberga, hvars tidigt uppdrifna landtbruklänge gifvit det anseende af en mönstergård, och der lemningar efter det gamla cistercienserklostret ännu skymta fram bland lummiga träd på åsens vestra sluttning.

Vägen från Askersund förbi Skyllberg för direkt till jernvägsstationen Halsberg, som mer och mer sträfvar att blifva en handelsplats och så till vida företer en viss likhet med det gamla Örebro, att den blifvit en längd utan bredd, en stadssträfvande by med en enda gata, ett nytt Alba longa. Knappt en half mil härifrån är Sanna hed, der länets båda regementen samt dess värnpligtige öfvas i den svåra konsten att värna sitt fosterland, och derifrån genom Kumla kyrkoby med dess lummiga, alltid städade och om lördagsaftnarne sedan urminnes tider rensopade bygata och storartade kyrka kommer man småningom till en af Nerikes större insjöar Mosjön, som dock nu mera endast under några dagar om våren gifver en liten föreställning om livad han fordom varit, men för öfrigt endast qvarlefver såsom en ännu ej uttömd ankdam vid sjöns förra norra strand. På den forna södra ligger sätesgården Säbylund, ett af Nerikes största gods, med stora myllrika gräs- och sädesfält, röfvade från den forna sjöns temligen ostadiga vattenområde.

Vester ut från Örebro, med ett dominerande läge öfver slätten, ligger herresätet Carlslund, hvars storartade åbyggnad synes vidt öfver bygden, och längre bort vid den likaledes af odlingslusten illa medfarna sjön Tysslingens östra strand säteriet Åkerby samt ej långt ifrån sjön på Kilsbergens sluttning och ett underlag af röd skiffer, insvept af rykande kalkfyrar, det forna alun- numera kalkbruket Latorp. Från Tysslingens norra ända smyger sig en bred, vacker dalgång, skyddad på vestra sidan af de höga Kilsbergen, uppemot Nora bergslag och i denna dal träffas de större gårdarne Frösvidahl och Klock-hammar.

Ehuru det egentliga Nerike på alla sidor är omslutet af bergåsar, finnes dock en temligen bred dalgång, som förenar det med Vestmanland. Denna, hvilken sträcker sig genom Hosta och Axbergs socknar, träffar i Ervalla Arbogaåns floddal. Här framgår Köping—Hults jernväg och utmed denna ligga det gamla och ståtligt bebyggda Dylta, med sitt svafvelbruk och sin rödfärg, hvilken sistnämnda så ofantligt bidragit att göra trähusen prydligare och varaktigare, samt det stolta Hinseberg med sin storartade koppartäckta och vackert belägna åbyggnad på en hög udde i sjön Väringen. På en ö i samma sjö byggde grefve Magnus Gabriel De la Gardie vid Kägelholm ett storartadt slott med torn och borggårdar, hvaraf dock nu mera endast en flygel samt spåren efter hufvudbyggnadens grundmurar qvarstå, medan Medinge, Kägelholms forna ladugård, tvärt öfver sjön blifvit en särskild herregård och grefve Magni husbehofsqvarn Ringaby vuxit ut till ett betydande gods med en tornprydd

storartad åbyggnad, allt till bevis på den jordiska storhetens vexling.

Sjöarne hafva i alla tider haft en synnerlig dragningskraft för dem, som ville bygga sig gårdar på landet, och följaktligen uppstodo tidigt invid Hjelmarens stränder åtskilliga herresäten. Vid sjöns vestligaste fjärd, den af Edssundet eller Essundet afskilda Hemfjärden, möta vi på den södra stranden Iljelmarsberg, ett herregods anlagdt i slutet af 1500-talet, samt på den norra det Kallingska fideikommisset Myrö och det Mörnerska godset Esplunda, båda med vackra och prydliga manbyggnader, det förra till en del från 1500-talet, det senare med flera flyglar från samma tid men ny hufvudbyggnad. Sedan norra Essundet passerats framträder på norra stranden Skäfvesund, det gamla Reuterska godset med en mera anspråkslös apparition, och på sandåsen der bakom reser sig det smala spetsiga tornet till Glanshammars gamla tvåskeppiga med hvalfmålningar från 1500-talet prydda kyrka. Icke långt från Skäfvesund skymtar slägten Leijonhufvuds gamla stamgods Ekeberg, hvars enkla åbyggnad icke antyder att egendomen varit i en så förnämlig slägts ego. På en liten holme skall dock fordom hafva funnits ett fast torn eller kärna, efter hvad sägnen vill veta, men sjelfva gården var åtminstone på Dahlbergs tid endast bebyggd med trähus. Midt öfver sjön synes Hjelmarsnäs, äfven en gammal gård, som i slutet af 1300-talet beboddes af det norska riksrådet Brynjulf Jonsson och under fem generationer fortfarande egdesafhans manliga afkomlingar Hjelmsäters-Roosarne. I en vik vid södra Björksundet, inloppet till stora Hjelmaren reser sig det höga tornlika Göksholm, som, ehuru till sin yttre gestalt förändradt, dock till större delen torde vara samma fasta hus, som under medeltiden och långt senare beboddes af Natt och Dag-slägten. Historiskt ryktbart är detta ställe genom Engelbrekts mord, som timat på en af dess holmar. Man harockså med en enkel minnesvård utmärkt en af dem såsom Engelbrekts holme, men om valet träffat den rätta, torde få anses tvifvelaktigt, ehuru här icke är stället att derom ingå i någon undersökning.

Vid stora Hjelmaren ligga på norra stranden ytterligare trenne gods: Götarsvik med ett prydligt stenhus, synligt till segelleden, samt de gamla Liljeströmska godsen Kåsätter och Sickelsjö längre upp i Götlundabygden, med mindre anspråksfulla åbyggnader, men så mycket vidsträcktare egor. Bortom Björksundet skymtar i fjerran öfver den här lägre stranden konturerna af en större byggnad, det Ceder-hjelmska, nu mera Montgomery-Cederhjelmska fideikommisset Segersö, beläget i Telgeåns utloppsvik. Äfven detta gods eger en historia. Det var under medeltiden Strengnäsbiskoparnes residens under deras besök i nerikesbygden och egde då likasom dessa prelaters äldre bostad, det ej långt derifrån belägna Vrak, en fast stenbyggnad, med ett särskildt kapell, hvars bild af den heliga jungfrun stod i högt anseende. Hvar detta hus varit beläget, kan numera ej med visshet afgöras, men af äldre anteckningar göres troligt, att dess tomt bör sökas på Telgeåns östra strand, der namnet Kapellsbacken bevarar åtminstone kapellets minne. Det nuvarande Segersö är under de sista åren ombygdt och förändradt från en låg långsträckt byggnad i den frontespisprydda sätesstugans vanliga form till ett prydligt herresäte i italiensk stil.

Den som för fiera år sedan passerat Hjelmaren och nu förnyar denna färd skall finna sjöns strandlinier betydligt förändrade, en oväntad rikedom af erratiska block uppstickande ur sjön, och nya grund och holmar, hvilka icke förhöja det behag, som en stor vattenspegel vanligen medför. Spörjer han efter skälet till denna förändring, skall han snart med Vergilius suckande utbrista: »Qvid non mortalia pectora cogis, auri sacra fames» eller »djefvulska törst efter guld, hvart drifver du menskliga sinnen?» ty äfven här hafva de idoga landtmännen, alltid färdiga att sätta ekonomien öfver estetiken, minskat sjöns vattenyta. Strändernas borgfruar och bondgummor klaga öfver de fula stenarne och det fjermade bykvattnet samt uttala icke alltid de bästa välönskningar öfver upphofsmännen till den timade förändringen, medan borgherrarne och bondgubbarne, som nog knota, äfven de, öfver kostnaderna, ärja och så i deras anletes svett, glädja sig öfver den frodiga hafren på de nyvunna fälten och hoppas på framtida vinst. Genom detta sjösänkningsarbete har en bred kanal på 2 mils längd öppnats genom Qvismaredalens sju kyrksocknar, och ensamt der är ett sammanhängande fält af 14,000 tunnlands vidd från sank starrvall under förvandling till åker. På en liten ångbåt kan denna kanal passeras, och skönjas under färden, utom de sju kyrkorna, herregår-darne Mörby, Hammar, Sörby, Vrana och Nynäs, det sistnämnda ett större gods med ansenligare åbyggnad och vidsträckta, utmärkta trädgårdar och drifverier. Söder om denna dal, ämnad att inom kort blifva en af landets större spanmålsproducerande trakter, börjar Askers och Sköllersta häraders skogsbygd

och jernverksdistrikt, som genomskäres af Vestra stambanan. Nära intill denna och Kilsmo station ligger vid sjön Sotterns strand det gamla herresätet Bysta, hvars gamla åbyggnad och ännu äldre fatbur vitna om godsets ålder, och man känner äfven i sammanhängande följd detta ställes egare allt ifrån senare hälften af 1300-talet. Jemte det till godset hörande jernverket Brefven med dess masugnar, gjuteri och mekaniska verkstäder har Stjernsund. detta gods, ett fideikommiss, som från Hilde-brandska slägten nu kommit till den Gripenstedtska, ett omfång jemförligt med ett eller annat tyskt furstendömes. Detta kan äfven med fullt skäl sägas om den friherrliga Hamiltonska fideikommissegendomen Boo, invid sjön Afvern, som med sina egor gränsar intill Bysta, och med sina välbyggda stora arrendegårdar, sina stora skogar och sina jernverk vid Gryt och Hjortqvarn bildar en högst betydande komplex. Förre fideikommissaren, en tillgifven vän och varm beundrare af konung Oscar I, har till denne konungs minne här rest en bautasten, den största i norden, och nuvarande innehafvaren uppfört på sätesgårdens gamla tomt en ny slottslik åbyggnad i medeltidsstil, fullt värdig det stora godset, som härigenom utan gensägelse blifvit det prydligaste af Nerikes nuvarande herresäten, om ock andra, i af-seende på sjelfva belägenheten, kunna ega grundade anspråk på företräde. Genom Pålsboda—Finspångs jernväg har denna aflägsna vrå af Nerike nu förenats med den öfriga verlden, och på längre eller kortare afstånd från denna väg ligga de stora bruksegendomarne Skogaholm och Haddebo.

Följer man stambanan från Pålsboda till Halsberg, framskymtar i fjerran till höger en större byggnad med torn och flöjlar i en lummig omgifning. Detta är Norrtorp, Nerikes yngsta herregård, och en företeelse så egendomlig i denna jordstyckningens tid, att den väl förtjenar sin egen historia. Det är en skapelse af dess nuvarande egare genom ett, under en lång följd af år fortsatt inköp af dussintals större och mindre hemmansdelar, hvilkas talrika stenrösor utgjorde deras enda prydnad. Dessa hafva nu sammanförts till höga, breda, milslånga, egendomens vidsträckta åkerfält rätvinkligt korsande chausséer, hvarjemte de många små, gråa eller röda bondstugorna ersatts af ett prydligt stenhus med tornprydt midtparti och hörntorn i en vidsträckt trädgård med nygräfd sjö och stora drifverier, vitnande om hvad kapital och arbete förenade med kraftfull ihärdighet kunna åstadkomma.

Från Halsberg löper jernvägen genom den redan omnämnda Viby-bygden och smyger sig derifrån småningom inåt Tiveden, der Lassåna bruk och det ännu större, med vidsträckta verkstäder af olika slag försedda Laxå äro belägna nära intill stationen af samma namn. Följer man härifrån den nord-vestra stambanan, passeras sydvestra Nerikes skogsbygd med Porla brunn, samt de stora bruksegendomarne Svartå, Hasselfors och Degerfors, alla vid jernvägsstationer med samma namn. Yid den sistnämnda frambrusar Letlielfvens breda vatten, som bildar råskilnaden mot Vermland, och härifrån måste efter arbetets plan sökas en annan vägvisare än den, som nu tager afsked af läsaren.

Norrtorp. Vermlandsbild (motiv från Halgå bruk)

VERMLAND. AF ALBREKT SEGERSTEDT.

Med eld det röjdes i forna dar,

eld liar det på härd och i hjärta qvar

ocli derför det Värmeland kallas.

Från Dovrefjälls östligaste utskott sträcka sig mot söder och sydost tvänne väldiga bergarmar, Finskogen och Dalfjället, som under sin fortsättning mot söder allt mera skilja sig från hvarandra, slutande i sin jättofamn den vermländska bygden. Mellan dessa höjdsträckningar resa sig flere skog-klädda bergåsar, gående i sydlig riktning, sänkande sig mer och mer ju närmare de komma Venerns stränder, kring hvilka det vermländska låglandet utbreder sig. Landets största längd i norr och söder är 26 nymil och bredden 18 nymil, upptagande det en yta af omkring 180 qv.-nymil, med bortat 280 tusen inbyggare.

Genom höjderna är landet deladt i långsträckta dalar, hvilka innesluta tallösa sjöar och brusande elfvar, nästan alla ilande mot söder för att till sist i Venerns djup tömma sina flöden. Längst i öster och likaså i vester ligga

höjder och vattendrag mera oregelbundet, ehuru också der, fastän mera i stort taget, samma hufvudriktning är märkbar. De tydligt skilda områden, hvari landet salunda genom berg-åsarne är deladt, hafva mycket olika skaplynne. Bergslagen, landets östra del, och den vestra, Nordmarken och Jösse härad, likna något hvarandra genom den nämda, mera oregelbundna bildningen af höjd-och vattensystemen. Mellan dessa båda bygder sträcka sig de stora dalarne, Elfdalen, Fryksdalen och Gillebergadalen, alla i söder öfvergående i det vermländska låglandet.

Detta kustland kring Venern, samt i synnerhet det i nämda sjö utskjutande Näset, liknar våra öfriga slättbygder och har, ehuru delvis ganska täckt och vackert, inga mera storslagna naturtaflor att framvisa. Men bygden här är gammal, och dess uppbrytning började långt innan ännu hvita Krist var känd. Här är äfven landets förnämsta sädesbygd, och skogarne hafva i allmänhet vikit undan. »Och odlingen stiger allt högre upp från Venerns strand emot norden», men marken gör mer och mer motstånd, den stenbundna jorden blir njugg mot odlaren, och stora sträckor ligga bär orörda af plogen. Men i gengäld varder också naturen så mycket skönare, och der höjderna resa sig med de många vattendragen mellan sina grönskande ramar, der träffas de nejder, om hvilka skalden sjunger: »Ack Verme-land du sköna, du härliga land, du krona bland Svea rikes länder».

Men jorden är ändå ej fattig i dessa sistnämda delar af landskapet, om hon ock ej öfverallt lämpar sig så väl för odling. I skogarne bergar yxan rika skördar, om äfven här och der oförståndet och vinningslystnaden bedrifvit sitt verk så, att vida sträckor för långa tider gjorts ofruktbara. De rykande kolmilorna gifva i vanliga fall god vinst, och i bergen gå rika malmådror, som under århundraden lemnat och ännu lemna det ypperligaste jern, man lärt känna. Och vattnet, som i brusande forsar och väldiga fall kastar sig utför bergens branter, kan tämjas och förvandlas till en trogen, jättestark och outtröttlig tjenare, som hjelper menniskan att bearbeta bergets och skogens skatter. Då man talar om dessa Vermlands hjelpkällor, får man ej heller glömma dess på grönska rika marker med yppigt doftande gräs, der stora hjordar skulle finna det bästa bete, livarjemte flere sjöar och elfvar äro rika på fiskslag, bland hvilka laxen, som fångas i Venern, Klarelfven och Gullspångselfven, är den förnämsta.

Norra och delvis äfven vestra Vermland är mycket vanlottadt, hvad samfärdsmedlen angår; men i de öfriga delarne af landskapet finnas talrika sjöar och elfvar, som äro farbara för ångbåtar; högst betydande jernvägar framgå också derstädes, och äro de vigtigaste Nordvestra stambanan, stora Bergs-lagsbanan och Östra Vermlands jernväg, hvartill sluter sig Uddeholmsbanan.

Vermlands befolkning har kommit dels från Svea land, dels öfver Venern från Göta land och i vestra Vermland äfven från Norge. I landets nordligaste och vestligaste delar hafva finska nybyggare blifvit inflyttade, hvilka många mansåldrar igenom hållit sig oblandade och bevarat sitt hemlandsmål och sina egna från moderlandet mcdärfda lefnadsvanor. Numera hafva de dock på de flesta trakter antagit svenskt språk och svenska seder; dock skilja de sig ännu flerstädes tydligt från »svenskbygdens» invånare.

Folklynnet i Vermland är vexlande liksom landets natur. Slättbon är här som annorstädes mera trög och säflig; bergs- och skogsbon rask, liflig och eldfängd. Välvilja, godmodighet och en viss lättsinnig bekymmerslöshet äro utmärkande drag hos vermländingen, och ur dessa egenskaper härflyta så väl hans goda som mindre berömvärda sidor. Han är gästfri och tjenstaktig mot hvar och en och sällan trätlysten och svårhandterlig i hvardagslag. Är arbetet af lifligare art, vågsamt och äfventyrligt, tar han i med fröjd och står då ej efter för någon; det finnes derför inga timmerhuggare, flottkarlar eller gruf-arbetare, som gå öfver vermländingen. Men i den stilla, långsamma och hvardagliga mödan är han ej alltid så uthållig och ledsnar ej sällan. Derför, och emedan han ofta utvandrar på arbetsförtjenst till andra trakter, har han allt hittills väl mycket försummat sitt jordbruk. Fantasien är liflig, och derför blomstra ännu sägen och saga bland Vermlands skogar och berg. Sång, skämt och dans äro vermlän-dingens tidsfördrif, och älskligare sällskapsmenniskor, än man här träffar bland den mera bildade klassen, finnas ej någonstädes.

Högt älskar också vermländingen sin vackra fosterbygd och är ej sällan ultrapatriotisk. Denna varma, ursprungliga fosteilandskärlek har fatt och får allt jemt kraftig näring genom de toner, som våra stora skalder, en Geijer och en Tegnér, utgångna från Vermlands bygder, sjungit. Men så mycket har dock sannolikt ingen sång

uträttat, hvad kärleken till Vermland angår, som Fryxells bekanta »vermlandssång»: »Ack Vermeland du sköna, du härliga land». Så vackert klingar ej just språket, den genuina vermländ-skan, med sina e-ljud och sådana halsbrytande sammandragningar som »näggum och »jaggum» med en talrik mängd likartade; men raskt och hurtigt flyter talet.För den resande, som kommer österifrån med jeruvägen, tecknar sig Vermlands gräns på långt afstånd genom sina blånande höjder. Det är Dalfjellets fortsättning, som här stryker fram genom Karlskoga bergslagbygd, en vi 1<11 romantisk trakt, rik på naturskönheter.

Tätt vid jernvägen ligger Björneborgs bruk, ett af vårt lands större industriella anläggningar, med masugnar, bessemerverk och smedjor. Söderut, nära Vestergötlands gräns, linnes Råda gamla kyika, genom sina på 14-hundratalet utförda väggmålningar en af de märkligaste byggnader i sitt slag inom hela vårt land.

Vid Kristinehamn är man inne på det vermländska slättlandet. Härifrån vester ut är bygden bördig och välodlad, med llere ansenliga herresäten; skärgården framåt Karlstad är mycket täck med sina många skogklädda holmar och talrika vikar och uddar.

Karlstad, vid Klarelfven på Tingvallaön, vermländingarnes forna tingsplats, liek 1584 sina privilegier af hertig Karl; staden nedbrann fullständigt år 1865, men' den har åter blifvit uppbygd efter en ganska storartad måttstock hvad torg och gator angår och är nu en af våra vackraste småstäder. Klarelfven är här i nejden bred och väldig, men rinner mellan låga, sandiga stränder.

Norselfven, som utgör Frykensjöarnes utlopp, afbryter längre vester ut slättlandet. Den djupa floden, som först fram i januari eller februari plägar tillfrysa, rinner fram mellan höga, vackra stränder. Trakten blir nu mera kuperad och slättlandet tränges ned mot sjöstranden, ty här möta åsar och höjder,

utsända från bergen i vester.

I söder härifrån utbreder sig nu Näset, ett fullkomligt slättland, sköljdt af Venern och dess vik Dalbosjön. Ilär finnes knappast något qvar af vermländska naturen. Skogen är i allmänhet borta, inga berg och blånande höjder rosa sig, och forsarnes brus förnimmes ej mera. Åkerfält utbreda sig öfverallt, och gårdar samt kyrkor ligga tätt intill hvarandra, åtminstone efter vermländsk måttstock. Här på Näset föddes, under det låga taket öfver Kyrkeruds komministerboställe i By socken, Esaias Tegnér. På en framför nuvarande boställsbyggnaden, på den gamlas plats rest minnessten läses: »Här föddes Esaias Tegnér d. 13 nov. 1783»; Millesviks prestgård blef längre fram hans barndomshem.

Genom Byelfven kommer man in i den för sin fägring så prisade Gillbergadalen, som sträcker sig norr ut, omslutande den stora Glafsfjolen, kring hvars stränder naturen är på en gång leende och storartad. Borgen stiga högre, men deras former äro mjuka, och sluttningarna liksom stränderna klädas af ek- och björkdungar samt furuskog i vexlande blandning. Välodlade fält och hvitskimrande gårdar möta ögat å ömse sidor af den smala sjön, och här och der lyfter sig en kyrkas korsprydda torn mot höjden. Naturen har en sydländsk progel äfven med hänsyn till strändernas fruktbarhet, ej blott hvad de vanliga sädesslagen, utan ock hvad trädgårdens mera ömtåliga alster angår. Här ligga Stömne och mera norr ut Ilillringsberg, som måhända tager priset framför de andra här belägna gårdarne, omkransadt som det är af den vackraste löfskog och med utsigt öfver den bredaste delen af Glafsfjolen.

Nejden blifver, när man kommer längre norr ut, till Jösse härad, hvari Glafsfjolen till en del skjuter in, mera storartad. De vid synkretsens rand uppstigande bergen varda högre. »Finskogarne» lyfta sig i vester öfver synranden, och bortom sjöns nordligaste del synes Tanderudshöjden, hvarifrån en vidsträckt utsigt öppnar sig. Jösse härads hufvudort, Arvika köping, som numera med rätta gör anspråk på benämningen stad, ligger här vid Kyrkvikens vackra strand, och vester om Glafsfjolen finnes Elgå bruk, också det med

härlig utsigt öfver nejden.

Näst Glafsfjolen är Värmelen den största sjö i denna nejd, och från Brunskogs kyrka, belägen vid doss norra strand, ser man ett landskap, som hör till de vackraste i Vermland. I öster utskjuter den löfskogklädda Arnudden; nedanför kyrkan synes Lillön simma på vågen, och rundt omkring sjön framblicka ur täta löfdungar hvita

herrgårdar och rödmålade bondehem med den vermländska skogs-infattningen i fjerran. Det är skiftande rikedom i färg och form, en vexliug af skog och sjö, från hvilken ögat ej gerna sliter sig bort. Och dock finnes icke så långt härifrån en annan tafia, som af atskilliga sättes högre än utsigten från Brunskogs kyrka, och denna utsigt möter den resande vid Åmots jernvägs-station, nedanför hvilken Nysockensjön utbreder sin af holmar, näs och vikar söderbrutna, men i hvarje liten bit sköna spegel, hvars stränder omfattas af en i otaliga rundade kullar bruten bergkedja.Jössehäringarne ansos vara Vermlauds lifligaste och i andligt afseende bäst utrustade befolkning. Deras liHiga, oförvägna och glada lynne har fått sitt bästa uttryck i den bekanta »Jössehärs-polskan», omtalad vida omkring. Det fordrar kraft, vighet och ett säkert hufvud för att utföra denna dans, ty stödd på tösens säkra arm, som ej får svigta, skall gutten göra ett »kast», så att hans fotter i bästa fall nå taket i den låga stugan. Liksom nordmarkingen i mycket liknar sin granne i norr, jössehäringen, så likna ock bygderna hvarandra.

Da man från Jösse härad följer den till Fryksdalen ledande vägen, kommer man till den å Fryks-dalshöjden belägna bergshällen, Herre-Halla, från hvilken man åter har en af dessa oförgätliga naturtaflor, pa hvilka \ ermland är så rikt. Djupt ned ligger Mellanfrykens yta med sina höga stränder, och ögat kan både i söder och norr följa dalföret, som fortsätter miltals åt båda hållen, omslutande Neder- och Mellanfrykens vatten. Nedom höjden synas på hvar sin sida om vattnet Östra och Vestra Emterviks syskonkyrkor, mot söder märkes vid klart väder Frykeruds kyrka; i norr vid Mellanfrykens slut synes Sunne kyrka, och langt bort mot norden skuggar Tossebergsklättens hjessa horisonten, och Lysviks kyrka framskimrar, då klar himmel och luft gynna åskådaren. Det är en leende ängd ögat här omfattar, ett landskap af öfver fem mils utsträckning i norr och söder.

Fryken är en långsträckt, omkring åtta mil lång, smal sjö och, som förut nämnts, delad i tre hufvuddelar. Nederfryken har i allmänhet låga stränder, men när man kommer in på Mellanfryken, höjer sig strandbädden och blir hög och brant. Der börjar Fryksdalens prisade skönhet fullt utveckla sig. A id de bada Lmtervikskyrkorna vidgar sig dalgången, och en välodlad bygd möter den resande. Längre upp nar man ett af dalens vackraste ställen, Rottneros, der Rottnans dalgång mynnar ut och tömmer sin mörka vattenmassa i Frykens klara vågor.

Fortsätter man färden uppåt Fryken, råkar man vid Sunne Vermlands tätast bebyggda, kanske fruktbaraste trakt. Här, vid Sundsvik, der vattnet är sammanträngdt till ett smalt sund, hade häfda-tecknaren Anders Fryxell sin bostad, Sunne vackra prestgård.

Vid Fryksände, sjöns slut, ser man slutligen liksom samlad all dalens skönhet: skogar, björkdungar, vattenfall, stora bruksbyggnader och vackra menniskoboningar, Torsby kyrka, Frykens långa dalgång mod sin vattenspegel mellan höjderna i söder, i norr dalsänkningen kring Magnelfven och i nordvest Rögdelfvens dalföre. När om högsommaren solen stiger upp, förgyllande höjdernas toppar, bortjagande den ljusa nattens lätta skuggor och dimslöjor, när hon sänker sig om qvällen, och sommarens trollska skymning småningom breder ut sitt flor öfver denna nejd, då får man ett oförgätligt intryck af den naturens poesi, som här skrifver ett af sina alltid lika nya, lika friska högtidsqväden.

Följer man vägen norrut, varder naturen allt mer vild och ödslig, och man är snart inne i Fin-skogarne, der en stor del af befolkningen är af oblandad finsk stam, som man kan finna så väl af deras ansigtstyp, som ock af deras seder, bruk och lefnadssätt. Här träffar man ett och annat pörte eller rökstuga, och de gamla kunna ännu tala sitt modersmål, ehuru det ej vidare användes inom hemmet i allmänhet. Vid Höljes i norra Finskoga når man slutligen en af Sveriges största floddalar, Klarelfvens tjugumila dalsänkning, Elfdalen kallad.

Här, i norra Elfdalen, är naturen en helt annan än den man förut skådat inom Vermland. De ljusa, glada taflorna hafva nästan försvunnit. Strid och forsande brusar Klarelfven fram ned i djupet, vridande sig i otaliga bugter mellan de höga, sandiga stränderna. Stela, långsträckta resa sig på båda sidor bergen, klädda med dunkla barrskogar, i hvilkas djup mörka skogssjöar och vida myrar gömma sig. Här och der rinner en biflod in i Klarelfven, ofta medförande en betydlig vattenmängd. Från den omkring 500 meter öfver hafsytan uppstigande Lethöjden i södra Finskoga, derifrån man sannolikt har den mest storartade utsigten i Vermland, får man den tydligaste bilden af den nordvermländska naturen. Under flere mils längd kan man öfverskåda Klarelfvens dal med dess silfverband, omslutande talrika små holmar, och mot öster radar sig i afsats efter afsats, stigande allt

högre, ett vidsträckt bergland, som ögat kan följa långt in bland Vesterdalarnes fjell.

De mäktiga timmerflottor, som glida fram på elfvens vatten, omtala tydligt nog, att hufvudnäringen i dessa bygder är skogsbruket, timmerdrifuingen och kolningen, som fordra mycket och tungt, ofta farligt arbete.Yid Edebäck går en gren af Uddeholms jernväg ned till elfven, och kommer man efter en kort färd till det vid den vackra Rådasjön liggande Uddeholm, der förvaltningen för Uddeholms bolag har sitt säte.

Uddeholms bolag, grundadt af Bengt Gustaf Geijep, bositter Sveriges största bruks- och landt-egendom, omfattande en yta af 150,000 hgktar Wftt dessutom 65,000 hektar skog med afbrukuings-

Vid Ramsjön.

rätt, och stora andelar i Vermlands mest betydande gruffält; på bolagets egendomar äro nära 12,000 menniskor bosatta. Till detta bolag hör vidare en nära 7 mil lång jernväg, byggd uteslutande af bolaget sjelft.

Ingen resande bör försumma att taga i betraktande Uddeholmsbolagets storartade verkstäder vid Hagforsen och Munkforsen, på hvilka ställen svenska storindustrien har ett par af sina hufvudsäten. VidMunkfors kastar Klarelfven sin här väldiga vattenmassa utför en omkring sjutton meter hög brant, bildande ett af Vermlands betydligaste vattenfall.

Något längre ned vid Klarelfven ligger Ransäters gård, Erik Gustaf Geijers barndomshem. Naturen häromkring är allvarlig och vacker. Höjder, bland dem den ansenliga Ransätershöjden i öster, resa sig rundt omkring, och ett stycke från gården blänker Klarelfvens breda silfverband. Nere vid elfstranden framtittar Ransäters kyrka, och under Geijers dagar ljödo hammarslagen från trenne tätt vid hvarandra liggande bruk, från hvilkas skorstenar gnistorna lyste under den mörka vinternatten. Det var en äkta nordisk natur, full af kraftig poesi, och inflytandet från denna omgifning gifver sig tillkänna öfverallt i Geijers personlighet och arbeten. Framför skaldons och häfdatecknarens anspråkslösa barndomshem är sedan tretio år tillbaka rest en enkel minnessten, som förkunnar att den storo mannen här först sett dagens ljus.

Strax här nedanför synes den täcka Äljagården med sin tornprydda villa, och så följa gårdarne allt tätare efter hvarandra längs elfven, som också vid Mölnbacka gör ett ansenligt vattenfall. Der har man åter en af dessa på en gång sköna och egendomliga vermländska utsigter. Vid det natursköna Deijfors finner man åter ett vattenfall och slutligen påträffar man vid Forshaga Klarelfvens sista fors. Här ligger Klarafors’ trämassefabrik, ett af vårt lands största industriella företag af detta slag.

På stora Bergslagsbanan eller Östra Vermlands jernväg kommer man till Filipstad och är så midt inne i Vermlands bergslag.

Få städer i vårt land kunna berömma sig af ett så naturskönt lägo som den lilla bergslagsstaden, och vill man taga en öfverblick af dess omgifningar, samt skåda en af do vackraste utsigter bergslagen har att uppvisa, då skall man bosöka det nordost om staden belägna Hastaberget eller än hellre Storhöjden. Härifrån skådar man milsvidt åt nästan alla sidor. Strax nedanför mot söder ligger Daglösens väna vattenspegel, under det att Fernsjön och Lersjön med do många bugterna och vikarna följa mot vester. Staden med sina byggnader ser ut som en liten leksak, der han framblickar mellan trädkronorna. Mot öster utbreder sig Yngens ganska vidsträckta yta, under det att blåögda skogstjärnar här och der titta upp ur dalarnes djup. Höjd stiger öfver höjd åt alla sidor, så långt blickarne kunna nå, de längst bort liggande åsarne förtonande i himmelens blå. Och mellan dessa synkretsers gränser och åskådaren ligger en tafla af rikaste vexling till form och färg, helst när hon ses i strålande solljus. De närmast stående barrträden med sin mörka grönska och björkarne med sin ljusare drägt bilda här den förgrund, till hvilken åkertegarne, skogsdungame och vattendragen med sina otaliga inskärningar ansluta sig i vexlande, genom afståndet dämpade färger.

Öfverallt omkring Filipstad finnas hyttor, bruk och grufvor i snart sagdt otalig mängd, ehuru många af dessa verk blifvit de senare åren nedlagda. Söder ut ligga sålunda Gammelkroppa, Bjurbäcken med sina väldiga slussbyggnader, de betydliga Storforsverken; mot vester finnes Brattforshyttan, norr ut Persbergs, Tabergs och Nordmarkens gruffält, Långbanshyttan, Lesjöfors och Rämen med flere.

Vägen i bergslagen är intet kammargolf, det märker man redan strax vid Filipstad. Dugtiga backar med de vackraste utsigter från krönen och bråddjup nedanför träffar man på som oftast. Men hästarne äro säkra, och fruktan behöfver man ej känna. Längs vägarne löpa egendomliga stängsel, bildade af nedslagna störar, sammanflätade med ståltråd, som erhållits af upprepade, kasserade gruflinor. Talrika blänkande slaggstycken, som glänsa på de af spilda kol svärtade vägarne, tillkännagifva, att man är i bergslagen. Derom påminna ock de långa, genom stänger med hvarandra förbundna, flegmatiskt svängande, på stolpar hvilande träarmarne, som litet emellan korsa vägarne. Detta är »konster», som sätta i rörelse pum-parne, hvilka uppfordra vattnet ur grufvorna. Konsterna drifvas af vattenfall, hvilka stundom befinna sig på bortåt en fjerdingsvägs, stundom än längre afstånd från grufvan, men genom stångledningen flyttas kraften till den plats, der hon behöfves. Så ser man långa linor, hvilka rulla öfver på stolpar hvilande hjul; det är »spel», som ur grufvorna uppfordra malmbaljorna, ett ord, som i grufspråket förvridits till »bäljarne».

Reser man norr ut från Filipstad, öppnar sig efter bortåt en mils färd en vidsträckt vattenspegel: det är Yngen. Om en stund ser man en vid dess strand liggande långsträckt kulle. Man åker uppför densamma och finner sig snart omgifven af ett intrassladt nät af konster och spel. Väldiga stenhögar synas nedåt sjöstranden, stora hjul gnissla i de här och der uppbyggda husen, vagnar rulla fram på högtUpp i luften byggda träbroar, afgrunder, sextio till sjuttio meter djupa, Öppna sig vid sidan af vägen. Man är på Persbergs gruffält, ett af de största i Sverige.

Enligt sägen skall detta rika malmfält för mer än femhundra år sedan hafva blifvit upptäckt af en fredlös man, som gömt sig på en ö i Yngen, och lärer det rika fyndet skaffat honom befrielse från lifsstraffet. Visst är att mer än fyrahundra år förflutit, sedan Persbergs gruffält fick sina privilegier.

Gruföppningarna här äro många och bära olika namn. Genom tunnelar eller stollgångar äro flere af dem stälda i förening med hvarandra. Förr i tiden bröts malmen utan plan och beräkning; derför inträffade också litet emellan fruktansvärda ras, hvarför de äldre grufvornas, såsom Krangrufvans och Storgrufvans dagöppningar äro ofantligt stora, och ser man i den sist nämda bottnen på öfver 60 meters djup.

På stegar, långa och smala stegar, som följa den ena efter den andra, ofta lodrätt hängande efter bergväggen, kommer man ned i grufvornas djup. Stegpinnarne äro slippriga af lera, som arbetarnes fotter qvarlemnat, våta af droppet från grufväggarna. Då man byter om stege, är platsen hvarpå man skall vända, oftast så liten och trång, att det fordras en viss behändighet att taga sig till rätta. G ån gar ne nere i grufvan äro ej heller gjorda för nervsvaga. Här och der föra några i bredd, på förbyggnader lagda plankor eller stockar förbi och öfver afgrunder, der man måste luta sig mot bergväggen för att kunna komma fram. Och bredvid, kanske utan stängsel, sextio, nittio meters djup! Nu sker dock nedstigandet till ett par grufvor genom säkra hissar, hvaraf en sänker sig öfver 200 meter.

Det är en sällsam, högtidlig känsla man erfar, då man här nere vandrar djupt i jordens innandöme. Vid de rykande blossens sken urskiljer man långa gångar, höga hvalf och djupa afgrunder, allt dunkelt upplyst och de aflägsna delarne höljda af skuggor. Här och der leder en bro öfver svindlande djup. Der korsa i ett hoptrassladt virrvarr väldiga bjelkar hvarandra, stundom bortskymmande berget; det är förtimringar, som på farliga ställen skola hålla väggar och tak uppe. Genom den disiga luften glindra likt stjernor arbetarnes ljus, borrslagen klinga, pumparne stöna, spelen gnissla, »bäljarne» skrapa mot berget, vattnet droppar plaskande ned från väggar och tak, och alla dessa ljud förena sig till en tung, oafbruten suck, som stiger upp från jordens innandöme. Vid middagstiden äro borrhålen färdiga, laddningarna insättas, stubintrådarne tändas, arbetarne skynda undan och en väldig åska, som tyckes skaka berget i sina grundvalar, rullar fram genom hvalfven, väckande eko från alla håll.

Så verka här nere den menskliga fliten och beräkningen, och Persbergets 400 arbetare upptogo år 1883 ej mindre än 1,100,000 centner malm, som i nettobehållning gåfvo 100,000 kr. Grufvorna, hvilka egas af ett bolag, med kapital, fördeladt å 10,000 aktier, äro med dertill hörande byggnader uppskattade till 21/2 millioner kronor.

Norr om Persberg ligger vid sjön Långbans vackra strand Långbans gruffält och Långbanshyttans verkstäder. Här föddes en af Vermlands namnkunnigaste söner, John Ericsson; den låga hydda, gruf-fogdens forna boställe, der

han såg dagen, är nu inredd till handelsbod. Ett väldigt granitblock, vägande 800 centner, är här den 3 september 1867 rest på planen framför bostaden, och inskriften: »John Ericsson föddes här den 31 juli 1803» är i sin enkelhet talande nog.

Förbi Lesjöfors i en dyster, storartad natur belägna bruk, kommer man till Rämens bruk vid Rämsjön, ett af de fagraste ställena i det på naturskönheter så rika Vermland.

Nejden kring Rämsjön, med sina mörka höjder, är mera vild och storartad än trakten vid Daglösens stränder. Men sjelfva sjön får ett mjukt, nästan sydländskt skaplynne genom de små täcka öar och nästan kringflutna uddar, som öfverallt ligga kringströdda på vattnet, och lära dessa små landstycken vara ej mindre än sjutton till antalet. Denna motsats och sammansmältning af det storartadt vilda och det leende mjuka behaget gifva åt trakten en skönhet af egendomligaste slag. Och vid denna sjö, der allt då var en obygd, anlade Christofer Myhrman mot slutet af förra århundradet Rämens bruk. Redan gårdens yttre skick, dess trädgård och park, ehuru delvis nu förfallna, tala om att bergsrådet Myhrmans hem varit ej blott rikt och ansedt, utan ock att den fina bildningen här haft sin bostad. Liggande på en höjd vid sjöns strand, stiger trädgården i terrasser upp mot gården, och de gjutna urnor, som ännu i stort antal finnas qvar, hafva här skänkt skydd åt Floras mera ömtåliga barn. Parken, belägen på en åsUtsigt i Filipstads bergslag.mellan Ramsjön och ett annat vatten, har ej varit mycket upprödd; naturen är här så skön, att den kan undvara konstens hjelp. Men på många ställen äro gräsbänkar, nu förfallna men ännu skönjbara, anlagda. Ofvanför en sådan soffa, omgifven af höga granar, synas i berget inhuggna de betydelsefulla bokstäfverna

E. T.

A. M.

Esaias Tegnér och Anna Myhrman! Ja, här i detta hem, i denna nejd tillbragte Frithiofssångaren de lyckligaste dagarne af sitt lif, här strofvade den blifvande stormannen i diktens verld omkring i skog och mark, der öfverallt den härligaste natur mötte hans ögon; här tändes kärleken i detta eldiga skalde-hjerta, och när vi i »Tegnérsrummet» å Rämen skåda Anna Maria Gustafva Myhrmans bild, hvars sköna drag och liffulla ögon tala om sprittande glädje och lefnadslust, då kunna vi föreställa oss, hvilken glädjens och lyckans tid här för dem stått i blom.

I hufvudbyggnaden på Rämens gård finnes ett rum, der porträtt af Myhrmanska familjen och en liten Tegnérsstod, samt andra minnen förvaras; i salen härstädes firades skaldens bröllop. Från den närliggande kontorsbyggnaden utfärdades fraktsedlarne för »Esaias Esaisson» och hans svågrar, då de som forbönder reste till Filipstad med hvar sitt tackjernslass.

Rämens lilla, vackra kyrka har det mest idylliska, fridfulla läge på en af de många uddar, som utskjuta i sjön. Och rundt omkring ligger, badad af sjöns vågor, kyrkogården.

Och så sluta vi nu vår hastiga färd genom dessa bygder. Skulle det synas någon, som hade vi dervid för ofta upprepat orden vacker, skön, härlig och dylika, så få vi till vår ursäkt anföra, att språkets förråd på lämpliga ord är ringa mot den fägring, som det gäller att skildra, när man skall beskrifva Vermland.Torsby. (Öfre Fryksdalen.)

VERMLANDSBILDER.Stömne. (Gillbergsdalen.) Från Sandån. (Utsigt öfver Nedre Gillbergadalen.)

VERMLANDSBILDER. Aqvedukten vid Håfverud.

DALSLAND. AF ALBREKT SEGERSTEDT.

Dalsland var i långa tider förbisedt och ringaktadt, Askungen bland Sveriges landskap, men sedan kanalen öppnat en väg till landets inre, och stora Bergslagsbanan och Dalslandsbanan sammanbundit Dalsland med Sveriges öfriga bygder, har landskapets skönhet blifvit känd vida omkring.

Dalsland, som på östra sidan begränsas af Venerns vatten och i vester mot Norge af Finnskogens fortsättning, samt i norr och delvis i vester och söder utan några naturliga gränser stöter till Vermland, Bohuslän och Vestergötland, är ett af Sveriges minsta landskap. Dess största längd, i norr och söder, är 10 nymil och största bredden, i öster och vester, 6 nymil samt ytan 42 qvadratnymil, med ett invånartal af omkring 83,000 menniskor.

Dalsland genomstrykes i norr af en från Norge och Vermland inskjutande bergskedja, som delar norra delen af landskapet i Österdal och Vesterdal. Men bergstrakten är ej fullt sammanhängande, utan genomträngd och splittrad af en otalig mängd sjöar och vattendrag, hvilka från Dalbosjön i öster gå till Ed i vestra Dal, bildande en stor båge, som äfven sträcker sig in i Vermland, en skärgård midt inne i fastlandet. Mot landskapets midt sänker sig den nämnda bergsträckan och för-plattas till ödsliga kärr- och motrakter, de så kallade Ödskölds moar. Den del af Dalsland, som stöter intill Bohuslän, är rik på kala klippor, ljunghedar och kärr; vester derom, vid Dalbosjön, ligger Slättdal, en tätt befolkad bygd, utan betydligare höjder.

Folket, som bebor detta land, är i allmänhet fredligt och arbetsamt. Något nationelt utmärkande är ej så lätt att spåra hos dalbon som hos vermländingen. Dertill är den förres hembygd af för ringa utsträckning, och inflytandet från mäktigare grannar har sträckt sig genom hans hela hemtrakt.

Skogen afverkas äfven här, som mångenstädes, på ett allt annat än förståndigt sätt, och landt-bruket står ej så högt, som det borde göra, med hänsyn till den på de flesta ställen fruktbara jordmånen. Boskapsskötseln var fordom ett vigtigt näringsfång, och derför har grefskapet Dal i sitt vapen en oxe*

Utan att vara orättvis torde man kunna säga, att dalbon ännu är efter i mycket, en följd af det ända till de senare åren afskilda läget. Men derför hafva ock många gamla seder och bruk här bibehållit sig, och få af våra landskap äro så rika på sägner och folksagor som Dal.

Landskapets hufvudort är Åmål, som fick sina stadsprivilegier 1643 af drottning Kristinas förmyndarregering. Staden ligger ganska vackert med Venerns stora vattenspegel i öster, men har intet märkvärdigt att bjuda på. Detsamma kan sägas om hela Dalslands flacka ostkust och derintill stötande slättland, genom hvilket stora Bergslagsbanan stryker fram.

På denna bana ligger, tre mil söder om Åmål, Köpmannebro station, vid hvilken Dalslands stora vattensystem uttömmer sig i Venern, och här är inloppet till den farled, Dalslands kanal, som gör de i landskapets inre liggande stora sjöarne tillgängliga för skeppsfarten. Redan för öfver hundrade år sedan var det vid riksdagarne tal om kanalisering af dessa vattendrag; men förslagen kommo ej längre än på papperet, till dess grefve E. J. Sparre, den nitiske landshöfdingen, tog dem om hand och med vanlig kraft och ihärdighet bragte dem till utförande. Stora svårigheter mötte i anledning af naturförhållandena, men äfven dessa öfvervunnos af kanalens byggmästare, kaptenen Nils Verner Ericsson, som under ledning af sin fader, vår store jernvägs-skapare, utförde arbetet, som kostat halfannan million kronor, och hvilket 1868, ett år förr än betingadt var, blef färdigt.

Och nu göra vi med ångbåten en färd genom Dalslands vidtomfattande vattensystem, som genom tvenne kanaler och en sluss står i förbindelse med Venern.

Och så är man inne på Svan-ijorden, som genom Hjerte-rudssundet sammanhänger med Upperudshöljen. »Hölj» är namnet på ett lugnvatten, beläget mellan tvenne

forsar. Stränderna börja nu Laxsjön.antaga voxlande former och blifva mer och mer tilltalande. Genom Upperuds slussar lyftes båten ytterligare i höjden, och snart ser man ett ansenligt berg höja sig mot vester, och man är vid en af kanalens mest omtalade punkter, vid Håfverud.

Vattnet finner här en trång väg mellan två nästan lodrätt nedstupande klippväggar, bildande en strid, hvitskummande fors. På detta ställe möttes kanalbyggarne af den största svårigheten under sina arbeten. Att lägga kanalen och slussarne till venster om vattenfallet lät sig ej göra till följd af bottnens beskaffenhet, som ej var fast nog för en slussbygnad. För att lägga dem på högra sidan, fordrades att spränga undan en så stor del af det höga, branta berget, att det skulle hafva förorsakat oerhörda kostnader. Man hade derför, såsom enda möjligheten att kunna åstadkomma förbindelse mellan vattnet deruppe och nere, tänkt anlägga en jernväg för att på densamma

forsla det nedanför fallet lossade godset till den ofvanför mötande ångbåten. Men de olägenheter, som skulle hafva varit förenade med en dylik åtgärd, undvekos sålunda, att slussar bygdes nedom fallet till höger, der bottnen var fast, och sedan leddes kanalen från högra till venstra sidan öfver fallet genom en jettestor, endast genom landfästena uppehållen jernlåda 36 meter lång och 4y2 meter bred. Så sväfvar nu fartyget i luften med det brusande fallet nedan om sig, och under båtens köl kan åskådaren se en rand af himmelens blå. Denna aqvedukt är den enda i sitt slag uti vårt land.

Den djupa dalgång, genom hvilken vattnet här banat sig väg, eger en underbar, egendomlig skönhet, hvartill man ej någonstädes i vårt land ser ett motstycke. På södra sidan om elfven stupar berget lodrätt ned i forsen. Och vid klippans fot, med ena väggen murad, den andra sprängd i berget, söker kanalen sig väg fram. På norra sidan om elfven är den branta sluttningen klädd med lummiga träd och täta buskar, mellan hvilka konstgjorda stigar leda, och öfverst bjuder ett litet tempel vandraren en beqväm hviloplats och en hänförande utsigt. Djupt nere mot öster ligger det lugnvatten, vi nyss farit öfver. Närmare brusar vattenfallet i otyglad vildhet, men ofvan detsamma, uppe i luften, har menniskans djerfva konst skapat en väg, hvarpå flodens vatten i all stillhet ledes fram. Midt emot oss reser sig svart, tvärbrant och nästan utan spår till växtlighet fjellväggen med kanalen vid sin fot, under det att den strand, på hvilken vi befinna oss, grönklädd, med trädtopp under trädtopp, i skarpaste sluttning stiger ned till elfven. Mot vester ligger sjön Iklången med sina skuggrika, tätt till hvarandra trängda stränder, mellan hvilka färden snart skall gå fram. Och bortom bergen, mellan höjderna kunna vi skåda långt omkring oss öfver ett med land, vatten, fält och skogsdungar rikt vexlande landskap. Naturen visar sig på engäng kraftig och vild, mjuk och behagfull, rik och Ödslig. Och öfver allt detta hvilar förnimmelsen af menniskoandens herskarmakt, intygad genom dess af snille och djerfhet adlade verk der nedan. Den tafla man här ser, förgäter man aldrig, och hon öfverträffas ej ens af Trollhättans utsigter.

Aklången, hvari man nu inkommer, är så smal och kröker sig så fram mellan sina skuggrika stränder, att man på dess midt hvarken ser det ställe, der man kom in, eller det pass, hvarigenom man skall ut. Men föga bekymrar man sig derom, då den omgifvande naturen är så fager som här. Dock, på en gång öppna sig bergets portar, och man är framme vid Buteruds slussar. Från höger sida kommer här en skogsbäck i yrande fart nedför sluttningen för att tömma sina brusande böljor i sjön. Under det täta löfhvalfvet glittra de hoppande vattenperlorna och leka med solstrålarne, som här och der lyckas tränga igenom de lummiga trädkronorna. Kanalens lugna yta, den mötande sjön, Råvarpen, med sina höga, skogvuxna stränder och den lekande bäcken, detta bildar tillsammans en tafla af obeskriflig täckhet. Vid Katrineholm börjar åter en sträcka slussar, som förena åtskilliga små höljar med hvarandra, och den vackra, alltid vexlande sköna taflor bjudande vägen förer förbi Långeds sågverk upp i sjön Laxen.

Skådar man från Långbro tillbaka mot söder, ser man floden kasta sig utför fallen för att sedan ila bort mellan skuggrika stränder. Mot norr har man framför sig perlan bland Dalslands vackra sjöar, den förut nämnda Laxsjön. Odlade, fruktbara stränder, brutna i talrika vikar med prydliga, hvitskim-rande herrgårdar och rödmålade bondstugor upptaga ängden, och utgör allt detta en slående motsats till de sköna, men mera ödsliga nejder man förut genomrest.

Nästan midt i sjön utskjuter från öster en halfö och på densamma ligger en af vårt lands både af natur och konst mest gynnade, bäst skötta gårdar, det ryktbara, outsägligt vackra Baldersnäs, tillhörigt en af familjen Wserns medlemmar.

Baldersnäs hufvudbyggnad ligger på en höjd ett litet stycke från sjön. Byggnaden gör ett mycket behagligt intryck, ehuru densamma ej har något egentligt storartadt i sitt yttre. Från verandan, som går ut från dess andra våning, ser man ut öfver den präktiga trädgården med dess saftiga gräsmattor, smakfulla blomsterrabatter och dyrbara fruktträd; man skådar hän till parken med dess af jettelika löf-hvalf öfverskuggade slingrande gångar, speglande vatten, konstgjorda öar, tempel och lusthus. En vackrare omgifning består sig intet herresäte. Om vintern instänges denna veranda och förvandlas genom de rika växthusens tillhjelp till en vinterträdgård. Från det i tredje våningen belägna rökrummet är utsigten mera vidsträckt öfver den leende sjön med dess omgifvande

kullar, skogsdungar och odlade fält. En vandring genom Baldersnäs park hör till en af de färder, som aldrig förgätas af den, hvars sinne kan beröras af konstens och naturens förenade trollmakt. Vill man här än vidare njuta af härliga utsigter, ligger uppe på ett berg ett tempel, der ställets skyddsgud, gjuten i brons, är uppstäld, och härifrån har man en rundmålning af den tjusande nejden. På parasollön hvilar man under ett tak liknande en japansk solskärm, till hvilka väggarne bildas af syrener af skiftevis gredelin- och hvitblommiga buskar. Vackra grottor, huggna i kalkberget, bjuda den skönaste svalka, när solen gjuter sina varma strålar öfver den henne så kära nejden.

Har man sinne också för den menskliga flitens och arbetets verk; vill man se, huru jorden och fälten skola skötas mönstergilt, då finnes här att skåda ej blott trädgården med dess omsorgsfullt ordnade drifbänkar och växthus, utan man kan också få kännedom om, huru åkerbruket och ladugården böra omhänderhafvas för att nutidens fordringar på ett »intensivt» landtbruk skola uppfyllas. Baldersnäs är, kort sagdt, i allt en mönstergård, sådan utsökt smak och materiel makt i förening kunna skapa ett dylikt ställe under de mest gynsamma naturförhållanden.

Då man besöker denna plats, der nordens och söderns behag synas hafva förenat sig, glömmer man gerna, för en stund åtminstone, hvardagslifvets bekymmer och bördor, man glädes blott öfver den fridfulla skönhet, som i så rikt mått öfver allt möter den besökande, och följer sålunda det råd, som den i en af parkens klippor inhuggna sentensen gifver främlingen:

»Hospes! Peninsula hsec, cum amoena tibi ridet, curas omitte!»

(Gästvän, när denna härliga halfö ler emot dig, bortlägg bekymren.)

På Laxsjöns motsatta strand når man Billingsfors, omgifvet af en natur, som i skönhet täflar medden man nyss lemnat. Särdeles vackert ligger den lilla kyrkan och kyrkogården på en liten holme, en verklig dödens lustgård. Från det närliggande Kasberget har man en vidsträckt utsigt öfver trakten.

Genom höljar och slussar, delvis sprängda i berget, kommer man in i den smala, men till mer än sex mil i utsträckning gående sjön Lelången. En annan natur möter här den resande. Stränderna äro högre, skogbevuxna och glest bebyggda. Det är en skön vildmark, genom hvilken man nu styrer färden; och en högtidlig stillhet råder, en slående motsats till forsens dån, bullret vid verkstäderna och slussarnes vittnesbörd om menniskokraf-tens ingripande, som man nyss bevittnat. Ertemarks och Torskogs kyrkor vester om sjön framskymta efter hvarandra, och midt emot den senare ligger Gustafsfors bruk vid en skummande elf, som genom kanal och slussar är segelbar. Här framgår gränsen mellan Dal och Vermland, så att manbyggnaderna vid gården ligga i det senare och bruksbyggnaderna i det förra landskapet.

Genom sist nämnda kanal föres man in i Sil-sjöarne, Vestra och Östra, som dela sitt vatten mellan de båda landskapen. Dessa sjöar täfla i fägring med Skåpafors. dem, vi förut befarit, och Krokfors bruk vid Öster-

silen är ett af dessa sköna ställen, som naturen med så frikostig hand utstrött i denna nejd. Från hufvudbyggnadens öfre fönster ser man ut öfver fallet, kanalen, sjöarne med deras brutna vattenytor och höjdprydda stränder, och det af naturens behag bortskämda ögat erfar ny tjusning.

Från Gustafsfors sträcker sig Lelången ännu långt mot norden, och snart är man inom Vermlands gräns. I detta senare landskap ligger Lennartsfors bruk, der ett väldigt vattenfall afbryter segelleden. Irån bron, som går öfver det hvirflande vattnet, ser man bäst den vackra traktens storslagna natur. Slussarne leda in i sjön Foxen, som går vidare mot norr, bortemot Norges gräns. Naturen blir här vild och storartad. Höjderna stiga betydligt, stränderna skåda mörka och barrskogklädda ned i vågen, och mot vester resa sig de inom Norges gräns belägna väldiga Hånfjellen. Några mils färd har flyttat den resande från söder till nord.

Från Foxens norra spets, der Töcksfors bruk ligger, går färden rakt i söder in i Stora Lee, af hvilket vatten Foxen utgör en nordlig vik. I denna sjö framstryker riksgränsen mot Norge samt gränsen mellan Dal och Vermland. Man är derför under färden än i det ena än i det andra landet eller landskapet. Vid Nössemarks kyrka ligger Strand, hvarifrån en god väg, två och en half mil lång, leder till Fre-drikshall. A id sydligaste spetsen af Stora Lee

ligger Vestra Ed, der Dalslandsbanan möter kanalen. Här har åter den djerfva menniskoanden besegrat naturhindren på ett sätt, som slår åskådaren med häpnad och beundran. Det gälde att sätta den djupt ned liggande ångbåtshamnen i förbindelse med jernvägen, som framgår der ofvan, högt uppe. Rakt upp för branten kunde banan naturligtvis icke gå, och den trånga dalen gaf ej utrymme for någon tillräckligt stor kurva. Men dessa svårigheter undvekos sålunda, attbanan larles zigzagformigt med spetsarne utlöpande i samma spår. Fram och tillbaka, än skjutande tåget, än dragande detsamma, sträfvar lokomotivet upp med sin tunga börda, trotsande branter och djup.

Från höjden ser man milsvidt hän öfver den långa sjön med dess stränder och vikar, en tafla, till hvilken få af våra jernvägsstationer kunna visa maken. Särdeles vacker ter sig utsigten från den paviljong, som vid banans öppnande uppfördes för de kungliga personernas räkning.

Ed är en oas i denna nejd, ty vester och söderut derifrån upptages landskapet till en stor del af kala bergkullar och dystra mosstrakter och på vissa ställen, såsom bortåt Mo station nära norska gränsen, varder ödsligheten rent af tryckande. Österut från Ed ligger Ödskölds moar, ofruktbara kärrtrakter och hedar med den torftigaste växtlighet.

Mellerud, der Dalslands- och stora Bergslagsbanan förena sig, är en raskt framåtgående plats, som snart torde intaga rum bland Sveriges köpingar. Och här äro vi åter på Dalslands slätt med dess vidsträckta, något enformiga fält och tätt liggande gårdar. En af de betydligaste bland dessa, och ett af Dalslands största gods, är det vackert belägna Qvantenburg nära Venern. Ej långt härifrån låg Dalaborgs slott på en klippa vid den stora sjöns strand. Mot slutet af medeltiden nämnes ofta detta fäste såsom än intaget af norrmännen, än återtaget af svenskarne; och namnet Slottsbacken påminner ännu om det ställe, der slottet legat. Linköping.

ÖSTERGÖTLAND. AF JOHANNES SUNDBLAD.

Med Kölen menar man i inskränkt mening den bergskedja, som, gående från Nordkap, utgör gräns-skilnaden mellan Sverige och Norge till Fsemundsjön. Detta är dock blott en ringa del af denna mäktiga urbergsformation. Hon utgör nämligen benstommen för hela den skandinaviska halfön och grunden för dennas ytbildning. Så äfven för Östergötlands, ty dess båda hufvudsluttningar, såväl den södra från småländska höglandet som den norra från Tylö skog och Kolmorden, äro ej annat än utbredningar och förgreningar af denna formation. Den norra af dessa sluttningar utgör sjelf en dalgång, hvilkens södra kant följer Motala ström mot Glan, medan den norra bildas af de nyssnämda utgreningarne. Den genomflytes från nordvest till sydost af Haddebo eller Ysingeån och Finspongs- eller Emmaån, hvilka båda utfalla i sjön Glan. Bergstrakten, i hvilken dessa upprinna, är icke hög. I länegränsen mellan Tjällmo och Emma uppnår den största höjden med något öfver 400 fot öfver hafvet. Trakten är kuperad, uppfyld af sjö och skog, mellan hvilka mera odlade bygder finnas, såsom omkring Tjällmo, Hällestads och Yånga kyrkor.

Den södra sluttningen är vidsträcktare. Hon sänker sig från en vida liögre trakt, det småländska höglandet. Från detta går en landtås, en förskjutning af den gamla Holaveden, som bildar vattendelaren mellan Stång- och Svartån, hvilka, rinnande från söder mot norr, beteckna djupet af de tvenne dalgångar, af hvilka denna sluttning består. Svartådalen är bredare och sänker sig från en större höjd än Stångåns. Sommen, ur hvilken ån har sin upprinnelse, ligger omkring 500 fot öfver hafvet. Stångådalen består åter af en kedja af sjöar: Krön, Juttern* Asunden, Jernlunden, Rengen och Erlången, hvilka, sinsemellan förbundna af ån, afbörda sitt vatten genom denna i Roxen. Båda dessa dalgångar, men isyn-

* Dessa båda ligga dock inom Småland.nerhet den senare, innesluta Östergötlands vackraste bygder. »Den mellan Rimforsa och Målbäck påminner» — säger en ressbeskrifvare — »om de tjusande trakterna i Schweiz och Luzern och om vägen till Meyringen.» Öfver trakten kring Sommen ligger ett djupt vemod, då Kindabygden åter har ett visst mys i minen. Hon har mera af Östergötland i sig, då den förra, utgörande Ydre härad, nästan är en Smålandsbygd.

I den skålformiga fördjupningen mellan dessa båda sluttningar utbreder sig den fruktbara Östgöta-slätten. Man får dock ej taga henne för en sammanhängande sådan från Vettern till Östersjön. Egentligt slättland har man blott omkring Skeninge och Vadstena samt mellan Bråviken och Slätbaken, det så kallado Vikbolandet, hvilket dock utgör en från det öfriga Östergötland frånskild trakt. Gränsskil-naden utgöres nämligen af en utgrening af den landtås, som skiljer Kalmar län från Östergötland. Det hvilar på urbergsformationen, då den egentliga östgötaslätten, långs utmed Motala Ström från Vadstena framemot Linköping, ligger på flötsberg, hvilka dock sällan träda i dagen. I norr går gränsen för det egentliga sädeslandet utmed Motala Ström och södra kanten af Borens, Roxens ooh Asplångens bäcken. Mot söder åter utgöres den af landsvägen, som går mellan länsgränsen mot söder samt derifrån på båda sidor om vägen ända till Linköping. Här afsmalnar dock slätten, i det att skogsbygden mot söder går ända intill staden. Öster om denne vidgar den sig åter, men något egentligt slättland finnes dock icke vidare; det är ett mellanting mellan detta och skogbygd. Åkerbo och Memmings härader mellan Linköping och Norrköping kunna dock i afseende på fruktbarhet räkna sig till slättbygden, fastän de icke kunna mäta sig med Vadstenatrakten. Äfven Skärkind och norra delen af Hammarkind kunna räknas till provinsens fruktbaraste delar.

Sådan är Östergötlands ytbildning, sedd i stort. Här som annorstädes har hon haft ett afgörande inflytande på valet af hufvudnäring, hvilken i sin ordning gifvit pregeln åt folklynnet. Östergötland har genom landets beskaffenhet hufvudsakligen varit hänvisadt åt jordbruket, och då detta varit gifvande, har det skapat välmåga med dennas vanliga följeslagare, stolthet och sjelfgodhet. Östgötabonden tänker nog ännu i dag: »jag är östgöte, Gud vare lof!», om han också ej öppet utsäger det. Detta dock egentligen på slättbygden; i gränshäraderna märker man väl närheten af andra folklynnen, såväl smålänningens som nerkingens. Men äfven slättborna ha ej skäl till samma sjelfbelåtenhet som i forna dagar: öfverspekula-tion och ett öfverdådigt lefnadssätt hafva minskat välmågan; dock torde ställningen bland de mindre hem-mansegarne öfverhufvud vara god. Storbönder af gammalt skrot och korn finnas emellertid ännu i Öster-götlancl. »Silfverskäpet», till hvilket dörren gerna lemuas på glänt, inger en viss respekt, och det dukade gästahudsbordet är riktigt praktfullt. Hemmadöttrarne i det förmögna bondehemmet deltaga aldrig i det gröfre arbetet, kläda sig väl och dyrbart samt kokettera ej så litet mod sina vackra händer. De gifta sig helst inom bondearistokratien, men taga äfven numera någon gång herremannen till godo, kanske ofta blott för att få heta fru. Någon mesalliance nedåt ingå de ytterst sällan.

Frånser man drygheten och stoltheten i folklynnet, så finnes dock hos detta en ej ringa fond både af godmod och redbarhet. I det breda leendet, med hvilket bonden helsar främlingen välkommen, ligger något fryntligt och tilltalande. Till sin natur är östgötabonden flegmatisk och ej så litet prosaisk, åtminstone gäller detta om slättbon. Det är skogen med sitt dunkel och insjön med sina dimmor, som skapat skogsfrun, sjörået och alla dessa mytiska väsen, omkring hvilka sången och sägnen tälja sina underting. På slättbygden vet man ej ord om detta. Folkvisans toner ha länge sedan förklingat, och folksägnen är så godt som utdöd; och omtalar en slättbo någon gång en sådan, så sker det med en viss ursäkt i tonen: »en enfaldier skogsbo har talt om’et». Ett forntida drag finnes dock qvar, och det är gästfriheten bland de förmögne, som emellertid understundom har litet af skryt uti sig.

Näst åkerbruket stå bergshandteringen och skogsdriften som folkets näringskällor. Norra delen af provinsen utgör en särskild bergslag med ej så obetydlig grufdrift, och i dessa bygder har under senaste tiotalet en stor verksamhet rådt i skogshandteringen. I södra delen utgör kreatursuppfödningen en af befolkningens näringskällor. Handaslöjden är åter föga utvecklad; en tillstymmelse till något bättre börjar dock numera visa sig.

I afseende på kommunikationsanstalter är landskapet väl lottadt. Icke nog med, att det är genom-korsadt af jernbanor, det har äfven sina båda kanaler, framkallade af dess vattensystem, som gjort det lämpligt för sådana anläggningar. Göta kanal är ett verk, som i storhet saknar sitt motstycke på det området, och främlingen, som reser utefter densamme, vet knapt hvilket han mest skall beundra: skönheten hos omgifningarne eller kraften hos det folk, som en gång skapade honom. Kinda kanal kan ej mäta sig med den äldre brodern i djerfhet och storslagenhet, men han täflar med honom i omgifningarnes skönhet. Djupa barrskogar, leende hult, ståtliga herresäten, trefna bondgårdar, mullrande qvarnverk och surrande fabriker möta hvart ögat vänder sig, och mot allt detta hålla sjöarne der och hvar sina klara speglar.

Nu till ett kortfattadt omnämnande af do platser, som teckningarne framställa, samt ett par andra.

Raden af dessa börjas med Linköping, provinsens residensstad och medelpunkten för dess administrativa lif. Stadens namn, troligen härledt af det gotiska lionga (tingta, döma) och Jcaupung (köp-stadsplats) antyder, att platsen, som ofta bland våra förfäder, utgjort en förening af tings- ocb köpstad. »Liongakaupung» blef emellertid ett gammalt namn, och är det först i medlet af 1400-talet som det skrifves Lyncyping, ett namn som det sedermera inom några trakter af provinsen fått i folkidiomet behålla. När Linköping fick sina stadsprivilegier, kan ej med säkerhet uppgifvas, men att det tidigt varit en plats af större betydenhet, kan man döma deraf, att det kyrkomöte, som blef början till landets läggande under påfveväldet, hölls här (1152). Under medeltiden tilldrog sig för öfrigt intet af större betydenhet, och är det först i vår nyare historia, som platsen rycker uppmärksamheten till sig förmedelst tvenne händelser, hvilka genom sina följder fingo en så mycket större sådan. Stångebro slag lyftade nämligen kungakronan öfver till den yngsta Yasagrenen, medan Linköpings blodbad fäste den ännu säkrare på segervinnarens hjessa.

Stjernarp.Bland märkliga byggnader intager naturligtvis domkyrkan främsta rummet. Tiden för hennes första anläggning kan ej med säkerhet uppges, den sannolikaste är dock medlet af 1100-talet. Slägten kommo och slägten gingo emellertid, innan slutstenen kunde läggas till den mäktiga byggnaden, detta »epos i sten, på hvilket århundraden diktat», ty det var först omkring 1520, som detta skedde. Allt hvad den götiska byggnadskonsten har af mystik och allegori finner här sitt uttryck, och hon kan efter sin restauration med skäl anses som den skönaste i Skandinavien, om det ock kan anmärkas, att detaljerna der och hvar för mycket påminna om de olika tider, und^r hvilka de tillkommit, för att stilen skall bli så ren som man fordrar af ett sådant konstverk.

I närheten af domkyrkan ligger slottet, lika fult som den förra är vacker. Det är uppfördt af Henrik Tidemanni, Brasks företrädare, och utgör numera ett af de få återstående minnesmärkena från prelatväldets tid.

Mera framstående byggnader äro dessutom skolhuset, biblioteks- och konsistoriibyggnaden, gymnastikhuset samt Östergötlands enskilda banks.

Under det sista årtiondet har staden blifvit ansenligt utvidgad och förskönad. Genom sina många parker, de många enskilda trädgårdsanläggningarne och sin ovanligt stora och vackra trädgårdsförening, har den något ljust och vänligt, som är ovilkorligt anslående.

I närheten af Linköping ligga Vreta och Stjernarp, hvar på sitt sätt af en viss märklighet. Det förra pekar med sina grafvar och ruiner på en aflägsnare tid, medan det senare förer tanken till en långt senare, till vår stormaktstid med så mycken yttre glans och så mycket inre elände. Teckningen föreställer ruinen af det forna slottet, uppfördt i medlet af 1600-talet af fältmarskalken grefve Robert Douglas. Medlen för uppförandet togos, som ofta vid denna tid, af det under tretioåriga kriget samlade bytet, men det häftade blod och förbannelser vid det guldet, och hundratretio år senare, en blåsig, torr majdag, lades byggnaden i aska. Vid detta ställe är en af provinsens få qvarlefvande folksägner fästad. Hon omtalar nämligen ett bloss, som då och då under mörka nätter skall ila fram öfv§r Roxen, invid hvilken stället ligger. Det har fått benämningen af »Stjernorpa fiskare». Olika lyda berättelserna om denne. Den vanligaste är dock, att en af gårdens fiskare för »otali’ hundra år tebaka» skall ha blifvit bortröfvad af hafsjungfrun, hvilken sedan med honom firade sitt bröllop. Det är brudfacklan, som ännu då och då lyser ute på sjön, eller som det står i visan:

»Hos bruden han somnar i mörkblåan säng,

Och strömkarlen slår på sin festliga sträng.

Det vågiga sparlakan sänker sig matt,

Och brudfacklan lyser i mörkan natt.

»Hon lyser ännu både höst och vår Hvar eviga qväll, hvart eviga år,

Så blekt uti dimman på svartan sjö Och flämtar på ensliga strandens snö.»

Inom provinsen finnas tvenne platser, från hvilka »ljusasta-ken är flyttad», men hvilka båda haft sin storhetstid: det är Skeninge och Vadstena. Det förra vill sägnen göra till en fordom stor stad och anför bland andra bevis härför, att man långt utom det nuvarande stadsområdet skall ha funnit st ensättningar, som förmenas ha tillhört det forna Skeninges gator. Detta och åtskilligt annat hör väl till folksägnens utsmyckningar, men att platsen redan i trettonde århundradet var en mera framstående sådan kan man, liksom förut i fråga om Linköping,

Vadstena slott.sluta deraf, att det andra stora kyrkomötet, hvilket gjorde Sverige till en kyrkoprovins under påfveväl-det, här hölls.

Halfannan mil från Skeninge har man Vadstena vid en öppen vik af Vettern. Det är näst Motala den yngste af provinsens städer. Ännu 1313, då både konung Birger och hans broder, den sedermera ihjelhungrade hertig Erik, härifrån utfärdade skrifvelser, var det sannolikt blott en enstaka gård eller borg, omkring hvilken efter medeltids bruk en by uppväxte, hvilken sedan fick stadsrättigheter. Många märkliga händelser från vår äldre historia hafva här tilldragit sig, och namnen Engelbrekt och Gustaf Vasa äro nära förbundna med denna. De skjutas dock alla i skuggan för Birgitta, som, omstrålad af sin samtids beundran, har öfvergått till efterverlden med en glans, som ej sekler förmått fördunkla. Hon representerar i sin person icke blott en karakter af sedlig storhet, utan hon utgör en verklig typ för sin tids religiösa åskådningssätt. Vid livarje steg stöter vandrarens fot mot minnesmärken, som påminna om denna tid. Ja,

»Dess öde helgedom är ännu värd,

Ja, kanske mer än förr, en pilgrimsfärd.

Res dit och se bland lemningar, som rasa,

Birgittas vålnad fly för Gustaf Vasa.

Förgäfves lyss du i den mörka gång På klockans maning upp till bön och sång —

Trehundra år har redan stum hon tegat.

Dock, är det ej endast bland öde helgedomar som minnet vandrar vid ett besök i Vadstena. I en annan utkant af staden, invid dess hamn, höjer sig det af Gustaf Vasa anlagda slottet, vördnadsbjudande ännu i sitt förfall. Vandrar man kring detta, så tränga, helst i skymningsstunden, det förflutnas bilder sig ovilkorligt in på oss, och vålnaderne af Engelbrekt, Gustaf Vasa och hans olyckliga barn draga sorgligt nickande förbi.

I vår tid har den lilla staden intet märkligt med undantag af sitt härliga läge och hospitalet med sina vackra omgifningar, der så mycket är gjordt för att lindra de olyckliges öde, som blifvit dömde att tillbringa sitt lif inom dettas murar.

Vid samma vik af Vettern och en half mil från Vadstena har man Motala, af hvilket vår illustration lemnar en så tilltalande bild. Det är först från 1881 som det räknar sin värdighet af stad, men platsen omnämnes redan under Magnus Smeks tid, och var det vid ett af närliggande vattenfallen, som under Gustaf Vasa en af de första stångjernshamrar här i riket anlades. Det var dock först med Göta kanal, som stället fick någon betydenhet, en betydenhet, som dock egentligen ligger deruti, att den närliggande verkstaden uppkallats af den något äldre köpingen. I och för sig har den intet, som framför en annan småstad kan tilldraga sig uppmärksamheten, om man frånser det ovanligt vackra läget. Det är således åt verkstaden vi skola egna några rader af det knapt tillmätta utrymmet.

Samme man, hvilkens kraft och snille framkallade Göta kanal, blef grundläggaren till detta föräd-lingsverk, i sin väg det största i norden. Dess början var i hög grad anspråkslös. Det bestod af ett större tvåvånings maskinhus, och var kraften, hvarmed verket drefs, ett enda vattenhjul af 16 fots diameter; af en byggnad, inrättad till gjuteri med tvenne kupolugnar och tre mindre ugnar för metallgjutningar med biåsmaskiner för metallarbeten, och slutligen af en snickeri- och svarfvareverkstad för tillverkning af modeller. Detta var allt. Det första ångfartyget bygdes 1828, men rörelsen steg hastigt, och under de följande femton åren tillverkades här icke mindre än 39 fartyg och 9 andra maskiner med ett tillverkningsvärde af öfver en million, en på den tiden ansenlig summa.

Sedermera har rörelsen allt jemnt gått framåt; den har antagit riktiga jättedimensioner, och dess ångare klyfva numera med sina skarpa bogar icke blott de sibiriska flodernas ismassor, utan de plöja äfven Kaspiska hafvet med produkterna från Bakus naftakällor. Under femårsperioden 1876—1880 har tillverkningsvärdet sammanlagdt uppgått till öfver 16 millioner med en arbetsstyrka i medeltal af något öfver 900 man. Den stora verkstaden

Men när du träder på den helga grund,

Der trötta knän ifrån all jordens rund På altartrappans nötta marmor legat,

Skall mången sten med en prinsessas namn, Som sökt från verldens stormar här en hamn, Och främst Filippas stoft ditt hjerta röra.»med sina »tänkande maskiner» och trefna arbetarbostäder, återspeglade af kanalen, på hvars bankar en stor del äro anlagda, gör icke blott ett mäktigt utan äfven i hög grad angenämt intryck.

Då man skrifver om Östergötland, får man ej förbigå dess största arbete, Göta kanal. Visserligen har kanalen här ej haft samma svårigheter att besegra som i Vestergötland, men han blir äfven här ett monumentalt verk, öfver hvilket svensken i alla tider kan vara stolt. Äran af att först ha framkommit med den djerfva tanke, som ligger i öster- och vesterhafvets förening, kan vår tid icke tillbörda sig. Redan i början af 1500-talet utkastades denna tanke af biskop Brask, som i så många fall visade sitt fosterländska nit. Hos honom stannade det dock ej blott vid ett förslag, utan grep han sjelf verket an, och gräfningen af den s. k. »Tvärån» förbi biskopssätet Nor (nuv. Norsholm) var första början till det stora företaget. Men tiden var ännu icke kommen för ett sådant jätteverks utförande; härför fattades penningar, den erforderliga tekniken och framför allt tillräckliga armar i det glest befolkade landet. Men tanken på storverket var derföre icke utdöd, ty den upptogs af nästan alla de följande konungarne. De ständiga krigen omöjliggjorde dock hvarje allvarligt försök att få den realiserad. E11 kraftig ansats gjordes visserligen under Karl XII, hvilken anförtrodde saken åt den snillrike Polhem, men verket måste af flera förenade skäl afstanna, och företaget tycktes vara afsomnadt, tills det af en annan Linköpingsbiskop, Rhyzelius, åter väcktes till lif. Planen omfattades med ifver af de fosterländskt sinnade Hattarne, men det ryska kriget gjorde saken om intet. Den låg nu nere under icke blott den återstående delen af det århundradet, utan äfven det första tiotalet af detta, då den åter väcktes till lif och — eget nog — äfven nu af en Linköpingsbiskop. Rosenstein har nämligen äran af att åter ha upptagit frågan, och det i en sådan tidpunkt, att verket ej afstannade utan började och bragtes till en lycklig fullbordan. För detta har man att tacka en enda man, en af dessa stora andar, hvilka då och då framkallas, när Försynen vill ha någon af sina planer utförda. Han hette Balzar Bogislaus von Platen, och bör hans namn skrifvas med guld i vår kulturhistoria. Utan penningar, utan folk, utan förtroende hos den stora allmänheten för den stora planen, hvilken af denna ej kunde uppfattas, grep han verket an. Hans snille skapade medlen, hans fosterlandskärlek meddelade sig åt andra, och efter tjugo år var det stora verket fullbordadt. År 1813öppnades den första slussen vid Forsvik i Vestergotland, 1832 den sista, och detta skedde under det vackra erkännande, att

»OM HERREN ICKE BYGGER HUSET,

SÅ ARBETA DE FÅFÄNGT SOM DERPÅ BYGGA»,

hvilka ord äro inhuggna i den ena af slussens sidomurar. Det mäktiga verkets fullbordan fick emellertid dess skapare icke sjelf upplefva, då han redan 1829 aflidit. Hans graf är redd

»Vid den våg han sjelf har diktat, Vid den strand han sjelf har bygt»,

icke långt från Motala, på venstra sidan, då man far kanalen utför. Inskriften å vården är enkel, men den hade kunnat vara ännu enklare; der borde ha stått:

SI QILERIS OPERA - CIRCUMSPICE*.

Anläggningskostnaden hade vid verkets fullbordan uppgått till nära sexton millioner, en summa som gifvit ränta icke i guld men i ovansklig ära.

Vi hafva något utförligare redogjort för den punkt, der Motala Ström har sin uppkomst, Vi skola nu för ett ögonblick uppehålla oss vid den, der han har sitt slut, vid Sveriges Manchester, Norrköping, som till största delen

har att tacka honom för det industriella lif, som en tid så kraftigt blomstrade, och som ännu finnes der fastän i förminskad skala.

Första gången Norrköping omnämnes i befintliga urkunder, är i en af påfven Lucius III utfärdad bulla, i hvilken Askeby klosters besittningar derstädes befästades. I vår politiska historia förekommer

det mindre ofta än provinsens öfriga städer. Dess märkligaste historiska tilldragelse är väl riksdagen 1604, då hertig Karl förklarades för konung, och den nya arfföreningen utsträcktes äfven till qvinnolinien.

När staden fick sina första privilegier, är obekant. De äldsta kända äro utfärdade 1384 af konung Albrecht, men i detta bref ser man, att staden redan då hade tvenne borgmästare och flera byamän, så att dessa privilegier omöjligen kunnat vara de äldsta.

Bland Norrköpings näringskällor är väf-nadsindustrien den förnämsta, men äfven några andra äro ej obetydliga. Tillverkningsvärdet vid dess samtliga fabriksanläggningar uppgick 1880 till öfver femton och

Finspong och Dovern

* Detta är inskriften på den vård, som är rest öfver S:t Paulskyrkans byggmästare, Wren.

En lång tid efter kanalens öppnande brukade ångbå-tarne vid passerandet af graf-ven salutera henne, medan befälet, synnerligen då dessa voro marinofficerare, vördnadsfullt blottade sina hufvuden. Förf. såg detta vackra bruk ännu i medlet af 1840-talet.Göta kanal vid Motala.

en half million, af hvilka öfver sex millioner representeras ensamt af yllefabrikationen. Störst bland dess industriella anläggningar är Holmen med sitt bomullsspinneri och sitt pappersbruk, hvars sammanlagda tillverkningar ofvannämde år uppgingo till nära två millioner. I bomullsspinneri- och väfveri han dteringen intager Norrköping främsta rummet, hvarjemte dess sockerbruks- och qvarnrörelse representera aktningsvärda tillverkningssummor.

Staden är regelbundet byggd, men utan några sevärdheter i byggnadsväg. Om aftnarne ger den dock på vissa punkter en ståtlig anblick med sina tusentals i strömmen glimmande ljuslågor. En annan sevärdhet i Norrköping äro dess vackra promenader, på senare tiden anlagda. Norra alléen invid jernvägen torde få söka efter sitt motstycke.

Teckningen å sid. 144 föreställer Finspong, det största af Östergötlands herresäten. Det ligger utmed stora landsvägen mellan Norrköping och Örebro, omkring halfannan mil från det förra. Äfven åt Finspong har den stora industrien lånat sitt namn och sitt anseende. Det har i detta afseende gamla anor, ty redan på 1500-talet anlades bruket till kanoners och ammunitions förfärdigande. Rörelsen drefs dock utan vinst, hvarför det 1618 öfvertogs, till en början på arrende, af den rike holländaren Louis De Geer, som senare — år 1641 — blef dess egare. Det gick sedan inom denna slägt, på manliga sidan till 1846 och på den qvinliga till 1856, då det inköptes af dess nuvarande egare, brukspatronen Carl Edvard Ekman, mot en summa af 1,800,000 riksdaler banko. Dess värde har sedan dess betydligt stigit och utgjorde vid 1885 års bokslut Vj2 million kronor, häri då inräknade underlydande omkring 70 hemman, grufvor, verk, inrättningar och inventarier. Befolkningen på det stora godset utgör omkring 5000 själar.

Hufvudbyggnaden är belägen på en af strömmen omgifven holme, en plats som röjer den holländska låglandssmaken, men som på intet vis är gynsam för de anspråk, som en sådan byggnad onekligen eger. Slottet fordrar alltid en upphöjd och fri plats närmast omkring sig för att rätt kunna dominera. Detta saknas hos Finspongs; det ligger för lågt och för inklämdt för att göra det intryck, som det under andra förhållanden skulle kunna. Sjuttonde århundradets kärfva och torra smak i byggnadsstilen har här äfven tagit ut sin rätt, och det har föga, som tilltalar sinnet i afseende på yttre ornamentering,

19vid hvilken vår tid åter fäster så mycken vigt, men då dörren till den stora vestibulen slås upp, kan man näppeligen återhålla ett utrop af öfverraskning. Blott denne förtjenar en resa till stället. Han är 12,5 meter lång och 7 meter bred. Väggarne äro målade i ljusgul, gråådrig marmor imitation. Taket, vid sidorna uppburet af åtta

svarta stenpelare, är prydt med präktiga gipsornament, af hvilka ett par utgöra monogram på gul botten: J. J. D. G. (Johan Jacob De Geer) och J. P. (Johanna Parmentier, hans hustru). I de fyra hornen stå bronserade statyer i kroppsstorlek af Apollo, Mercurius, Venus och Minerva. Golfvet är inlagdt med polerad ljusgrön, mörkgrön, gridelin och hvit marmor. Midt för hufvudingången har man ett rum, det s. k. tornrummet, försedt med glasdörrar, genom hvilka man har utsigt åt trädgården, i hvars midt, om lyckan är god, en vattenkonst uppkastar en kraftig stråle. Och fortsättningen håller hvad denna början lofvar. Det är i detta hus icke nog med en prakt, som väl i vissa fall kan kallas furstlig, utan der fins, hvad bättre är, en komfort och smak, som endast kunna åstadkommas under vissa förhållanden. Här finnes ett bibliotek, grundlagdt af intendenten Louis de Geer, hvilket under tidernas lopp allt mera utvidgats, så att det för närvarande uppgår till inemot 23,000 band. Den år 1883 upprättade katalogen upptager icke mindre än 733 sidor. Ett dyrbart tafvelgalleri finnes här äfven, i hvilket företrädesvis de äldre holländska och italienska skolorna äro representerade, men äfven flere af våra svenska konstnärer. Sålunda finnas taflor af Hörberg, Kraft, Brandelius, Boklund, Egron Lundgren, Ankarcrona, Stäck m. 11.

Finspongs namn är genom sin kanontillverkning europeiskt. Det har till och med gått utom verlds-delens gränser, i det att kanoner levererats till Egypten. En tid har dock denna tillverkning legat nere. En omhvälfning inträffade på detta område under 70-talet, och man måste se tiden an, men nu har man också här börjat med stålkanoner, och torde tillverkningen af dessa snart få samma betydelse som förut gjutkanonerna.

Jordbruket har af den nu varande egaren betydligt utvidgats; företagna nyodlingar uppgå till omkring 1000 tunnland.

Vid egendomen finnas postkontor, telegrafstation, apotek, sjukhus, sparbank och handelsbod. Dess skolhus är såsom landtskola den största och bäst inredda i provinsen, rymmande omkring 200 barn, som undervisas af fyra lärare och fyra lärarinnor. Förbi egendomen stryker en smalspårig jernväg, förenande östra och vestra stambanorna. En egaren ensamt tillhörig jernväg går dessutom mellan Finspong och Lotorp, ett underliggande bruk.

Bland Östergötlands öfriga herresäten märkas Åtvidaberg, Sveriges enda baroni, samt det vid sjön Erlången särdeles vackert belägna Sturefors.

Provinsen i sin helhet utgör en areal af 96,4 6 qvadratmil med ett taxeradt fastighets-belopp af något öfver 2461/2 million kronor. Folkmängden uppgick 1875 i rundt tal till 260,000 personer. Den har dock genom utvandringen något aftagit, och torde för närvarande ej uppgå till den nämnda siffran. Provinsen utgör ett eget landshöfdingedöme och är såsom sådant det femte i ordningen.

VESTERGOTLAND. AF JOHANNES SUNDBLAD.

I den fördjupning, kvars gräns i norr utgöres af det vermländ-ska höglandet och nuvarande Tiveden, i öster af den utmed vetterstranden löpande bergåsen och mot söder af det småländska höglandet, inträngde en gång en djup vik från vesterhafvet. I omätliga tidrymder bröto sig dess böljor mot dessa stränder, men under det att tiden tyst täljer årtusende efter årtusende, börjar vattnet efter hand att falla undan, hvar-vid högre delar af denna hafs-botten sköto upp ur djupet. Dessa blefvo efter hand flere och lågo slutligen som små öar, mot hvil-kas stränder hafvet alltjemt kastade sig. Vattnets sänkning fortfor emellertid, och i mån häraf höjde sig allt större landsträckor ur detta: först sluttningen från det småländska höglandet och ändtligen det nedanför detta liggande slättlandet; allt var sålunda torrlagdt, med undantag af det djupaste bäcknet i den gamla hafsviken, den sjö, som man sedermera kallat Venern. De forna öarne voro förvandlade till berg och kullar, tillkomna genom aflagringar ur vattnet, hvilka lågo som stelnade hafsvågor på den stora slätten. Genomskuren af en mängd från söder rinnande vattendrag, har denna en sakta sluttning mot södra venerstranden, på hvilken de alla utfalla. Ett undantag härifrån gör naturligtvis den trånga sluttning mot sydvest, i hvilken göta elf framrinner.

Nya årtusenden rulla emellertid fram öfver nejden. Ogenomträngliga skogar hafva uppspirat på den forna hafsbottnen, och i dessa kringströfva djurslägten, som nu längesedan försvunnit från jorden, men endast för att lemna rum för nya. Ännu äro djuren de enda, som uppfylla skogarne, men kampen för tillvaron bar dock allaredan börjat; i denna är den starkaste och listigaste alltid segervinnaren, och döds-och segertjuten är det enda, som stör den djupa tystnaden. Men så uppträder en dag en varelse, som gör sig till herre öfver dem alla: vilden har tagit sin jordkula i besittning, och nu skola de föda och kläda honom.

Århundraden framflyta på detta sätt, men slutligen har vilden undanträngts af en annan stam med högre odling, som smider jernet och odlar jorden; denna stam tager elden i sin tjenst för att undan-rödja skogarne, och höga rökpelare höja sig öfver dessa: svedjelandsbruket är börjadt. Med detta har

Billingen (från Klagstorp).Gullöfallet vid Trollhättan.en annan tid inträdt; samhällslifvet börjar utveckla sig och får sin första sammanslutning i byn; ur denna uppväxer häradet och af flere sådana bildas slutligen landskapet med egna seder och egna lagar.

Tidigt fans en sådan odling i Vestergotland. Lagman Lumber, lefvande under slutet af hedna tiden, var den förste, som på sina balkar (träskifvor) samlade de lagar (rättsbruk), som, uppvuxna ur folkets vanor och åskådningssätt, redan i århundraden tillämpats vid dess rättstvistcr och straffdomar. Vestgötalagen är också den äldsta af våra landskapslagar, som upptecknats i skriftspråk. Huru gammal Vestergötlands odling är, kan man äfven sluta af dess grafhögar. Genom de der gjorda fynden vet man att våra förfäder hade vapen och hus-geråd, som tydde på en ej ringa konstfärdighet.

Detta är i dess yttersta konturer gången för detta landskaps ytbildning och äldsta odling.

Vestergotland är motsatsernas land: ingenstädes mera bördigt, men också ingenstädes mera kargt och ofruktbart; ingenstädes skönare, men också ingenstädes fulare och ödsligare: Kin-nekulle och »sväl-torna», Trollhättan och Lidan söder om Lidköping bjuda skäl för detta påstående.

På samma sätt är det med folklynnet: kraftigt, lifligt och förslaget i södra delen; vekt, trögt och kontemplativt i den norra. I landskapets nordligaste del — Vadsbo härader — har det dessutom en viss tillsats af dryghet, en naturlig följd af välmågan, som länge var rådande i dessa bygder.

’Silfvertoäeken” vid Trollhättan.Genom sin skiftande naturbeskaffenhet har provinsens befolkning varit hänvisad åt alldeles olika näringskällor: i norra och mellersta delen åkerbruk; i södra väfnadsindustri af en högst betydlig omfattning.

Kommunikationerna äro väl tillgodosedda. Utom göta kanal och vestra stambanan är provinsen äfven genomkorsad af bibanor.

Af de många platser inom Vestergötland, som äro omtalade for sin naturskönhet, har ingen vunnit större ryktbarhet än Trollhättan. Det må derföre vara bland de första i vårt bildergalleri. Namnet är inflåtadt i våra sagohäfder, ty här var det, säger en af dessa, som Starkotter kämpade med Hergrimmer Halftroll om sin bortröfvade brud. Trollhättan är Europas största vattenfall, icke genom sin höjd, ty häruti öfverträffas det af flera, utan genom vattenmassan och våldsamheten hos de tre fallen, hvilkas sammanlagda längd utgör icke mindre än 600 fot. Dånet af den nedstörtande floden höres på öfver tre mils afstånd. Flere af dess fall och klippor hafva fått sina namn af händelser, som ännu fort-lefva i folksägnen. Så med Tjuffallet invid Toppön, invid hvilket finnes en håla, Tjufhålan, som länge lemnade skydd åt några stigmän, hvilkas tillhåll upptäcktes på det sätt, att en piga, hvilken de bort-röfvat, tilläts att en julafton från sitt gamla hem hemta ett par halmkärfvar till julhalm. På återvägen till grottan hade hon spilt en del af halmen; detta blef anledning till upptäckten af röfvar-bandet. Så med Skräddarklinten, hvilken säges ha fått sitt namn deraf, att en lifdömd skräddare åtagit sig vågstycket att, sittande på denna, sy ett par byxor färdiga. Lyckades han, skulle han derför benådas. 1^ örsökct gjordes, men utföll så, att han, då han efter fullgjordt arbete skulle sista gången draga tråden ur nålen, fick svindel och störtade i fallet. De tre största fallen heta: Gullöfallet, det första uppifrån; det andra Toppöfallet och derefter de tre sammanhängande Helvetesfallen, tillsammans utgörande en höjd af 111 fot.

Det var förbi dessa fall som seglaren skulle föras. Nära 300 år förgingo, innan den djerfva tanken kunde bringas i fullbordan, men det lyckades och det på ett sätt, som i alla tider ger en berättigad anledning till svenskens stolthet och utländingens beundran. Den 14 Augusti 1800 vardt förbindelsen mellan Venern och Vesterhafvet öppnad.

Ulricehamn.Vår nästa teckning för oss till en annan bygd med en helt annan fysiognomik. Det ligger något vänligt och stämningsfullt men äfven något vemodigt i dess drag, och sagorna om necken, om källjung-frur och sjörån, alla dessa »bundna naturväsen, som vänta på sin förlossning», har säkerligen haft sin upprinnelse i en sådan natur; sådana nejder ge, med andra ord, nyckeln till våra förfäders mytiska och poetiska naturåskådning, hvilken fick sitt uttryck i deras religion.

Den lilla staden är en gammal uppstad, som under sitt förra namn, Bogesund, i forna tider idkade en ansenlig gårdfarihandel, och var dessutom i egenskap af gränsestad mot det danska väldet en plats af rätt stor betydenhet. Sedan 1741 bär han sitt nya, Detta har ej tillfört honom någon lycka, ty Bogesund var en för sin tid betydande stad; för det lilla Ulricehamn har det gått stadigt utföre.

Men platsen har dessutom en historisk märklighet. Slutvignetten (å sid. 154) påminner härom, i det den frammanar vår medeltids kanske älskligaste och ridderligaste personlighet, På den här afteck-nade platsen fick nämligen Sten Sture den yngre sitt banesår. En förrädare utpekade riksföreståndaren, lätt igenkänlig på sin ljusa häst, och en väl riktad falkonettkula, studsande mot isen, krossade hans ena ben. Genom kloka dispositioner skulle Sturen annars säkerligen ha tillkämpat sig segern, men nu blef första omsorgen att rädda den älskade anföraren från att falla i fiendens händer. Härunder uppstod oreda i den odisciplinerade och oöfvade hären, hvarför segern för danskarne blef lätt, och landet låg öppet för vidare framträngande. Slaget vid Åsunden utgör ett af vår historias sorgligaste minnen.

Vi måste nu lemna denna trakt, draga »sjumilastöflarna» på och göra en tripp till Kinnekulle, hvars vackra och ovanliga natur gifvit honom anseendet af provinsens vackraste punkt. På fem mils afstånd synes han under formen af en »trehörnig hatt», hvars afrundade spets — Högkullen — höjer sig mer än 700 fot öfver det kringliggande slättlandet. Kinnekulle utgör i geologiskt hänseende en af vårt lands intressantaste platser icke blott genom sina flötser utan äfven genom de tydliga spår af den så kallade rullstensperioden, som här visa sig.

En punkt som turisten aldrig underlåter att besöka är bergets hjessa, den s. k. Högkullen. Derifrån har han en vidsträckt öfverblick icke blott af berget i sin helhet, utan äfven af de taflor, som på längre afstånd utbreda sig för åskådaren. Utsigten mot vester, från den så kallade drottningstenen, är den vidsträcktaste, ovanligaste och mest kända. Närmast intill sig har man sluttningen mot sjön, beklädd öfverst med barrskog, längre ned uppblandad med löfskog, tills den förre alldeles försvinner för att lemna rum för den rikaste och ädlaste löfträdsvegetation; körsbärsträdet växer till och med vildt och till sådan mängd, att vid blomningstiden hela sträckor lysa som snödrifvor bland grönskan; längre ned i sluttningen förekommer boken, medan valnötsträdet öfvervintrar i de stora trädgårdarne; floran är rik och var det ännu mera förr: »Österplane ängar» lockade botanister från både när och fjerran; nu äro dessa ängar emellertid för länge sedan uppodlade. Brant sluttar stranden ned mot Venern och kastar sig på många ställen i lodräta stalper ner i de blåa djupen.

Kinnekulle ligger på östra sidan af en vik, den s. k. Kinneviken, som skär djupt in i landet. Han bildar största delen af dess ena strand, medan den motsatta utgöres af en långsträckt, låg halfö, på hvars nordligaste förskjutning, Kållandsö, Leckö speglar sina murar mot den stora vattenspegeln, i norr så vidsträckt, att den är utan ram. Bakom ön synes åter vatten, den s. k. Dalbosjön, en annan vik af Venern, hvars östra strand, Dal, blånande höjer sig längst bort vid synkretsen. Lägges nu härtill, att man har det ståtliga Hellekis något till höger vid »Kullen» och längre bort till venster sockenkyrkan — Medelplana — så har man hufvuddragen af den vackra och ännu mer ovanliga utsigt, som utbreder sig från denna punkt af Högkullen.

Gå vi till den norra kanten af denne, så ha vi derifrån utsigten öfver en mäktig skogsbygd, som mot norr räcker ända till horisonten, och öfver den vackra skärgården vid inloppet till Hönssäters hamn; vidare har man den ståtliga herregården, som uppsticker bland löfmassorna, den tjocka röken från det invid liggande alunbruket och till sist sjön, äfven från annan punkt strandlös mot norr; — allt detta utgör något så måleriskt, att mången sätter

den främst af »högkullsutsigterna».

Utsigten från hjessans östra kant har ingenting märkligt förutom sin vidsträckthet, men så mycket mer mot söder. Här utbreder sig Vestergötlands äldsta odlingsbygd med sina tusenåra anor. Hon ärBILDER FRÅN K1NNEKULLE OCH KÅLLANDS Ö.

I, Utsigt af Venern från Hönssäter. II. Leekö slott. III. Husaby. IV. Parti af Högkullen. V. Mörkeklefs grotta.

VI. Kinnekulle från Lidköping. VII. Råbäek.Värnhems kyrka (koret).

ett fruktbart slättland med odlade fält och trefna bondgårdar, mellan hvilka der och hvar ett spetsigt kyrktorn uppsticker. Bland dessa drager Husaby i första rummet uppmärksamheten till sig, och dess gamla minnen med sitt kungadop och sina klosterscener draga vålnadslikt förbi oss. Låter man blicken ila mot sydost, har man några af provinsens öfriga flötsberg — Billingen, Mösse- och Alleberg — hvilkas blånande kammar aftecknas mot den aflägsna horisonten.

En af teckningarna föreställer Leckö slott. Uppbygdt (1298) af skarabiskopen Brynolf I Gerlack-son, af slägten Gylta, var det jemte en mängd underliggande hemman redan från en ännu äldre tid anslaget till de katolske biskoparne i Skara, och blef den siste i deras rad, Magnus Haraldsson, också den siste andlige innehafvaren af detsamma. Det kom sedan i verldslige läntagares händer; den förste af desse var Svante Svantesson Sture, den siste Magnus Gabriel De la Gardie. Under den sistnämndes tid var det som Leckö hade sin storhetstid. Det var då som det fick sitt nuvarande yttre utseende: sina torn och den fjerde våningen. Äfven till det inre blef det en värdig bostad for den mäktige och prakt-älskande mannen. Riks- och kungssalen skola ha utmärkt sig för all den tunga men gedigna lyx, som tillhörde praktrummen i stormanshemmet, der hvardagslifvet åter, äfven i bostadsväg, var ytterligt enkelt. Sålunda voro förstnämnda rum, bland annat, prydda med målningar, till hvilka ämnena hemtats från tretioåriga kriget, samt af ett porträttgalleri af deri deltagande framstående fältherrar.

Yid Karl XI:s reduktion indraget till kronan, ligger det numera, tomt och öfvergifvet på sin klippa, drömmande om sina gamla minnen och påminnande om all storhets förgänglighet.

Leckö utgör äfven en af de vyer, som man har vid »drottningstenen», men det är, som förut antydts, ej den enda punkt, som på högkullshjessan leder tanken till långt aflägsna tider. Vi hafva förut nämt Husaby; detta har man närmare, men längst bort vid synranden, alldeles vid foten af Billingen, ligger ännu ett minnesmärke från ett gånget skede i vår kulturhistoria; det är det gamla Värnhem med sina kungagrafvar och sina klosterminnen. 20Teckningen å föregående sida återgifver det inre af kyrkans kor. Detta har lika bredd och höjd som mellanskeppet; det omgifves af murar, hvilka understödjas af åtta smärta kolonner; tvenne stafprydda skiljebågar kasta sig öfver detta, af hvilka en hvilar på de grofva pelarne vid dess början, den andre på utsprån-gen vid dess slut; här finnas äfven s. k. knektar, som uppbära trestafviga gördelbågar med slutsten i skärningspunkten, och har det slutligen mellan dessa sådana hvalf-kupor som mellanskeppet. — Templet i sin helhet är en latinsk korsbyggnad, öfverhufvud byggd i rundbågsstil, ehuru några spetsbågspartier äfven förekomma.

Anläggningen anses ha skett under Sverker den äldre men fullbordades först under sonens regeringstid. Flere gånger afbrändt, råkade det slutligen i sådant förfall, att det säkerligen skulle öfvergått till en fullkomlig ruin, hade ej Magnus Gabriel De la Gardie äfven här kommit emellan och låtit det undergå en fullkomlig restauration (1668—1671). Visserligen skedde detta delvis med uppoffring af byggnadens ursprungliga stil, men att den står der i sitt nuvarande skick länder dock honom alltid till evärdlig heder. Flera förnämliga personer hafva här sin sista lägerstad. Af dessa är Birger jarl den märkligaste och dernäst Magnus Gabriel De la Gardie; bland de mindre märkliga befinna sig äfven fem konungar —.

»På en kulle vid foten af Billingen, icke långt från Sköfde, reser öfver lummiga trädkronor Våmbs åldriga kyrka, ett minne från den svenska byggnadskonstens äldsta tider. Kyrkan är öfvergifven af socken-borna, som numera fira sin gudstjenst i Sköfde kyrka; dock begagnas hon tvenne gånger om året af kärlek till den vördnadsvärda byggnaden och till lättnad för äldre och sjukliga personer i socknen. Emellertid saknar kyrkan icke besökande, ty hennes anseende är stort både när och fjerran som ett dyrbart minne från forntiden, och en färd dit lönar sig för

en livar, som sätter värde på en fager ort och en omfattande, angenäm utsigt. Jemförelsevis fri från senare tiders vandaliska ombyggnads- och ändrings-försök, lemnar hon oss en i det närmaste trogen bild af romanska periodens kyrkobyggnader: torn i vester med tudelade ljudöppningar, skepp, fyrkantigt kor och halfrund korabsis.»*

Provinsen har en yta af 75 qvadratmil; den gränsar i norr till Venern, Vermland och Nerike, i Öster till Vettern, i söder till Småland och i vester till Halland, Kattegatt och Bohuslän. Den hör i administrativt hänseende till trenne län och i ecklesiastikt till tvenne stift.

* Ur Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad, Första årgången (1872), andra häftet. Signeradt H. H.

Skottek. GÖTEBORGSBILDER. I: Stora Hamnkanalen (från vester).

GÖTEBORG och BOHUSLÄN. AF WILHELM BERG.

Af de städer, hvilka nu utgöra hufvudplatserna i det län, som här ofvanstående namn, har Kongélf,

eller som den fordom kallades Konungahälla, uråldriga anor, och ingen krönika täljer den tid då

staden ej fans till. Tvärtom var den redan under sagotiden en af nordens största och vigtigaste, och förekommer på hvart annat blad af våra häfder. Om äfven icke så gamla, tillhöra dock så väl Marstrand som Uddevalla medeltiden, men hafva under vexlande skiften förstått att bättre bibehålla sin ställning än Kongelf, som nu är föga mer än en by, vida mindre betydande med hänsyn till handel och rörelse än många af kustens fiskelägen.

Strömstad åter är en nyare tidens skapelse, och likaså hufvudstaden i länet, Göteborg, hvilken senare, som bekant, anlades af Gustaf II Adolf till en ersättning för de tre förstörda eller till obetydlighet nedsjunkna småstäderna Elfsborg, Nya Lödöse och det första Göteborg, som af Carl IX grundlädes på Hisingen nära Göta elfs mynning.

En icke obetydlig del af Sveriges allmänhet torde om Göteborg, rikets andra stad, icke känna annat än att det är en rik och betydande handelsplats, bekant för sin allmänanda och sina mecenater,på samma gång man dock är lifligt öfvertygad om att det icke kan komma i fråga att resa dit för sitt nöje ensamt, så som man är van att göra det till Stockholm.

De båda första satserna i detta omdöme äro nog ännu fullt riktiga, men icke längre den sista, om den äfven förr kunnat hafva befogenhet. Länge kämpande med de olägenheter, som åtfölja en befästad ort, än försänkt i stort betryck, såsom efter den stora ofreden i början af 1700-talet, än blomstrande genom Ostindiska kompaniet och det rika sillfisket, eller senare, under vårt århundrade, till följd af kontinentalsystemet, samt åter, när detta på en gång upphörde, nedstörtad i nästan fullständig ruin, har Göteborg på de allra senaste åren nära nog fördubblats så till omfång som befolkning. Hela gator med praktfulla, storstadsliknande byggnader äro uppförde, de vackra parkerna och alléerna hafva vuxit upp och erbjuda skugga och svalka midt inuti stadsdelarne, och bergen rundt omkring, hvilka förr voro kala, liksom öfverallt eljest på denna del af kusten, äro numera delvis klädda mod skog. Lägger man härtill Göta elf, hvars vattenmassa just här börjar intaga en ansenligare bredd, kanalerna som skära den egentliga, inre staden i alla riktningar, samt den omkring den senare, i vinklar efter de forna fästningsverken sliugrande vallgrafven, hvars ena strand bildas af Trädgårdsföreningen och Kungsparken, torde man kunna påstå, att staden tillhör de vackrare, liksom den äfven genom sina med tuktad sten belagda gator och sina i vissa delar anmärkningsvärda byggnader måste angenämt tilltala en främling.

En sådan skall tvifvelsutan finna sig tillfredsstäld äfven i andra afseenden, om han företager en resa hit för sitt nöje. Bekant i vida kretsar är säkerligen Trädgårdsföreningen, hvarmed förstås i dagligt tal, såväl den vid ändan af den inre stadens förnämsta gata, Södra Hamngatan, belägna väl underhållna och i sitt slag intagande parken, med dess rika blomstergrupper, som äfven den här belägna storartade restaurationen. Parkens värdefullaste

prydnad är dock växthuset, måhända det största af dylika i Skandinavien, innehållande en särdeles dyrbar samling växter från verldens alla trakter.

Går man vidare från Trädgårdsföreningen genom den ovanligt breda Kungsportsavenyen, som med sin lindallé, sina rymliga gångbanor och praktfulla byggnader med framför dessa liggande gräsplaner och buskpartier har en fullkomligt storstadsaktig prägel, kommer man fram till Lorensberg, stadens förnämsta utvärdshus, med orkester naturligtvis, och en liten teater, allt beläget i en vacker park, och det hela ärnnadt att blifva en motbild till Stockholms Hasselbacken, ända derhän att, under det Hasselbacken har sin Bellmansstod, har man här bland de höga träden en bronsbild af lokalpoeten Wadrnan.

Man kan emellertid ännu längre fortsätta jemförelsen mellan de båda städernas offentliga förlustelseställen, ty äfven Göteborg har sitt Mosebacke i Henrilcsberg, det högt upp på branten af Stig-bergsåsen belägna utvärdshuset, från hvars verandor och trädgård man har en mycket vidsträckt utsigt öfver de i söder och vester belägna stadsdelarne, Masthugget, Haga, Skeppsbron och do nya förstäderna, men framför allt öfver revieret omedelbart här nedanför, med dess tusentals fartyg och båtar, hvilka korsa hvarandra i alla riktningar, medan stränderna genljuda af arbotet från de mekaniska verkstäderna, varfven och de stora brädgårdarne.

Vill man härifrån försätta sig i en omgifning af skärgårdsnatur med frisk hafsluft, kan man inom en kort stund med någon af de många små ångsluparne nå Långedrag, det bekanta badstället vid elfvens utlopp, midt emot do grå murarne af Elfsborgs öfvergifna fästning, eller göra en färd längre ut i liafs-brynet till Brätten eller Stjernvik, två af göteborgarne mycket omtyckta förlustelseställen och badorter.

Äfven den, som icke företager en rosa till Göteborg för sitt nöje, torde hafva icke obetydligt att inhemta. Sålunda har, i främsta rummet, stadens Museum under de senare åren utvecklat sig till den grad, att samlingarna icke längre utan olägenhet rymmas i det åt dem upplåtna gamla Ostindiska kompaniets hus, hvarför äfven åtgärder med snaraste komma att vidtagas för ett bättre tillgodoseende af desamma. Största värdet bland samlingarne torde egas af de zoologiska, emedan man i dessa har ett ganska fullständigt material för studiet af vestkustons djurverld, något som gifvetvis vetenskapsmannen är berättigad att här vänta. Den historiska afdelningen är temligen rik på föremål från staden och länet, men har i följd af bristande utrymme icke kunnat systematiskt ordnas, och slutligen intager mynt-och medaljkabinettet, eller egentligen det senare, en mycket framstående plats bland i norden befintliga samlingar af detta slag. Äfven det med museum förenade biblioteket har ett omfång, som, åtminstone iStora Hamnkanalen med. Södra oeh. Norra Hamngatan.vissa riktningar, såsom historia, fornkunskap, numismatik och vitterhet, kan sägas vara någorlunda tillfredsställande för de vanligaste behofven.

Utom detta finnas derjemte liera andra boksamlingar, hvaribland det höge latinläroverkets af omkring 30,000 volymer, eller ungefär detsamma som musei bibliotek; läkaresällskapets bibliotek för dithörande vetenskapsgrenar, och slutligen Chalmers tekniska läroanstalts samt Slöjdskolans, hvilket senare företrädesvis omfattar dyrbarare arbeten i konst och konstslöjd.

För arkitekter finnes icke obetydligt af värde i Göteborg. Uetta gäller icke i fråga om stadens äldre delar, der föga eller intet torde vara att i detta afseende inhemta, emedan, då staden ända till början af 1800-talet företrädesvis utgjordes af trähus, i det närmaste alla spår af äldre byggnader utplånats genom de täta och förhärjande eldsvådor, som öfvergått staden, och i hvilka hundradetals hus för hvarje gång förstördes. Af hus från 1600-talet qvarstå sålunda blott kronhuset med garnisonskyrkan, i hvilken senare 1660 års riksdag hölls; landshöfdingeresidenset, eller det forna kungshuset, med dess vackra barockportal prydd af stensniderier samt De la Gardieska och Torstensonska vapnen — minnen från dess förste egare, Lennart Torstensson, och slutligen rådhuset, hvartill den ursprungliga ritningen är uppgjord af Nikodemus Tessin; båda de senare byggnaderna äro likväl i senare tid ombyggda och förändrade.

Intet af dessa har någon konstnärlig betydelse. Deremot torde en vandring genom de nyaste stadsdelarne kring Nya allén, Vasagatan, Kungsportsavenyen och Viktoriagatan gifva tillfällen till iakttagelser i de palatsliknande byggnader här på de sista åren uppförts af framstående arkitekter, vid hvilka arbeten för oss förut främmande prydnadsmedel, deribland äfven sgrafitto, kommit till användning.

Den uppsvängning arkitekturen här tagit, står i närmaste samband med konstsmakens allmänna uppblomstring, hvilket gjort att man skulle kunna säga Göteborg vara för närvarande de bildande konsternas hem i Sverige, i den mening åtminstone att största omsättningen af konstverk här eger rum, på samma gång härvarande konstälskare på ett storslaget sätt understödja de uppåtsträfvande förmågorna. Det kan icke förnekas att första väckelsen, såväl åt det allt mer spridda begäret att gifva bostäderna en konstnärlig inredning och utsmyckning, som äfven åt kärleken till ren konst, gifvits af det här år 1878 af skriftställare, konstnärer och konstälskare bildade sällskapet Gnistan, som genom utställningar, af konstslöjd 1880, måleri och skulptur 1881 och 1886, samt genom föredrag och på annat sätt med framgång verkat för en lyftning i dessa hänseenden, och som, med understöd af äfven andra krafter inom samhället, lyckats åvägabringa en monumentalt hållen byggnad, i hörnet af Vasagatan och Kungsportsavenyen, afsedd såväl för konstföreningens ständiga utställning, som ock för tillfälliga mera omfattande expositioner, liksom den äfven innehåller atelierer för den till en högre konstanstalt under ombildning varande musei ritskola m. fl. likartade ändamål.

I öfrigt har staden af skön konst att uppvisa, förutom musei icke obetydliga samling, äfven en del enskilda sådana, och främst bland dem det af flera framstående yngre konstnärer smyckade Fursten-bergska galleriet, omfattande hufvudsakligen modern konst.

Göteborg, som företrädesvis gjort sig kändt för en genom dess borgares drift och arbetsamhet ernådd, för våra förhållanden hög ståndpunkt af ekonomisk välmåga, har sålunda under den senare tiden på ett kraftigt sätt främjat äfven de idéela intressena, och, liksom Gnistan trädt i spetsen för befordran af konst, konstslöjd och literatur, gör Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhetssamhälle, med ålderns och det förflutnas rätt, anspråk på målsmanskapet för de rent vetenskapliga krafven, åtminstone intill dess tanken på en fri akademi tager fast form.

*

*

Bohuslän är såsom landskap det enda i Sverige, hvars namn häntyder på det under medeltiden rådande bruket att »förläna» ett visst område till någon framstående man, som, mot viss afgäld, borde hålla kronan länet till handa, och på samma gång är Bohuslän det enda landskap, för hvilket man med full säkerhet kan uppgifva när namnet uppkommit. Man kan nemligen icke tala om ett Bohus »län» förr, än det fans ett Bohus, och, som detta slott anlades 1303, måste benämningen på länet först der-efter blifvit bruklig. Häraf åter är tydligt att denna del af landet i äldre tider haft annat namn; så är äfven fallet.

Det namn som möter oss, när de första hågkomsternas dunkel begynner skingras, är Alfhem, hvilket dock betecknade en vida större landsträcka än det nu varande Bohuslän. I den fullt historiska tidens början är namnet Alfhem redan utbytt mot Banrihe, hvilket åter under unionstiden ersättes med Viken, omfattande de två prosterierna Elfsyssel och Ranrihe.

Namnet Yiken inskränktes likväl snart till den norra delen af provinsen mellan Hafstenssund och Idefjorden, och bildade i början af unionstiden ett eget län, under det Bohuslän blef vanliga benämningen på hvad som förut kallats Elfsyssel, eller landet mellan Göta elf och fjorden in till Uddevalla, äfven kalladt »Inland» i motsats till »utlandet» på östra sidan elfven. Slutligen förenades båda landsdelarne i ett enda land med det namn landskapet ännu bär, och benämningen Viken qvarlefver blott i de tvenne fögderierna Norr- och Sunnerviken.

Landets första bebyggande ligger långt före de tider, öfver hvilka sagornas osäkra ljus sprider en dunkel skymning; kustens talrika och olikartade fornlemningar visa att vi här hafva att söka en af vårt lands åldrigaste bygder. Redan under den från oss så oändligt aflägsna kulturperiod, som kallas »stenåldern», lefde här utmed stränderna af hafvet en ganska talrik befolkning, af hvars verksamhet vi finna hopade lemningar i de s. k. »flintverkstäderna», eller de platser der man en gång tillverkade redskap och vapen af flinta och sten, de enda ämnen som då stodo till buds; det är dessa urinvånares grafvar man ganska talrikt träffar i de af väldiga stenblock uppförda dösarne och gånggrifterna.

När detta folk första gången beträdde denna kust kunna vi icke mer säga, men det är visst att så måtte skett i en synnerligen aflägsen tid, så mycket mer som vi i detta afseende endast behöfva erinra om att början af den nästa kulturperioden, bronsåldern, ligger minst 3000 år bakom oss. Till bronsåldern räknas obestridt det öfvervägande antalet ai de i Bohuslän så talrikt förekommande »hällristningarna», något af det märkligaste vårt land eger af minnen från förgångna kulturskeden. De utgöras af allehanda bilder af menniskor, djur, farkoster m. m., i allmänhet temligen grundt inhuggna på de, genom forntida jöklars inverkan, glattslipade berghällarne, hvilka derigenom gifvits utseende af att vara tatuerade.

Af minnen från den sista förhistoriska perioden, eller »jernåldern», finnas några som tillhöra de mest storartade i vårt land, såsom i främsta rummet det af mycket höga resta stenar bildade skeppet vid Blomsholm. Ej mindre imponerande i sitt slag är det stora graffältet vid Greby. På den ensliga, ljungbevuxna heden mellan de mörka bergen ligger här grafkulle vid grafkulle så långt ögat når, och högst upp på kullarnes toppar stå ännu i dag ofantliga stenhällar resta, pekande upp mot himlen, stumma vittnen om huru slägtled efter slägtled lefvat och gått bort, slägten hvilkas arbete brutit väg för kommande tiders odling, hvilkas arf vi mottagit, och hvilkas minnen det tillkommer oss att kärleksfullt skydda. Det hvilar öfver det hela en egendomlig stämning, som verkar med slående kraft när man beträder heden en skymningsstund, då månens bleka skimmer dunkelt och osäkert belyser nejden och de jättelika vårdarne kasta långa fantastiska skuggor ned öfver grafkullarnes sidor.

Det är från slutet af jernåldern, eller med andra ord från vikingatiden, som Bohuslän ännu eger qvar en sådan skatt af sagor och sägner, att af Sveriges landskap intet finnes, från hvilket man har så många dylika från forntiden som just detta. Man behöfver blott nämna Öckeröarne för att återföra i minnet berättelserna om forna härfärder och vilda strider* och i landets inre delar erinra oss de talrika lemningarne efter urgamla borgar, högt upp på krönet af de otillgängligaste klippspetsarne, om huruledes de djerfva vikingarne här suto i god ro vintrarne öfver, under glam och skämt med dryckeshornet och tärningarne dödande overksamheten, för att, när våren löste böljorna, åter svärma ut kring främmande kuster.

Så kom kristendomen och med den en annan ande; förhållandena ordnades, marken odlades, klostren blefvo fristäder och lugna hem för vetenskap och konst, liksom för blödande hjertan; i kyrkorna svängdes rökelsekaren vid orgelns och sångens toner, och i Dragsmarks bokomskuggade pelarhvalf drömde Axel och Valborg om kärlek.En tummelplats för svenskar och norrmän, tillhörde Bohuslän under medeltiden än det ena, än det andra riket; slottets på Ragnhildsliolmen grusade murar påminna härom, liksom de grå, lutande tornen på det åldriga Bohus, der de stå spejande ut öfver den breda elfven. Slutligen blef landet en svensk tillhörighet ehuru fortfarande bestridd, hvilket nogsamt intygas af de i frisk hågkomst lefvande berättelserna om den stora ofreden under Carl den tolfte, då provinsen fullständigt ödelädes och utarmades, och från de ännu senare fälttågen under Gustaf III samt från 1808.

Allmännaste föreställningen om Bohusläns utseende torde vara mindre gynsam, emedan man vanligen bibringas den under resa till och från de talrika, i skärgården belägna badorterna. Man erinrar sig det som ett af otaliga fjordar splittradt kustlandskap med väldiga bergmassor, hvilka nedstupa i hafvet, för att derur åter uppdyka i gestalt af oräkneliga, af vågorna skumstänkta klippor och skär, allt grått, kallt, naket och hotande, blottadt på träd, ödsligt och vildt. Sådan är också skärgården. Utan att hafva genomrest någon del af densamma, kan man svårligen få ett begrepp derom; då man utifrån nalkas kusten, ser man blott en grå, ödslig bergmassa, men kommen närmare upplöses denna i tusentals kringspridda större och mindre klippor, hvilkas vestliga sidor till den grad rundslipats af vågsvallet, att de likna bolstrar, och så renspolats att man på dem ej kan upptäcka ens ett grässtrå; de östra sidorna åter äro merendels branta och otillgängliga.

Anblicken af skärgården under en vestanstorm är förfärande; den är då en enda ofantlig bränning. Längs skärbandet reser sig en mur af skum, och då de vilda vågorna bryta mot klipporna slunga de tornhögt fradgande vattenpelare i luften, hvilka med ett dån, som höres milsvidt omkring, nedstörta, för att lemna rum åt andra.Det kan sålunda icke nekas, att kusten förefaller vild och torftig. De ensliga stugor, man ser, hafva krupit bakom bergen för att vara i skydd mot den fruktade vestan, och ehuru de i och för sig te sig ganska nätt, rödmålade som

de äro och med hvita dörr- och fönsterlister, förefalla de likväl såsom vantrefna hem, just emedan de sakna den infattning af gröna träd och buskar, som man, åtminstone i många af vårt lands bygder, är van att se, och endast en mycket liten teg, en potatisåker på sluttningen af berget, eller en grönskande gräsmatta i dalsänkningen, der några kor eller får gå på bete, ange en viss brukning af jorden. Något mer synes icke, hvarken den steniga grunden eller den af fiske upptagna tiden medgifva åt de kraftige, härdade männen, som hafva föga kännedom om odlandet af jorden men dess bättre om hafvet, det omätliga, ombytliga hafvet, som föder dem i lifvet och som så ofta blir deras graf.

Men äfven ett dylikt, efter antagna begrepp om naturskönhet så vanlottadt landskap, har dock att förete i detta fall egendomligheter af annorstädes sällspordt slag, hvilka i mångas ögon mer än godt-göra bristen på vegetation. Till den så ofta verkligen storslagna karakteren af bergens linier, der de långsamt höja sig upp mot en högsta spets, för att derifrån åt andra sidan stupa brant ned i vågorna, kommer det förtrollande färgspelet, hvilket aldrig är sig likt under dagens timmar, ständigt vexlande allt efter solens läge, och stundom af brutet af förbiilande moln, som kasta breda skuggor öfver bergsidorna.

Det som derjemte måste göra vistelsen här vid hafvet så lockande för dem, som komma från det inre landet, är, utom det stärkande och helsobringande badet, det icke mindre uppfriskande vistandet på sjön. Då man i fulla drag inandas den fullständigt rena, kraftiga luften skall man känna sig frestad påstå, att de, som ständigt bo härute, borde vara beskärda en lifslängd större än andra menniskors. Så torde äfven i sjelfva verket vara händelsen i de fall, der icke hafvet i förtid bryter deras bana. Tyvärr

21är (let senare dock ganska vanligt, helst under hösten genom då rasande häftiga stormar. 1 å sommaien deremot är segling och fiske icke blott ett arbete utan ett nöje. Med solens uppgång går vadlaget ut till sjös; sedan 10 eller 12 man förenat sig om ett par båtar med ofta ganska dyrbar fångstredskap, seglar man ut bland skären, derifrån man kastar spejande blickar efter fisken. När denna på ett ställe synes slå i vattnet kastas vaden och drages derefter i land under oväsen med årorna i vattnet för att hindra den åter gå ut, och när vaden sedan halas upp, sprattlar i botten på densamma den vackra silfverglänsande makrillen, den fint bygda hvitlingen eller den klumpige torsken, i sällskap med gulbruna maneter och en eller annan sjöstjerna.

Med ett fiske så utomordentligt gifvande som det vid vestkusten, finner man det naturligt, att denna senare öfverallt på korta afstånd är betäckt med fisklägen, bland hvilka många, t. ex. Gvebbestad, Fjellbacka, Smögen, Fiskebäckstil, Ljungskile och Bovallstrand m. fl. äro på god väg att blifva köpingar, och att de icke allmänt blifvit det för länge sedan, är icke att tillskrifva något annat ån en intill senaste tider qvarlefvande, trångsinnad handelspolitik, som med tvångsåtgärder gynnade do redan befintliga städerna på det öfriga landets bekostnad.

Fisklägena likna hvarandra nästan alla deri, att de utgöras af en större eller mindre samling envånings trähus, kringkastade utan synnerlig ordning bland bergknallarne och vanligen liggande terrass-formigt upp efter sluttningen från sjön, bakom något framskjutande berg, som är tillräckligt högt att mottaga och hejda stormen. Hvart och ett hus utgöres blott af ett par rum på hvar sin sida om en liten inbyggd förstuguqvist, och öfver denna stundom en gallionbild eller namnbrädet till något fartyg, som förts af mannen i huset eller vräkts i land efter ett skeppsbrott, Egendomligt är att se hur kustborna, under det de ingenting göra för att plantera de kala hedarne kring fjorden, göra allt för att få grönska kring stugorna i fiskläget, ty utom en rikedom af blommor i de små fönstren på stugan, om-gifves i regeln den senare alltid af en liten täppa, men då husen oftast ligga på sjelfva berget, har man varit nödgad först bygga terrasser af kullersten, på hvilka man sedermera med stor möda fört jord och planterat. I dessa täppor växer allt som i ett rlrifhus, kringbyggda oeh skyddade som de äro, och syrener, vallmo och andra vanliga blommor samt köksväxter gifva ett intagande behag åt det hela.

Dessa små trädgårdar, jemte anordningen af hela det lilla samhället, eller rättare bristen på all byggnadsordning, gör emellertid att ett sådant fiskläge tomligen troget återspeglar bilden af en stad i dess första skede: de små husen liggande ej intill hvarandra utan midt på tomten, som är planterad samt skild från grannens genom ett röd- eller hvitmåladt trästaket eller en stenmur; de smala, slingrande och mer eller mindre illa eller alls icke stenlagda gatorna, de anspråkslösa handelsbodarne, och såsom staffage några bökande svin eller en katt, som stryker utefter

planket midt i solskenet.

Det mest pittoreska bland alla dessa fisklägen torde vara Fjellbacka. Husen ligga här sammanträngda mellan sjön och det höga, lodräta och delvis till och med öfverhängande berget, på ömse sidor om vägen, hvilken, backe upp och backe ned, leder utefter stranden. Utom sjelfva läget, hafvet och den imponerande bergryggen, finner en målare här de mest tilltalande motiv i husen med deras åldriga tycko, deras höga trappor med egendomligt utskurna eller svarfvade ledstänger och derofvan den lilla oundvikliga förstuguqvisten med lekande barn eller en gumma i arbete med sin stickning.

I synnerhet i norra Bohuslän bär äfven det inre landet starkt tycke af skärgården, ehuru bergen äro högre och hafvet saknas. Ödsligheten på de vidsträckta bergplatåerna är ofta rent af skräckinjagande — bergspets efter bergspets höjer sig i grå nakenhet så långt blicken når, ej ett träd, ofta ej en enda grönskande fläck af bry ter den grå stenöknen.

Likheten är icke heller tillfällig. I)e(talrika, nu långt upp i landet belägna, en gång på hafs-botten aflagrade skalgrusbankarne, bestående af ofta i ofantliga massor hopade skal af hafsdjur, visa nämligen, att en stor del af det nu varande fasta landet en gång legat under hafvets yta, och den bohuslänska kusten har sålunda varit stadd i en uppåtstigande rörelse, till dess den uppnådde sin nuvarandenivå. Frågan: huruvida de förste bebyggarne redan funno förhållandet mellan land och haf vara i huf-vudsak detsamma som nu, är ett spörsmål, till hvars besvarande fornforskningen kan lemna några bidrag. Det visar sig nämligen af de undersökningar, som i detta afseende gjorts, att en höjning under stenåldern möjligen egt rum i den omfattning, att den nu befintliga stranden ligger omkring 75-dels mil längre ut än den förra, men å andra sidan är det visst, att höjningen, om den under stenåldern egt rum, afstannat redan för flere tusen år sedan, hvilket framgår deraf, att bland bronsålderns grafvar många finnas belägna i det yttersta strandbältet, endast några få fot öfver hafvets yta; detta motsäger dock icke antagandet, att partiella höjningar ännu i dag kunna ega rum.

I det föregående är antydt, att det intryck en som färdas genom skärgården eller den närbelägna kuststräckan får af landskapet, måste blifva mindre gynnsamt på grund af de ödsliga, kala bergen, blottade som de äro på all rikare växtlighet. Detta intryck blir dock alltför ensidigt för ett rättvist bedömande af provinsen i dess helhet. Den nämligen, som reser genom östra delen eller ännu hellre midt igenom landskapet, får se något helt annat. Visserligen äro konturerna i hufvudsak de samma, man återfinner samma mer eller mindre tvärbrant uppstigande bergmassor, skilda genom trånga, slingrande dalgångar, och blott på få ställen visa sig större öppna slätter. Men hafssidan af länet är det oaktadt så olik det inre landet, att man icke får någon riktig föreställning om det hela, om man icke äfven känner det senare; enformighet är nämligen något som icke förekommer i Bohuslän.

Man kan väl, som sagdt, äfven i det inre träffa mindre tilltalande partier, nakna, ljungbevuxna hedar eller fjellplatåer af en rent af skräckinjagande ödslighet, stenöknar utan bostäder, vägar eller växtlighet, der knappast något annat lif är skönjbart än en roffogel, som långsamt seglar öfver klippmassorna. Sådant tillhör likväl icke hufvudkarakteren, ty det som förlänar det inre landet dess skönhet är just tillvaron af den rika växtlighet man här finner, icke blott i de väl skyddade dalarne, utan äfven upp efter bergssidorna.

Det torde vara svårt att i södra och mellersta Sverige få se ett mera omvexlande och pittoreskt landskap än det, som sträcker sig från Uddevalla norr ut genom Bohuslän. Vägen håller sig på kammen af åsarne; slingrande sig förbi utskjutande klipphörn, stupår den ned öfver kala hällar i backar så branta, att man nästan fruktar få se åkdonet gå öfver hästen, och väl nedkommen i dalen, går vägen omedelbart derefter upp i en annan, om möjligt ännu brantare backe, för att sålunda, mil efter mil, låta den resande än se ut öfver ett landskap med oändlig horizont, i hvilket den ena bergtoppen eller bergkammen höjer sig öfver den andra i blånande fjerran, och än befinna sig i dalgångar klädda med ek, björk, al, bok och andra trädslag i en omgifning af den yppigaste växtlighet, hvilken fortsättos upp efter bergväggarne, der gran och fur klängt sig fast i skrefvorna och stalpen. Emellanåt vidga sig de trånga defileerna till ganska stora, bördiga och med gårdar öfversållade slätter, hvilka utgöra den egentliga bygden, med kyrkan på någon höjd.

Landskapet erbjuder här och der partier af öfverraskande skönhet, en skönhet som aldrig blir tröttande, emedan

den vexlar i oändlig mångfald. Särskildt gäller detta om trakten kring det i vår historia beryktade Qvistram. Vägen går här fram i en trång och djup dal, genom ett långt och mycket smalt pass, mellan det höga, nästan lodräta fjellet på ena sidan och den breda elfven på den andra, för att vid passets norra ända, i närheten af gästgifvaregården, gå öfver den forsande strömmen på en lång bro. Trakten, med de kala och höga bergväggarne, elfven med dess stränder öfverskuggade af gamla, ståtliga träd, i bakgrunden de nätta, af i det täta löfverket till hälften dolda byggnaderna vid den mellan träden framskymtande bron, och till höger de väldiga lemningarne af Carl XII:s skansar, allt bildar en tafla af sällspord fägring.

Den mest storartade och på samma gång vildaste naturen finner man dock först längre i norr, i fjellbygden mot Norge och särskildt i trakten kring Bullar en, hvilken senare egentligen består af tvenne sjöar, Norra och Södra Bullaren, sammanbundna genom den lilla men vackra Långevallselfven. Stränderna kring dessa sjöar, hvilka sjelfva äro så smala och långa att de likna en flod, äro öfverallt af stor skönhet; det som i så väsentlig mån bidrager att gifva Bullarsjöarne deras egendomliga prägel är, att man icke från en punkt öfverser mer än en del af deras yta, ty denna döljes i sin helhet antingen afen krökning eller af en framskjutande udde, men framför allt det, att sceneriet är så vexlande, från det sublimt storartade till den mest tjusande täckhet.

Än trängas stränderna samman i pass, der de höga bergen, afkastande sina gröna mantlar, framträda trotsiga och vördnadsbjudande, störtande sig i lodräta afsatser ned i sjöns djup. Än äro bergen täckta af skog, der det hemlighetsfulla suset i granarnes toppar täljer sagan om den gamla borgruinen längst upp på klippan, och der, på sluttningen mot stranden, ligga nedrasade, med gulgrön mjuk mossa öfverdragna klippblock, delvis dolda under ormbunkar och i lialf skymning under de öfverhängande löf-och barrträden, lemnande knappt utrymme åt en slingrande, brant gångstig ned till vattnet, vid hvilket den utmynnar i en liten vik under de höga klipporna, mellan hvilka för ögat den trollska sjön framskymtar.

Än, slutligen, draga sig bergen tillbaka och lemna mellan sig och sjön en långsluttande, vacker äng i fonden af en vik, der i det grunda vattnet de småkrusade vågorna jaga hvarandra i nyckfull lek upp emot strandens hvitskimrande sand, åstadkommande en lätt förskräckelse hos en liten fin och siratlig ärla, som vippande med den långa stjerten trippar omkring bland småstenarne i vattenbrynet, under det hängbjörken och den mörka alen drömmande luta sig ut öfver sjön.

Vi hafva nu sökt att i korta drag gifva en allmän föreställning om Bohuslän. Oändligt mycket mera vore att tillägga, såväl om naturen, som ännu mer om invånarne, hvilka knappast här vidrörts, men hvilka äro så intressanta att studera, från de med hafvet kämpande sjömännen och fiskrarne, till den musikaliske »Nordhåtten», som med sin fela är den efterlängtade hufvudpersonen vid de muntra gillena, der den egendomliga »Hallingen» ännu i dag sätter de unga karlarnes vighet ocli styrka på prof.

Gamlebyviken (Småland). SMÅLÄNDSKT LANDSKAP. (Motiv från Uknadalen i Tjust.)

SMÅLAND. AF GUSTAF A. ALDÉN.

När Vår herre skulle skapa Sverige, började han med södra delen. Han gjorde stora och vackra slätter, rika på must och näring, så att korn och gräs der öfverflödade för menmskor och hoskap. Och denna bördiga landsända kallade han Skåne.

Detta förtröt Hin onde. Han ville göra maken och tog för sig ett stort stycke land nordan öfver. Men han kunde endast göra berg och backar, kärr, myrar och ljunghedar. Det vardt Småland.

Då Vår herre fick se Hin ondes tilltag, vardt han bekymrad. Han beslöt dock att förbättra det ödsliga landet, så mycket ske kunde, och så satte han till här och hvar yppiga löfhult, grönskande ängar samt klara bäckar och sjöar, så att äfven Småland fick sin lagring.

Under det Vår herre höll på med att förbättra Småland, passade Hin onde på och skapade lol-ket i Skåne. Och derför blef det också trögt, långsamt och säfiigt.

Men Smålandsfolket skapade Vår herre sjelf, och för den skull blefvo smäländingarna lifliga, raska

och idoga. —Så lyder en gammal Smålandssägen. Ocli från-sedt lokalpatriotismen gent emot skåningarna, hvilken dessa i sina ortsagor vetat återgälda, ligger i denna sägen det kännetecknande för Smålands land och folk.

Småland är det vidsträcktaste af alla landskap i Göta- och Svealand. Det utgör l/u af Sverige och upptager en yta af 3.1,550 n-km. samt är ensamt större än sina grannprovinser Östergötland, Öland, Blekinge, Skåne och Halland tillsammantagna. Konungariket Belgien är mindre än Småland, och konungariket Sachsen och storhertigdömet Baden äro icke hälften så stora. Folkmängden utgör 570,000 personer eller nära V8 af hela rikets.

Till allra största delen är Småland ett hög-ländt bergland med en oregelbunden, bruten yta, utan några större sammanhängande åsar eller mera betydande toppar. De mest högländа trakterna sträcka sig från Yestgötagränsen i en båge uppemot Vettern och vidare mot öster och sydost på båda sidor om Emådalen. Den högsta punkten upp-gifves vanligen vara Hjertsölaberget (357 meter) i sydvest från Grimstorps jernvägsstation, men några kilometer norrom ligger det högre Gödeberget (363 m.) och på Vestgötasluttningen Galtåsen (365 m.). Smålands samt dermed hela södra Sveriges högsta punkt är Åkerhult sberget (378 m.) i Malmbäcks socken, omkring 15 km. rakt i vester från Sandsjö jernvägsstation. I öfrigt finnas talrika höjder af omkring 300 m., såsom Högenacke, Kettilsås, Eke-kull m. fl. Den nordligaste och mera fristående af de småländska höjderna är det 35 kilometer söder om Jönköping belägna T aberg (342 m.). På gränsen mot Östergötland mellan Vettern och Sommen ligger den högländа skogsbygden Holaveden.

Småländska höglandet utgör vattendelaren for alla de betydligaste sydsvenska vattendragen, hvilka till större delen hafva sina källor i bergsbygden söder om Iaberg. Här börjar Nissan, som efter en liten båge åt nordvest antager en sydvestlig riktning och följande en smal dalsänka ej långt från Hallandsgränsen, utan att upptaga några större tillflöden, utmynnar genom Halland i Kattegat. Utefter Nissan går Nissastigen, den urgamla vigtiga landsvägen mellan Jönköping och Halmstad. Ej långt i öster från Nissans källor upprinner Lagan, som snart genom många tillflöden får en stor vattenmassa och i sydlig riktning, efter att hafva passerat Vernamo, rinner genom den stora sjön Vidöstern och upptager sjöarne Furens och Flårens vatten samt nedanför Ljungby Bolmån från den betydande sjön Bolmen, Smålands största sjö, hvarefter den i vestlig riktning uppsöker hafvet i Laholmsbugten.

I Almesåkrabergen upprinner östra Smålands betydligaste vattendrag Emån, som i sydostlig riktning genom en rad af småsjöar passerar Hvetlandabygden och gör det vackra Sjundefallet, hvarefter den vid Holsby upptager från Eksjötrakten och sjön Solgen den ej obetydliga Skedeån, bildar talrika fall särskildt vid Ädelfors och rinner sedan i en bördig dalgång genom Aspeland och den nu sänkta sjön Ryningen samt utmynnar slutligen vid herresätet Em nedanom Påskallavik i Östersjön.

Från Karlstorps socken.På norra sluttningen af det småländska höglandet upprinna Svartån och Stangan. Den orra kommer från Nässjötrakten och utmynnar i den stora sjön Sommm på gransen mot Östergötland. Stångån börjar i Östergötland, men gör en storre Mge it söder genom Småland, tdls den .,,1 Storebro ,einra.s-station vänder mot norr och förbi Vimmerb, och Södra Vi genom sjön Krm åter uppsöker Östergat an .

De hogländа bergsbygderna på gränsen mellan Jönköpings och Kronobergs län „*ora vattendelaren mellan Emåns tillflöden och do fyra större vattendragen 1 södra Småland. Vesthgast af dessa ar Mpm, som börjar i Rydaholms socken ooh i sydlig riktning gonom don 1,otydliga ojon Mocbln rmner genom Skåne i Östersjön. JBmm»*., den af de sydsmåländoka vattendragen, npprmner ett par m,l

söder om Hvetlamla under namn af Klafreström ooh går sedan gonom en rad af sjonr, af hvilka de b -tydligaste äro Helgas)i», Salen ooh Mnen, nt i Blekinge, der den i Mörmrna »ekon når hafvet. Morne-Ij,i» går äfven 1 sydlig riktning genom sjön Bottnen ooh ntmynnar slntligon i Östersjön nedanom Eonneh,. Östligare rinner Lychebyå på gränsen mellan Kronobergs och Kalmar lan in , Bekmgfc -

Att se det inre Småland enäast från jernvägen, som oftast går fram . låglanda trakter mollan ödsliga mossar och tallmoar, ger en ytterst skef föreställning om Smålandsnatnren. v,l,a derfnr nuder

en rask fård genom landskapet äfven se, hvad som ligger utom allfarvagarna

Vi se"la in genom Tjustskären. Öarna längst ut i hafshrynet aro kala och ödsliga, men angie in rikt bevuxna med skog, som omgifver än ett litet fiskläge, än en nätt by med rödmålade stngo, Och ju närmare vi komma fastlandet, ju tydligare varsna vi den härliga naturen , rlet fagra Tjust. I rån nordvest till sydost sträcka sig långa, här och hvar med sjöar och öar fylda da kjusor omgifna an af splittrade bergåsar, än af löfskogsklädda branter. Och på sluttningarna ligga talrika herresaten, n,baddade i lummiga parker och vidsträckta trädgårdar samt derutomkring böljande sades alt.

Ångande upp för den djupt inskärande Valdemar sviken, Smålands gränsmärke i nordost, lan a vi vid Karl Knutssons gamla herresäte Fogehik, som ännu i dag på sin med landet sammanbundna o genom sina grönskande parker och den härliga utsigten öfver Tjustskären låter oss så val forstå

olycklige medeltidskungens ord:

»Medan jag var herre till I* ogelvik,

Så var jag både mäktig och rik;

Men sen jag vardt konung i Svea land,

Så vardt jag en arm och olycklig man.»

På vår färd inåt landet ha vi ej tid att stanna hvarken vid det vackra ITornsberg eller det ståtliga Vindö, men hunna till Ulma kyrka hejdas vi ovilkorligen af den vidstrackta utsigten ofver en ag-raste af Tjusts fagra bygder. Åt nordvest slingrar jernvägen fram genom den bördiga dalen och o ver sjön Åkervristen skymta höjderna vid Falerum; helt nära i sydost ligger det vackra Stensnas vid 01-sjön, öfver hvilken utsigten vidgas ända ned åt Ed och den djupt inträngande hafsviken Syrsans vatten.

Vår titelbild är hemtad härifrån. . n .

Längre in i landet i en annan af de vackra dalkjusorna ligger en af vårt lands största incus n-

ella inrättningar, Öfverums bruk, som utsänder sina välkända landtbruksredskap ti a a vei^ se ai, och der nedom utbreder sig den lilla, men bördiga och på fornminnen sa rika Loftaslatten, hvars kanter talrika herresäten bygts. Här vid Nygård skjuter upp en smal flik af den for sm vackra omnejd med rätta prisade Gamleby viken, sedan gammalt medelpunkten för Tjusts handel och utförsel. Redan under Folkungatiden låg här uppe, 25 kilometer från hafvet, en liflig köpstad, som genom Erik af Pommern flyttades till det nuvarande Vestervik. Åtskilliga borgare qvarstannade dock i »Gamle byn», ännu är en liten täck köping med Tjusts tingsplats och har en god hamn med utskeppning a i

som

VeJrnt brände» gång efter annan af danskarne under 1509- och 1600-talen men blomstrade sedan upp genom sitt skeppsbyggeri »ch sin utländska handel. Staden är icke nu, hvad den fordom va-rit men två j.rnvägar sBta den i förbindelse nmd så väl norra oom södra Tjust, och harofver går vn, to,-väg» till Gotland, hvadan en utveckling är att hoppas. Då länets norra landst, ng och hushall,,,ngs-Utsigt vid Mariannelund.

sällskap här hålla sina sammanträden, kan den sägas utgöra länets norra residensstad. Staden är regel-mossigt byggd och har vackra lasaretts- och läroverkshus. I norra utkanten ligga ruinerna af det medeltida fästet Stäkehus eller Stegeholni, anlagdt i kung Albrekts dagar på en holme vid inloppet i Gamlebyviken och till dess skydd, men snart ett näste för bondplågande fogdar och derför af Tjustbönderna under Engelbrektska resningen stormadt och förstördt. Stegeholm med Vesterviks stad och hela Tjust var Sveriges äldsta grefskap och sasom sadant förlänadt Svante Sture och hans ättlingar.

Söder om Vestervik vid den djupt inträngande Verkebäclcsviken är en större lastageplats, särskildt for Ankarsrums stora bruksegendom. Ännu följer oss den leende Tjustnaturen, men här och der afbry-tes den af stora skogsmarker och sanka mossar särskildt närmare Vimmerby. Staden, en betydande oxmarknadsplats redan på

1300-talet, har aldrig nått någon större betydelse, utan lefver af sitt jordbruk och sin landthandel samt är bekant för sina små skatter och billiga lefnadskostnader. Tio kilometer norrut ligger vid den vackra stranden af sjön Krön Södra Vi helsobrunn och bortom den ryktbare general Pechlins forna sätesgård Ålhult.

Med jernväg från Vimmerby förbi Hiätsfreds exercisplats uppnå vi Smålands yngsta stad Oskarshamn. Genom sin förträffliga hamn och sitt läge midt på Smålandskusten den bästa utförselorten för den bördiga Emådalen, vaxte staden med nästan amerikansk hastighet till en' betydande handelsplats. Svårt var att bygga på bergsbranterna, och gatorna blefvo både krokiga och branta, men rörelsen vardt hflig i hamnen, på skeppsvarfven och i mekaniska verkstaden. Under senaste åren har genom trävaruhandelns ogynsamma konjunkturer ett tillfälligt afbrott i utvecklingen uppstått.

Smålandskusten midt för Öland är icke söndersplittrad af vikar och skär på samma sätt somstränderna af Tjust. Dock gör Kalmar sund åtskilliga bugter på Smålandssidan, och. der liafva köpin-garne Figeholm, Påskallavik, Mönsterås och Pataholm växt upp. Af dessa är Mönsterås den betydligaste och kan jemföras med många af våra småstäder.

Så väl norr som söder om Emådalen är trakten rik på berg och backar, men nedom utbreda sig det gamla Möres mera slättlän di ga bygder, som särskildt utomkring Kalmar utgöra bördiga åkerfält. Ekar, bokar och almar omvexla på höjderna, och hela vägen ned åt Blekingsgränsen är nästan som en enda park. Här äro ock ståtliga herresäten byggda, af hvilka Strömsrum och Vernanäs särskildt må nämnas.

Hufvudorten i sydöstra Småland är allt sedan hedenhös Kalmar, Smålands största stad vid Östersjön och den minnesrikaste platsen inom dess gränser. Staden har ett ovanligt vackert läge på den s. k. Qvarnholmen mellan Malmfjärden i norr och Slottsfjärden i söder. Redan när historiens ljus först faller öfver dessa bygder, är Kalmar en folkrik och betydande handelsplats. Hit företog Sigurd Jorsalefar sitt korståg, »Kalmare leding», och Magnus Ladulås firade här sitt bröllop. Särskildt namnkunnig vardt staden genom den af drottning Margareta här grundade Kalmar-unionen, och under vasakonungarne och Dackefejden nämnes den ofta i tideböckerna. Den nuvarande staden är till sitt yttre regelbunden och prydlig, och den efter Nikodemus Tessin den äldres ritning byggda domkyrkan med sina fyra torn ådrager sig särskildt uppmärksamheten. I öfrigt är föga ålderdomligt i dess yttre pregel, då de omgifvande befästningarna till största delen äro raserade.

Det var hufvudsakligen genom sitt väl befästa slott, som Kalmar under unions- och vasatiden utgjorde »Svea rikes nyckel» och förpost mot den då ofta närgångne danske grannen. Slottet är beläget ett stycke söder om den nuvarande staden och bildar en regelbunden fyrkant med torn i hörnen och rundt om en hög vallmur. Slottets grundläggning är liksom stadens höljd i dunkel. Redan på 1100-talet fans här »S:t Eriks borg», som sedan under olika tider af folkungaregenterna och vasakonungarne ytterligare tillbyggdes och ännu i Karl XI:s tid utgjorde rikets starkaste fäste. Men efter Karl XII:s död fick det som fästning förfalla och i Gustaf III:s dagar gjordes den forna konungaborgen till — krono-bränneri. Under senaste årtiondena har dock en bättre vård egnats åt det gamla fästet. Konung Oskar I återstälde den konstnärliga brunnsöfverbyggnaden på borggården och med stor kostnad har »Erik XIV:s gemak», hvars dörrar och panel äro rikt prydda med inläggningar af konungens egen hand, restaurerats med sin tids hela prakt. En del af slottet är nu upplåten åt fornminnesföreningens museum, i södra flygeln användes ännu slottskyrkan, och några af de kungliga rummen bebos om somrarna af landshöf-

Kalmar slott.Vid Helgasjön.

Aingen. För utanverkens upphjelpande har i senare tid åtskilligt arbete utförts. Från slottstaket har man den härligaste utsigt öfver staden, sundet och den kringliggande bygden.

På jernvägen från Kalmar begifva vi oss midt in i Småland. Yid Nybro köping lemna vi de större åkerfälten och de lummiga ek- och bokdungarne. Gran och tall intaga främsta platsen i skogsbackarna, här och hvar blandade med björkar i dalarna och alar vid bäckarna. Yi passera Lessebo bekanta pappersbruk och äro snart midt inne i det gamla Vär enå, »sagornas åldriga bygd, forntidens steniga högland». Redan i helige Sigfrids legend omtalas Värend, »der var ock mycket godt, såsom goda fiskevatten, bi och honung, åkrar och väna ängar samt djupa

skogar med mångahanda djur uti», och utefter de talrika vattendragen bröto Virdarna, den största af Smålands folkgrupper, tidigt bygd. Här på en gammal offerplats nära stranden af en liten sjö grundade Sigfrid en kyrka, omkring hvilken staden Vexiö så småningom växte upp.

Vexiö har efter den stora eldsvådan på 1840-talet alldeles nybygts med raka, breda gator och talrika trädplanteringar. Domkyrkan, anlagd omkring år 1300, har hvarken i det inre eller yttre något särskildt imponerande. Det bredvid liggande gamla gymnasiehuset har genom Samuel Ödmanns ypperliga skildringar af det gamla skollifvet blifvit mera namnkunnigt. Här var det ock som Karl Linnaeus som yngling brottades med ystra djeknar, sjelfmyndiga gymnasister och inskränkta skolpedanter.

I de förra skolsalarna har ända till senaste tiden varit inrymdt det särskildt genom G. H. Hyltén-Cavallius' varma nitälskan åstadkomna Smålands museum, som dock nu fått sig en egen värdig byggnad. Utanför staden ligger på en höjdsluttning biskopssätet Östrabo, särskildt namnkunnigt såsom Esaias Tegnérs mångåriga hem. Utanför staden ligger den vackra kyrkogården, der Tegnérs graf, kransad af syrener och lönnar, särskildt är den plats, dit långväga resenärer vallfärda.

Ungefär 15 kilometer sydvest från Yexiö ligger den väldiga Tnglinge hög, 170 meter i omfång och 17 meter hög, med en stor bautasten och der nedanför ett vackert siradt stenklot. Här var enligt sägnen de gamle virdadrottarnes tron och domaresäte. Sju kilometer vester om staden ligger Smålands största herregods, det ståtliga Bergqvara (ej att forvexla med den lilla köpingen af samma namn vidBlekingsgränsen), med väl bibehållna lemningar af det gamla slottet från Karl Knutssons dagar, hvilket Nils Dacke på sin tid med storm eröfrade.

Sex kilometer norr om Yexiö ligger på en ö i Helgasjön ruinerna af Kronobergs slott, efter hvilket hela länet bär namn. Slottet var de katolska biskoparnes befästa gård, indrogs af Gustaf Yasa till kronan och intogs sedan af Dacke, som härifrån en tid herskade öfver södra delen af det då varande Sverige. Sedan slottet flere gånger nedbränts af danskarne, fick det förfalla, de öfra våningarna nedbrö-tos och stenen användes för byggnader i Vexiö, men ruinerna, genombrutna af uppspirande träd och buskar, äro ännu synnerligen vackra.

Längre i söder vid Salens och Asnens stränder utbreda sig de gamla Virdabygderna, der sägnen låter Blenda i spetsen för Värendsqvinnorna hålla fältslag med danskarne och drifva fienderna ur landet.

I dessa trakter ligga Huseby betydande jernbruk, Oby vackra herregård och längre i sydvest Båshult, Linnés födelseort.

Vestra Småland har i allmänhet en helt annan natur än östra. Särskildt gäller detta om syd-vestra delen, Sunnerbo. Här är en flack, skogfattig bygd med vida, ljungbevuxna sandmoar, och flerestä-des, såsom vid den lilla köpingen Ljungby, kan icke ljungen binda sanden, utan den bildar stora flyg-sandsfält. I öfrigt utgör marken mellan moarne till stor del sanka mossar, som längre mot norr upptaga ett betydande omfång, t. ex. Stormossen norr om Bolmen och Dummemosse sydvest om Jönköping. Mellan mossarna och sandmoarna finnas dock flerestädes täcka§Jöfliult, der folket byggt sina hemman och ur magra vretar söker vinna en mager skörd, som ofta alldeles förstöres än af torka och än af frost.

Talrika fornminnen finnas på den vackra ön ISolmsö i Bolmen, hvarifrån Arngrims tolf vilda söner drogo ut till holmgång mot Hjalmar den hugfulle och Orvar Odd. Men hufvudorten för de inre delarna af vestra Småland har dock under historiska tiden varit den vid Lagans strand täckt belägna köpingen Vernamo, rikskänd för sina stora oxmarknader, der äfven spanmål och ladugårdsprodukter bytas mot stadsbornas salt, sill och kramvaror. Vernamo marknad har varit så omtyckt, att man påstått ingen småländing kunna blifva salig, som ej tre gånger besökt densamma, och en småländing, som var kommen i himmelrik, fann vistandet der så enformigt, att han hoppade ned på Vernamo marknad igen. Nu har den förbipasserande Halmstads—Nässjö-jernvägen fördelat rörelsen på flere punkter, och den forna getskötselns hufvudbygd, »Getapulien», har så ändrat skaplynne, att man icke ser en enda get.

Tjugu kilometer i nordvest från Vernamo ser man ruinerna af Smålands äldsta kloster Nydala, der bernadinerbröderna i en fager oas mellan sjön Rusken och den vidsträckta »Dala-mosse» långt i fjerran från

öfriga verlden uppsökt sig en fristad.

Jernvägen för oss numera lätt från Vernamo midt upp i Smålands egentliga hög-land till Nässjö, för trettio år sedan knappast bebygdt och nu en af hufvudpunkterna i svenska jernbanenätet, der jern-vägarna från Stockholm, Göteborg, Halmstad, Malmö och Oskarshamn mötas. Platsen är nu talrikt befolkad och drifver ej obetydlig rörelse. Härifrån kunna vi lätt göra angenäma utflygter antingen till den nya köpingen Tranås uppe vid Sömmens strand eller åt öster till den lilla staden Eksjö med dess vackra Vestanå-park och besökaden märkliga Skurugata, en bred remna, såsom den vore sprängd i berget, med åtta meters bredd och ända till trettio meter höga väggar. Trettio kilometer söder derom ligger den stora marknads- och handelsplatsen Hvetlanda i en på fornminnen rik trakt. Här nära är den höga kullen Kettilsäs, der sagan låter Odensbesegraren Kettil Runske hafva bott och hans hundar ännu lära i berget vänta på sin befriare. Ej långt derifrån gör Emån det berömda Sjundefallet, nedanför finna vi Klefva nickelverk och Ädelsfors, Sveriges enda guldgrufva, i senare tid dock ej bearbetad, enär arbetet varit en föga lönande »guldgrufva» för egarna.

Här i en väl befolkad bygd, med talrika sjöar, sorlande bäckar, brant stupande backar och rika löfhult ligger på gränsen mot Kalmar län en af Smålands vänaste bygder, som ock icke utan skäl kallats »Smålands trädgård». Marcus Larsson, den genialiske men obändige målaren, fäste ock här sina

bopålar och fann lätt motiven till flera af sina vackraste naturscenerier.

Men ännu återstår att af Småland besöka en af Sveriges naturskönaste trakter uppe vid Vetterns stränder. Här ligger Smålands största stad, Jönköping, hvarest vi särskildt fästa i minnet hofrättshuset, den nya ståtliga kyrkan, det vackra Limugnen, Munksjö pappersbruk och framför allt de verldsbekanta tändsticksfabrikerna.

Det är dock i synnerhet Jönköpings omgifningar, som med rätta äro så berömda för sin fägring. Och vare sig man bestiger höjderna vid vattenledningen eller de branta Dunkehallar, der en mindre å nedstörtar i skum-Från vattenfallen vid Husqvarna, 1. mande yra, har man en hänförandeutsigt öfver staden, som ligger vid ens fötter »som en kokett ungmö speglande sig i sina tre sjöar», Munksjön, Rocksjön och Vettern. I söder begränsas synkretsen af Talergs skogkrönta topp, och längs ut öfver Vetterns oroliga böljor skymta konturerna af Yisingsö.

Det forna fästet Jönköping shus finnes ej mer, och på de raserade fästningsvallarna äro vackra planteringar grundade. Öster om staden synas ännu några lemningar af det gamla Bumlaborg, som hörde till de många fogdenästen, Engelbrekt och hans män jemnade med jorden. Längre bort störtar Ilusqvarnaån mellan lummiga stränder utöfver fall efter fall, ett par af öfver tjugu meters höjd, i Vetterns famn. Vid det nedersta fallet drifves det bekanta gevärsfaktoriet, som dock under senare tid i symaskiner funnit mera fredliga föremål för sin alstring.

Fyratio kilometer i nordvest från Jönköping ligger mellan en lodrät bergås och Vettern det lilla Grenna, kändt för sina stora trädgårdar och ypperliga päron. Grenna är den enda af Smålandsstä-derna, som saknar jernvägs-förbindelse med den öfriga verlden och utgör en idyllisk fristad

Från vattenfallen vid Husqvarna, 2.

för mången, som dragit sig undan verldens buller och oro. Norr om staden ligger på en kal klippa i det annars löfklädda landskapet de höga ruinerna af Brahehus, bygdt endast till nattläger för Per Brahe den yngre och hans vänner, när de ej kunde komma öfver till det midt emot liggande Visingsö.

Ön ligger omkring tio kilometer från Grenna, är femton kilometer lång och tre kilometer bred samt utgör ett bergfritt högland, jemnt sluttande mot sjön, merendels med tvärbranta jordvallar af tre till fem meters höjd. Talrika högar och forngrafvar hänvisa på en tidig och talrik befolkning och gamla borgruiner i norr och söder hafva gifvit stöd åt sägnerna om att småkonungar här hållit hof. Vid medeltidens början var ön ofta en tillflyktsort för Sverkerska och Erikska ättens konungar, och så väl Birgerjarl som Magnus Ladulås sökte här en stilla fristad för dödsbädden. Ön blef sedan medelpunkten i det stora Braheska grefskapet, och Ber Brahe den yngre byggde det stolta Visings-borg, hvars ruiner ännu vittna om den myndige jorddrottens makt och härlighet. Det samma gäller om kyrkan med det Braheska grafkoret, marmorbilderna och de öfriga dyrbara minnena trån öns storhetstid.

När Per Brahe höll sina präktiga julgillen med åtföljande bröllop för sina talrika under-hafvande å Visingsborg, måste han hafva särskilda salar för östgötar, vestgötar och smäländingar, ty de olika landskapens invånare trif-des ej gerna tillsammans. Med sina förnäma gäster gick »försten», som han gerna lät kalla sig, ut till folklekarne. I första salen, dit de främmande kommo, sporde de, hvilka der voro. En storväxt, frodig bonde svarade med en viss sjelfkänsla: »jag är östgöte, gud ske lofl» De gingo in i nästa sal och gjorde samma fråga. Med en viss småslughet svarades: »vi ä' la vestgötar lell, vill du vet-at». I tredje salen upprepades spörsmålet och med hatten i hand och i ödmjuk ställning svarade en liten och magerlagd man: »jo, vi ä' smäländingar, Gud bättre oss». —

På Eksjö rymliga torg mötas hvarje lördag talrika landtbor från Östergötland och Småland. Östgötarnas parvagnar intaga den öfre delen af torget, och smäländingarnas pinnkareter äro grupperade nedom. Kommer man på östgötasidan och frågar; »hvad har ni att sälja?» svaras i myndig och dryg ton: »Hve-ete, ä-ärter å rå-åg, pu-uh». Går man åter ned till smäländingarna och spörjer, hvad de ha till salu, skynda de att

svara: »Hafre, jorpä'n å sill, håhå». —

Så tecknar smålandshumorn sjelf det säregna för Smålands folk och näringsfång i jemförelse med grannarna. Vidsträckt och vexlande till sin natur som Småland är, har det ock gifvit upphof till olika hufvudnäringar för olika bygder. I Tjust,

Kalmartrakten, Hvetlanda-bygden och Emådalen i allmänhet är sädesodlingen betydande och råg jemte hvete odlas mer än till hus-behof. Men i de inre hög-lända trakterna är hafre hufvudsädet, i Kronobergs län derjemte korn och öfver allt potatis. Äforntiden kar uppfödandet af ungboskap varit en hufvudnaring. Det var Gustaf Vasas påbud, att små-ländingarna icke fingo sälja varor utom landamäret och endast till bestämdt pris, som mer än reformationen bragte hela Småland under Dacke i härnad mot konungen. Först i senare tid har mejerihandte-ringen börjat träda i stället för boskapsuppfödandet. Skogen har särskildt utefter jernvägarna illa med-farits. Bergs- och brukshandtering förekommer ju här och hvar, utan att dock hafva större betydelse. Fisket är vid kusterna och i vissa insjöar ganska gifvande, men utbytet af jagten har under senare åren genom oförstånd och tjufskytte betydligt minskats.

Samma vexling, som finnes i landets natur, märkes äfven i folklynnet, om man nämligen fäster sig vid det inre och egentliga Småland. I de norra och nordöstra trakterna åter finnes hos folket mycket af den trygghet och sjelfkänsla, som kännetecknar nabofolket i Östergötland. Och'kustbefolkningen, särskildt utefter Kalmar sund, har ofta låtit tala om sig för en obändighet och vildhet, som ammats under det farliga och oroliga lifvet ute på sjön i kamp med vågor och brottsjöar.

Det samma gäller om skogsborna i söder, synnerligen på gränsen till Bleking. Här bland »knifva-herarne» (knifpojkarne), »männer för

Hamnen på Visingsö.

sig, en vikingastam, med styrkan till lagbalk», har knifven alltid setat löst i skidan, och det är icke många årtionden sedan hustrurna vid gästabuden plägade medföra åt sina män lakan till sårförbindning eller liksvepning. Till idrotterna hörde att »spänna bälte» och spörja hvarandra, huru många tum kallt stål som tåltes, och kämparne lofvade hvarandra »att skära en flisa, så att sol och måne skulle skina derigenom». Dessa bygder voro ock utgångspunkten och härden för den blodiga Dackefejden, och så väl Dacke som hans höfdingar hörde till det laglösa följe, som långt senare hade sitt tillhåll i de djupa gränsskogarne.

Men i det inre Småland har ända till senare tider, då de bättre kommunikationerna, folkskolorna och de religiösa rörelserna väsentligen omändrat och utplånat de säregna lynnesdragen, lefvat ett lifiigt, raskt och idogt slägte, som trälat och knogat mellan bergen och stenarna för att afvinna den magra jorden åtminstone liafrekakan, rofvällingen och senare potatismålet. Rörligheten har ofta slagit öfver i ombytlighet och utvandringslusta. Den magra kosten har försvagat kroppen och bragt själen ur jemvigt liksom fastorna under medeltiden, och så uppstod på 1840-talet »predikosjukan», då qvinnor och barnVisingsborgs slotts ruin. för lyssnande skaror profeterade om verldens undergång och underjordens plågor, och »hoppare-sekten» i Yestbo trådde sin »engla-dans» i fullt

eksta-tiskt tillstånd. Äfven i senare tider hafva de religiösa svallvågorna stundom gått högt, dock med mera allvar och besinning. De lifligaste folkelementen hafva ock sökt sig nya hem på hinsidan Atlanten och andra gått till ännu dystrare öden vid Danmarks eller Tysklands herregårdar.

Ännu finnes i mera undangömda bygder mycket af de gamla folkföreställningarna. När åskan går, är det Oden eller »goffar», som är ute och slungar sina »åskviggar» efter trollen, och under mörka höstqvällar hör man hans hundar samt tror sig se en jetteqvinna skynda undan i bergen. Af »åskviggarna» afknackas smulor till barnsjukdomars botande, och innan svedjelandet påtändes, drages stenyxan omkring för att hindra eldens obehöriga spridning. Med eld och stål renas badvattnet, och innan korna efter kalfningen drifvas ut på bete om våren »tagas de i kyrke» genom att föras öfver eggjern och eld, ja, exempel finnas, att bondhustrur äfven på detta sätt »kyrktagits». I åtskilliga källor offras vid midsommarstid åt de underjordiska makterna, och barnen doppas i de heliga vattnen.

Mest hafva de katolska sedvänjorna, såsom naturligt är, qvarlefvat. Kyrkan och presten hafva tilltrotts en magisk kraft för sjukdomar och olyckor. Med det nedrunna af julljusen, mull från kyrk-tröskeln eller grafven samt stål af kyrknyckeln botas engelska sjukan, på kyrkogården uppgräfda men-niskoben ha insytts i krigsmännens tröjor att göra dem hårda mot skott, och att vidröra prestens klädafåll har ansetts välgörande för sjukliga qvinnor. Presten har varit den, som skolat mana gengångarne till ro eller drifva de onda andarne ur huset.

lill kyrkogårdarne var det företrädesvis de gamle efter tre dygns fasta och enslighet plägade under julnatten »gå årsgång» för att af mötande tecken kunna sia om kommande årets öden och under sjunde året liksom Kettil vinna runkaflen och den mäktiga dverghatten.

Yid den flammande spiselbrasan täljes ännu om tomtens besök i visthusboden, sjöråns villande syner för fiskaren eller skogsfruns gäckande skratt mot jägaren. En och annan gammal folkvisa klingar stundom från berg och dal. Kristina Nilssons landsmän älska sången och strängaspelet och tro sig ännu vid insjöns strand höra Neckens polska eller ur forsen strömkarlens toner. Dock har drag-harmonikan numera tyvärr efterträdt de gamla fiolerna.

Om småländingen i hvardagslag haft det så knapt vid gröten, potatisen och sillen, att man icke utan skäl sagt: »sätt småländingen på en klippa och gif honom en get, och han skall föda sig», så ställer han dock gerna så, att han under julen med ost, fläsk, allehanda

Visingsö gamla kyrka.slags bröd ocb skummande julöl kan pläga sig sjelf och fägna sin gäst, ty då må ingen ofägnad »bära ut julen». Och särskildt vid bröllop räcker gästabudet både i dagarne tre och fyra, då ostkakan, sötosten och sockerkakan komma till heders. Mellan de grundliga och bastanta måltiderna upplifvas de gamla kämpaidrotterna. \äl spänner man ej bälte som fordom, utan »spänner kyrka» i stället, »tämjer stutar», »mjölkar björn», »petar gylta», »gispar skank» eller »klifver till månen». Då uppenbaras allt det glada, hurtiga och friska, som ligger i bottnen på folklynnet.

E11 och annan rask ungmö skyr ej heller att taga del i männens och ynglingarnes lekar. Hon räknar ock gerna anor från sägnens Blenda, som frälste fosterbygden och vann lika arfsrätt åt Yärends qvmnor, århundraden innan man annanstädes ens tänkt på att ställa son och dotter lika vid utskift-ningen i boet.

Ölandsbild.

ÖLAND AF GUSTAF A. ALDÉN.

En gammal sägen förtäljer, att när munkarne och presterna började tränga upp i mellersta Sverige, gittade icke jättarne höra kyrkklockornas klang, utan spände för ett par af uroxarne och plöjde upp ett stort stycke land samt förde det ut i Östersjön för att der få lugna boningar. Detta landstycke kallade de Öland och platsen, der det legat, blef Vettern.

Men dels måtte jättarne tappat bort en del på vägen — Visingso var väl ett sådant qvarglömdt stycke och dels

dragit ut landet på längden, ty om nu Öland lades i Vettern, skulle det visserligen mer än väl räcka till på längden, men långt ifrån på bredden, enär ön endast till tre fjerdedelar kunde upptaga sjöns yta.

slags bröd ocb skummande julöl kan pläga sig sjelf och fägna sin gäst, ty då må ingen ofägnad »bära ut julen». Och särskildt vid bröllop räcker gästabudet både i dagarne tre och fyra, då ostkakan, sötosten och sockerkakan komma till heders. Mellan de grundliga och bastanta måltiderna upplifvas de gamla kämpaidrotterna. \äl spänner man ej bälte som fordom, utan »spänner kyrka» i stället, »tämjer stutar», »mjölkar björn», »petar gylta», »gispar skank» eller »klifver till månen». Då uppenbaras allt det glada, hurtiga och friska, som ligger i bottnen på folklynnet.

E11 och annan rask ungmö skyr ej heller att taga del i männens och ynglingarnes lekar. Hon räknar ock gerna anor från sägnens Blenda, som frälste fosterbygden och vann lika arfsrätt åt Yärends qvmnor, århundraden innan man annanstädes ens tänkt på att ställa son och dotter lika vid utskift-ningen i boet.

Ölandsbild.

ÖLAND AF GUSTAF A. ALDÉN.

En gammal sägen förtäljer, att när munkarne och presterna började tränga upp i mellersta Sverige, gittade icke jättarne höra kyrkklockornas klang, utan spände för ett par af uroxarne och plöjde upp ett stort stycke land samt förde det ut i Östersjön för att der få lugna boningar. Detta landstycke kallade de Öland och platsen, der det legat, blef Vettern.

Men dels måtte jättarne tappat bort en del på vägen — Visingso var väl ett sådant qvarglömdt stycke och dels dragit ut landet på längden, ty om nu Öland lades i Vettern, skulle det visserligen mer än väl räcka till på längden, men långt ifrån på bredden, enär ön endast till tre fjerdedelar kunde upptaga sjöns yta.

Ölands genom den inskjutande Grankullaviken klolika nordspets ligger ungefär trettio kilometer rakt ut i öster från Figeholm, men åt söder afsmalnar det från fastlandet skiljande Kalmar sund, så att det norr om Kalmar är knappt fyra kilometer bredt. Sydspetsen af Öland skjuter långt nedom Småland. Öns längd, 136 kilometer, är åtta gånger större än bredden, som blott på ett par ställen uppgår till 16 kilometer. Ytvidden blir härigenom ej betydande, knappt en tredjedel af Gotland och en åttondedel af Kalmar läns fastland. Redan i Dalarne finnas flere socknar, som hvar för sig äro större än hela Öland. Men de odlingsbara delarne af ön äro tätt befolkade, så att ehuru genom utvandring folkmängden under senare åren minskats, den dock uppgår till 35,000 personer.

Öland utgör liksom systerön Gotland en i hafvet uppskjutande kalkstensklippa, som på vestkusten bildar en temligen brant sluttning, men i öfrigt utgör ett mot öster sluttande flackt, mestadels skoglöst lågland.

Från Ölands norra udde, så farlig för sjömännen genom omgifvande skär och undervattensgrund, höjer sig landet sakta ur hafvet. Här ligger Böda hronopark, Ölands enda skog af betydenhet, och söder derom Ölands bästa hamn Böda, hvarifrån öfverfarten sker till det sextio kilometer aflägsna Klinte-hamn på Gotland. Midt öfver ej långt från vestra kusten ligger Horns kungsladugård nära stranden af Hornsjön, den enda nämnvärda vattensamling af betydenhet på ön. Här börjar den rakt ned i hafvet stupande stenvägg, som kallas Vestra landborgen och som följer den raka, ödsliga stranden ända ned mot Borgholm. På östra sidan är åter landet veckadt af grunda vikar och bugter. Nedanför Borgholm, der landet tilltager i bredd, går icke Vestra landborgen ut till Kalmar sund, utan skiljes derifrån af en

2 till 3 kilometer bred strandremsa, bakom hvilken den svartgröna bergsluttningen höjer sig rätt betydligt, midt för Kalmar ända till 50 meter öfver hafvet. Öster om Borgholm är en större sandhed, som utefter öns östra sida fortsättes åt söder af en på kalkhällen hvilande sandås, den s. k. Östra landborgen, som är mycket lägre än den vestra och på flere ställen splittrad i mindre åsar, mellan hvilka smärre träsk bildats. Landborgarne löpa slutligen samman i Ölands södra udde. Derofvan ligger Ottenby stuteri och kungsladugård med sin skogspark, der en

hjord dofhjortar har sin betesmark.

Den ovalformiga landsträcka, som ligger innanför landborgarne, är i norr odlingsbar och har flere löfskogsdungar, men utgör i öfrigt den s. k. alv ar en, der den rödaktiga kalkgrunden har så tunn jord-
Käpelludden på östra kusten af Öland.

betäckning, att endast, glest gräs och fotshöga hasselbuskar kunna trifvas. Flerestädes är kalkberget alldeles naket, genombrutet af talrika större och mindre sprickor.

Utefter landborgarna gå landsvägarna och vid dessa ligga de tätt hopbyggda byarna med sma åkrar på båda sidor och hela rader af väderqvarnar på krönet af åsarna. Särskildt är strandbältet mellan Kalmar sund och Vestra landborgen ovanligt bördigt med en nästan sydländsk växtlighet. Här frodas lindar och almar samt andra ädlare trädslag, från hvilkas grenar näktergalen drillar under sommarnätterna.

Från fastlandet företer Öland icke något vackert utseende, »en flack, trädlös strandremsa med långa rader af väderqvarnar, hvilkas armar snurra omkring i vädret». Och när man kommer närmare, har man icke heller något tilldragande i de hopgyttrade bondgårdarne, sammanbyggda som de äro med ladugårdshusen i fyrkanter till skydd mot de våldsamma höst- och vinterstormarne. Flere vackra nejder finnas dock, särskildt vid de tre kungsgårdarne Horn, Borgholm och Ottenby. I öfrigt saknar ön alldeles herrgårdar, om man ej räknar de talrika prestgårdarne; småbönderna hafva sällan haft sinne för några prydliga anläggningar, äfven då de haft råd dertill.

De mera betydande platserna på ön äro alla på vestkusten. Der ligga köpingen Mörlylånga och den s. k. Färjestaden, närmaste öfverfartsorten till Kalmar, samt den lilla staden Borgholm, som i senare tid sökt samla fastlandsborna till sin lilla vackra badinrättning, men i öfrigt är vida mindre märk-lig än den ofvanför liggande väldiga slottsruinen.

Från staden leder genom den vackra Borga hage vägen till slottet, och uppför en brant stig kommer man upp på den 40 meter höga bergåsen, der ölandsallmogen rest en bautasten till den folkkäre Karl XV:s minne. Framför ligger den vidsträckta slottsruinen med sin stora fyrkantiga borggård, sina höga torn och flyglar, i hvilka man kan klättra högt upp och då har den vackraste utsigt ofver den nedanför liggande trädgården, ön, sundet och den motliggande smålandskusten. Slottet omtalas redan under folkungatiden och hörde sedan under unionsfejderna än till Sverige, än till Danmark. Johan III utvidgade slottsbyggnaderna, Gustaf Adolf och Peder Michelsen Hammarsköld kämpade om dess besittning med danskarne. Längre fram förlänades ön och slottet åt pfalzgrefven Karl Gustaf, som fullbordade slottsbyggnaden och anlade den stora slottsträdgården. Den liflige prinsen och hans dryckesbröder förde här ett muntert lif mellan jagterna, och när han sedan som regerande konung tågade genom Polen, on-skade han sig ofta hit tillbaka och hördes sucka: »mitt Öland! mitt goda Öland! En gång när jag tröttnar vid affärerna, vill jag satta mig der i ro och låta min son slitas med regementet.» Sedan slottet i början af detta århundrade harjats at en vådcld, liar det så småningom fått förfalla. Träd och buskar växa vildt i de forna praktgemaken och kajorna flaxa ostörda i torngluggarne.

Öland är i öfrigt rikt på fornlemningar af alla slag, särskildt skeppssättningar och borgruiner. Den bäst bibehållna af de förra är »Noaks ark» i Högsrum, trettio meter lång och fyra meter bred, der med granit-och kalkstenshällar så väl skeppssidorna som för- och akterstäf, mast och roddarbänkar äro tydligt utmarkta. Af de fjorton fornborgarne på ön är Ismanstorps borg den största och bäst bibehållna. I likhet med de öfriga är borgen uppförd i cirkelform mod ringmur af granithällar och kalkstensstyeken, utan murbruk fast sammanfogade. Borgen är 125 meter i genomskärning, på yttre sidan lodrät med fyra hufvudöppnmgar och på insidan försedd med trappvis uppstigande afsatser. Ännu finnas grund-murarne qvar af de inom borgen belägna husen med en torgplats i midten. Flere af dessa borgar voro antagligen vikinganästen och andra tjenade att vid ett hastigt öfverfall samla befolkningen och dess vig-tigaste egodelar inom sina murar samt att utgöra hållpunkter för försvaret.

Öns hufvudnäring är åkerbruk, och betydande mängder af råg och korn utskeppas årligen. Boskapsskötseln har ännu icke vunnit samma omfång, och öns inhemska hästras, de på alvaren fritt betande småväxta »öländingarne», har dels försvunnit, dels uppblandats med större raser från Ottenby. Vanliga arbetshästar säljas

icke så få till fastlandet. Stenhuggning och kalkbränning äro på vissa trakter binäringar, men märkligt nog endast i ringa grad fiske. Stora sillaster införas årligen från Bohuslän.

Öländingen har allt från forna tider liksom sina närmaste grannar på fastlandet icke haft det bästa rykte. Det gamla vikingalynnet gick länge igen och ännu är mycket vanligt, att bondsönerna tidigt bege sig till sjös. Vana från barndomen att på sina små båtar och skutor klyfva hafvets bränningar, blefvo de raska och djerfva sjömän, men åtskilligt af det vilda sjömanslifvet fördes också till landbacken igen. Bränvinot satte snart det lifliga öbolynnet i svallning, och då vankades hårda och blodiga nappatag, så att ofta någon af slagskämparne stannade på platsen. Länsmän och jägeribetjening kunde här fjerran från styrelsens uppsigt fara hårdt fram, och detta gjorde icke heller sinnet mildt och menniskovänligt, utan födde hämdgirighet och lömska öfverfall.

Sedan husbehofsbränningen afskaffats och folkupplysningen fått tid att verka, har dock inträdt en betydande förändring till det bättre. Gröfre brott äro sällsynta och folknöjena hafva fått en mildare pregel.

Djerfhet och oförvägenhet äro dock fortfarande förherskande drag i ölandslynnet, och ehuru isbrytande ångbåt nu förmedlar förbindelsen med fastlandet, så är knappt sundet isbelagdt, förrän ölandsbönderna på sina kälkar bege sig öfver till Kalmar, obekymrade om att det här och der bär ner i vakarna. Det kan väl ock hända, att litet bränsle från fastlandet oförmärkt får följa med hem, ty att skatta skogsborna har af gammalt icke räknats så noga. Raskt kör bonden sina kampar i hvinande snöstorm öfver de förrädiska djupen och gnolar på den gamla ölandsvisan:

»I Långlöte der är den fagraste by,

För femton stolta möjor de bo deruti — För ekar och för lindar, i lunden och det gröna.»

Stenkors från medeltiden

BLEKING AF EVA WIGSTRÖM.

När man på kartan ser den smala landremsa, hvilken sträcker sig utmed Östersjön och som egentligen är en fortsättning af småländska berglandets södra sluttning, frestas man tro, att det blott varit en fordomdags näskonung, som kunnat komma på den tanken att göra den blott 3 å 4 mil breda remsan till ett särskildt landskap. Sjelfva dess namn tyckes också förskrifva sig från gamla sjöhanar, ty enligt folktron har benämningen »Bleken» eller Bleking uppkommit deraf, att de forna vikingarne här i vikarne funno sjön i »bleke», d. ä. spegelblänk och stilla. Så litet landskapet än är, har det dock fått ett stort rykte för sin blida, leende fägring.

Ju mindre man har att dela, ju noggrannare skiftar man ut, och så delar man här landskapet i skogsbygd, mellanbygd och strandbygd. Skogsbygden är en upplaga i fickformat af Smålands skogsnatur, är glest bebyggd, mångenstädes blott af backstugusittare i usla kojor, omgifna med små lappar af åkerland emellan stenrös och ljungbackar. Här och der vittna dock bondgårdar om aktningsvärda ansträngningar att odla den karga marken; men föga af nutidens rastlösa anda och hjelpmedel hafva ännu inträngt här.

Mellanbygden och strandbygden med sina afrundade klippor, löfskogar, bördiga åkrar och bug-tande åar tilltalar sinnet genom en egendomlig blid, vek skönhet, medan deremot skärgårdsnaturen står som en i djupa drag ristad illustration till den gamla sagan om en nordisk ande, som genom kamp och försakelse vinner seger i kulturstriden.Karlskrona. »en hafsfru som dansar på bölja», talar om krig och örlog hvar man än ser en skymt af hennes skiftande drägt. På de backiga gatorna krigsflottans män af alla grader; vid hamn, dockor, befästningar, öfver allt krigsmakten till vatten, och äfven stadens ståtliga promenadplats erinrar genom sitt namn, Hoglandspark, om svenska flottans historia.

Utanför Karlskrona är den blekingska skärgårdsnaturen mest utpreglad, farleden emellan staden och öarna är svår, äfven för mindre farkoster, och för större fartyg finnes blott en in-seglingsväg emellan skärgårdens två större öar,

Vid Nättraby å.

Vid Lyekeby å.

Tjurkö och Aspö. Vid den förra ligger fästningen Kungsholmen, beherskande inloppet. Det vackra Sturkö är den enda ö i skärgården, som har kyrka, prest och kyrkogård.

Karlskrona har en förtjusande omgifning, ty hafvets många vikar skapa de täckaste landskapstaflor, hvaribland utsigten från Knipahall vid Fäjesund är en af de mest berömda. Det närbelägna Lyekeby, förbundet med Karlskrona genom ångslupsfart, delar lott med flere af det lilla Blekings mest natursköna platser, att från stad med befästadt slott blifvit genom krigets våldsbragder förvandladt till en täck by. Af Lyekeby slott, som 1452 er-öfrades af Karl Knutsson, brändes 1509 af Svante Sture och i grund förstördes af svenskarne 1564, återstår nu blott en del af grundmuren.

Lyekeby å, säkert den vackraste af landskapets fyra med skäl prisade ådrag, genomflyter den obeskrifiigt leende och täcka nejd, som utgöres af Lösens och Augerums socknar. All skönhet här är dock icke helt och hållet naturens verk, ty parker och trädgårdar kring trefna boningar bidraga ej ringa till landskapets behag. Ett af de vackraste profven på mensklig ihärdighet, i förening med skönhetssinne och affärsblick, är det invid ån belägna Lyckeåborgs spikbruk, hvarest egaren förvandlat magra, kala ljungfält till en park samt en trädgård, hvilka, i förening med den täckaste villa, utgöra ett litet blekingskt paradis.

Bleking har blott ett enda egentligt herregods, nämligen Johanneshus, 2 mil vesterut från Karlskrona; äfven det är bekant för sin idylliska skönhet.

En ångbåtsfärd öfver Karlskrona-viken uppför Nättrabyån till Nättraby erbjuder en anblick af idel vänliga landskapstaflor, omvexlande utsigter öfver saftiga bokskogar, odlade fält och kullar med mjuka våglinier, här och der afbrutna af någon framspringande klippkant. Och omgifna med täppor och trädgårdar framskymta rödmålade stugor och bondgårdar.På landskapets östra udde, vid den forna staden Avaskär, ligger köpingen Kristianopel, som 1611 utgjorde scenen för Gustaf Adolfs första krigsbragd, i det den då sjuttonårige prinsen genom öfverrumpling snappade den för krigsföringen vigtiga platsen från dess grundläggare, danske konungen Kristian IV. Ar 1677 förlorade Kristianopel sin rang af stad ocli 1714 blef den köping under Karlskrona.

Staden Ronneby, liten och fager, tronar på sitt stora rykte som brunns- och badort. Ronneby ån med sina »silfverfall» bakom staden, [-dettrollskaDju-padal-] {+dettrollskaDju- padal+} ett stycke utanför den-

Från Silfverforsen och Djupadal.

samma och ute i viken Blekings Isola bella, Karön, brunnsgästernas älsklingsplats, äro alla mer än riksbekanta landskapsskönheter.

Ronnebyån, blott för mindre ångare och seglare farbar ända upp till staden, har vid sitt utlopp i hafvet en lastageplats för större fartyg.

Af byar må här blott nämnas Hoby, belägen mellan Ronneby och Karlshamn. Här i bygden utvecklas ett industrielt lif, som gör ett behagligt afbrott mot detta dolce far niente, något af »den sofvande prinsessan i skogen», som hvilar öfver landskapets s. k. mellanbygd. I Hoby socken finnes det bekanta Runamo, enligt Tegnér jetten Finns bostad och hans dotter Gerdas barndomshem; för öfrigt är det ett gammalt tvisteämne emellan herrar fornforskare, huruvida de påklipphällen synliga figurerna äro hällristningar, förtäljande en ringa del af Harald Hildetands bedrifter eller denna stcustil blott är att betrakta som en lek af naturen.

Vid den vik der Mie-än glider nt i hafvet har, tack vare en god natnrlig hamnplats, staden Karlshamn uppvnxit. Staden ligger i en dalsänkning, omgifven af klippor ooh, efter Blekings måttstock ansenliga herg, af hvilka det tvarbranta s. k. Hinseberget intagit en mot än starkt framskjuten ställning' men, just derigenom att det fitt maka ät sig, spelar en framstående rnl i stadens nyare utveckling Genom betydliga sprängningsarheten har der nämligen beredta plats for byggnader till det storartade kanske snart verldsberjktsuie dostilleringsverk, som den blekingska folkhumorn gifvit namnet .Brännkyrkan». Liksom vid Karlskrona bildar hafvet äfven här små leende vikar med

lofekogsprydda stränder, pä hvars framskjutande uddar villor och landtgårdar ligga inbäddade 1 yppiga trädgårdar. Sädana små idyller . närheten af Karlshamn äro Sternö, StUleryd, Vägga m. fl, som utrymmet här ej tilläter mig uppräkna Bland oarna i denna del af Blekings skärgånl är Tärnö den betydligaste. Nsgon regelbunden samfardsel emellan öarna i landskapets skärgård och dess städer flnnes ej, men hvarje öbo, man eller

qvtnna, som för en segelbåt, mottager gästfritt den passagerare, som önskar göra färden från eller till nagon al städerna Karlskrona eller Karlshamn.

FölJer ma" ån uPPät> öppnar sig bakom staden den berömda bördiga Asarumsdalen. Vid den här strida ån ligger Strömma bomullsspinneri, hvars vaekra parkanläggningar utgöra en ytterligare prydnad for den tacka nejden Utom förlustelsestället Bellevue ligga vackra villor med ännu vackrare trädgårdar ringstrodda på de sluttande lofskogsprydda kullar, som liksom aflösa de kala bergen kring sjelfva staden, i s ånska gransen utskjuter ,en milsbred landremsa, Listerlandet, en bit skånsk strandbvgd

Zt t nw", 7 T f T Mer “h ena 8i<i“ at Liste™ke"- D<”“ b Blek i

mest befolkade bygd, der åkrar, fält och gårdar hära en skånsk pregel, hvartlll äfven kustens tcmligen ansenliga fiskelagen bidraga. 8Listerviken är fri från skar och har hlott emellan Pukavik och Stensnäs en grupp småöar. Öster om Stensnäs utfaller Mörrums å,. se.dan den, strid, bred och ostyrig, stupat ned från fallet vid Mörrums kyrka, ett fall, som i synnerhet har laxen att tacka för sitt glänsande rykte.

Vid åns utlopp ligger gården Elleholm. Här har i äldre tider varit en stad, naturligtvis med ett befäst slott, hvilket bar det stolta namnet Sjöborg. Men hela den härligheten gick upp i rök 1564, då svenskarne brände staden. Nu har nejden ett så älskligt landtligt utseende, den ler så öppet och gladt, som om den aldrig ens drömt om stadsprivilegier och medföljande kommunalskatter.

Närmast skånska gränsen, på en utskjutande landtunga, ligger den lilla staden Sölvesborg vid en vik af Östersjön. Tyst, vänlig och drömmande ligger den der invid ruinerna af det starkt befästa slott, hvilket 1525 innehades af sjöhjelten Sören Norby, som då till lands herskade öfver Bleking och till sjös gjorde hanseväldets flottor herradömet öfver Östersjön stridigt nog genom sina djerfva kaperier.

Liksom Blekings historia företrädesvis är knuten till hafvet och stränderna, så utgör också hafvet en af befolkningens förnämsta näringskällor. Blekings raska söner plöja gerna hafvet, vare sig som sjömän eller fiskare, och skärgårdsflickan sköter sin båt med säkert öga och stark hand emellan holmar och skär.

Det ligger något af sjöfogelns egendomliga skönhet öfver befolkningen, men också något af hans djerf-het i rörelserna, på samma gång lynnet ej så litet påminner om de häftiga kastvindarne emellan klipporna.

Åkerbruk är dock landskapets hufvudnäring, och blekingsbon skyr ej den möda, som kräfves för att, efter hans tillgångar, förvandla stenbundna ödemarker till åkrar eller att genom sjösänkning vinna nya tegar. Af större industriella företag må nämnas sågverk och brännerier samt i skärgården ansenliga stenhuggerier. Qvinnorna idka en ej obetydlig husslöjd, företrädesvis väfnadsarbeten.

Men oaktadt allt detta göra dock blekingsboarne snarare intryck af att vara en sparsam, förnöjd och villigt försakande befolkning, än en, efter nyare tidens måttstock, verksam, driftig och vaken. Blekingsbon håller segt på gamla sedvänjor och föreställningar och har ej lärt sig att slå kontant mynt af hvarje liten handräckning han bevisar nästan; ordstäfvet: »tid är penningar» har ännu ej blifvit af honom omsatt i ett rastlöst verknings- och penninge-begär. Kanske skola landskapets jernvägar verka en förändring häri.

Liksom hela landskapet kan sägas vara ett lyriskt poem, så är också blekingsbon lyriskt stämd både i sitt lif och sin folkdiktning.

Denna senare, arm i fråga om allt annat stoff än det som rör känslolifvet, blir på detta område färgrik och omvexlande. Starkast visar sig dock detta i det verkliga lifvet, der än de blida och veka känslorna göra sig gällande, än de vilda, otämjda lidelserna spela herre öfver förnuft och eftertanke. Det är som om man i folklynnet såge en afspegling af ömsom de blida blomsterklädda kullarne, de drömtunga bokskogarne, de leende vikarne

och de brusande bränningarne mellan skärgårdens klippor.

Öfver det hela glider ett drag af kärleksvisans gamla rörande romantik.

Stenen "Smörpundet" å Nastingsön (vid Karlshamn).

SKÅNE. AF EVA WIGSTRÖM.

Sveriges sydligaste, mest befolkade och fruktbaraste landskap, »slätternas land uti Nord», herresätenas och jernbanornas frodiga amma, motsvarar ingalunda det rykte för prosaisk enformighet, som ännu till en del vidlåder provinsen.

Skånes natur erbjuder rik omvexling och skarpa motsatser, det har sina ödemarker, sandreflar, sina klippor, barrskogar och ljunghedar, omvexlande med frodiga slätter, löftunga bokskogar, blanka insjöar, dystra mossar och strida, forsande ådrag.

Komma vi till Skåne öfver den gamla riksgränsen emellan Skåne och Småland, så fortsättes här i norra delen af Östra Göinge härad, Kristianstads län, den småländska skogsbygden med klippig mark, barrskog och smärre sjöar. Och der nämda härad gränsar in till Bleking, fortsättas detta landskaps mjukare linier och blidare drag, tills naturen så småningom öfvergår i en skånsk slättbygd.

Här uppe i barrskogen spinner Linncea horealis sitt fina, doftande blomsternät öfver mossiga stenhällar; i kärrtrakterna utbreda lijortronsrankorna sina breda blad, och skogarnes lingon, blåbär och smultron äro en inkomstkälla för bygdens fattigare befolkning. Åkerbruket är ej så ringa, men dock idkas här en betydande slöjd, såsom träarbeten, korgflätning, smide m. m.

Kommande från Småland, letar sig Helgeå i slingrande bugter öfver den klippiga marken, än ystert hoppande öfver stenhällarne, än med buller och bång kastande sig ned för klippafsatser, än samlande sig till en strid, dånande fors, som till exempel vid den stora köpingslika byn Broby.Den del af Helgeå, som går emellan Ousby oeli Broby, drifver sannerligen ej bort sin dag, ty pä denna sträcka (landsvägen ungefär 1,5 nymil) finnas ett par klädesfabriker med spinneri ocb färgori, ett pappersbruk, borst- ocb trämassefabrik, en bonstamp, diverse färgerier, ett halft tjog sågar och ännu flere qvarnar, utom en del smärre industriella företag, hvilka alla drifvas med Helgeåns vatten. Längre söderut, vid Torsebro, finnes de bekanta krutverken, hvarefter ån är segelbar .till utloppet vid Ahus.

Detta blott som ett litet prof på skånsk landsbygds industri i dessa nejder; det begränsade utrymmet tillåter inga större utflygter.

Af sjöarne här uppe i skogsbygden skall blott nämnas den norr ut belägna Iinmeln, en verklig bergsjö med skär och öar, »så många som dagar i ett år», med de täckaste vikar och näs emellan, än kala och branta, än sluttande skogsklädda klippor. På gränsen vid slättbygden glänser Skånes största insjö Ifösjön med en vidd af omkring 50 qvkm.

Yid nedre delen af kristianstadsslätten återfinna vi Helgeå, nu trött och trögt framglidande; hellre

Skånska slott och herregårdar, I: Trolle-Ljungby.

än att hafva gjort sig omak att genombryta sandrefiarne, har den afsatt en liten sjö bär, en der under sitt lopp. Emellan Araslöfsjön och Helgesjön ligger Kristianstad med 9,000 invånare, nobel, som det höfves en stad mod gamla historiska minnen, med landshöfdingeresidens, säto för hofrätten öfver Skåne och Bleking samt tillika Vendes artilleriregementes hufvudstation. Staden har dertill ett storartadt palats för frimurarelogen. Den gamla kyrkan är förtjent af främlingens uppmärksamhet, liksom stadens vackra promenadplats invid ån. Sin amfibienatur häfdar Kristianstad genom en större mekanisk verkstad mod gjuteri, hvarest äfven smärre ångbåtar tillverkas. Stadens hamn och lastageplats är Ahus, vid åns utlopp.

Det tjusande Bäckaskog, det stora, sagorika Trolle-Ljungby med sitt trollska vandringsblock, Magiesten, på den i öfrigt stenfria slätten, till hvilket granitblock sägnen om »trollhornet och pipan» är knuten, gå vi, vid denna hastiga öfvcrblick, tyst förbi, liksom nejdens många andra herregods.

Alla slättbygderna äro öfverdådigt rika på kyrkor, men af de delvis nya och ansenliga templen på landsbygden skall här blott nämnas den närmare Simrishamn, i en täck skogsbygd belägna S:t OlofsSkånska slott och herregårdar, II:

1. Svaneholm. — 2. Glimmingehus. — 3. Tosterup.

kyrka i socknen af samma namn, Albo härad, Kristianstads län. Enligt folksägnen uppförd af Olof Haraldsson, Norges konung och helgon, har den lilla kyrkan ännu qvar sin gamla rörliga, träskulpterade altarpryd-nad med olika bilder för olika delar af kyrkoåret, fyra altare med en del af deras helgonbilder samt ett undergörande beläte af S:t Olof, till hvilket ännu årligen på helgonets namnsdag sjuklingar färdas långa vägar ifrån, för att medels vidrörande af bildens silfveryxa finna bot för sina åkommor.

Hvart vi än komma, der skånska slättbygden mötes med dess skogsbygd, finna vi herresäten, omgifna af vackra bokskogar, parker och trädgårdar. Här hinna vi blott nämna säteriet Kristinehof med underlydande Andrarums alunbruk, beläget 33 km. från Simrishamn. Strandbygden är här dels djupt sandig, dels liksom belagd med flata, slipade klipphällar, från hvilka senare en klippkoloss helt omotiveradt uppskjuter. Det är Stenshufvud, en jetteskalle, kring hvilken nejdens folksägner knyta sig, liksom de lärdes tvister kring den närbelägna ryktbara kämpegrafven vid Kivik. Kusten har flere ansenliga fiskelägen, deribland Kivik, och liksom på utpost vid Östersjön ligger den lilla vänliga staden Simrishamn, nu genom en jernväg förenad med det vidsträckta skånska jernbanenätet.

Vända vi oss så mot Ystad (6,700 invånare), komma vi in på den egentliga herrgårdsnejden. Malmö

—Ystad-banan har i folkspråket erhållit det betecknande namnet »Grefvebanan». Orsaken är förklarlig, då man på stationerna läser namnen Börringekloster, Näsbyholm, Rydsgård, Marsvins-holm och Charlottenlund, allt tillika namn på närliggande stora herregods.

Bondgårdarne på Ystadsslätten äro vanligen »kringbyggda», d. v. s. bestående af boningshuset, som i allmänhet har sina fönster vända mot den bakom hela gården liggande trädgården samt åt den fyrkantiga gårdsplats, som bildas af de fyra sammanbyggda gårdslängorna, af hvilka de tre utgöra lador och stallar. Man ser tydligt i detta byggnadssätt en efterbildning af adelsborgen, och liksom dessa fästen stängdes med borgporten, så stänger bonden sin gård med en stor port. Det ligger något ödsligt, otillgängligt i en dylik gård, synnerligast sedd från allmänna vägen, ty derifrån synas vanligen blott ladu- och stallbyggnaderna samt den öppna gödselstaden bredvid den stängda 4. Dybeek. gårdsporten.Skånska slott och herregårdar, III: 1. Bellinge. — 2. Söfdeborg. — 3. Snogeholm.

Detta gamla byggnadssätt, vanligt i hela provinsen, viker dock nu for det nyare, med fritt belägna stadslika boningshus, omgifna af trädgårdsanläggningar samt med ekonomibyggnaderna i bakgrunden.

Ystadsslätten är bördig, och fastän Ystad dertill har ett par jernvägar samt medelst regelbunden ångbåtsfart står i förbindelse med in- och utland, har staden dock ett visst medeltidstycke, utan att man egentligen kan säga hvari det ligger. Det är något af hanseförbund, en skugga af medeltidens skråanda, kämpande med stormansväldet, nu en skugga äfven det, men bred nog till att trycka en förfluten tids stämpel på både stad och nejd. Men »ånghvisslor» från hamn, bangård och stadens ansenliga fabriker demonstrera så energiskt mot allt gammalt skrå- och medeltidsväsen, att hvarje skymt af det som ännu kan sägas vara egendomligt för hvarje stad snart försvinner. Så ock från det gamla Ystad, som då blott har att häfda sin rang som en af landskapets större städer.

De många jernvägsstationerna ha i icke ringa grad omskapat de skånska slättbygdernas forna utseende. Sedan de gamla byarne, med sin långa gata och sitt traditionella »gatkärr», det gemensamma vattningsstället för byns boskap och samlingsplatsen för byalagets gåsflockar, blefvo »utbrutna», egorna utskiftade och gårdarne kringspridda, kunde der ofta ligga ett drag af ödslighet öfver hela denna rikedom af böljande sädesfält och jemna

potatisåkrar. Nu bildas vid stationerna ett nytt slag af byar, men med en uppblomstrande landthandel och industri. Stationerna ha vanligen små täcka trädgårds- eller parkanläggningar, köpmännen och handtverkarne uppföra hus i villastil eller åtminstone med verandor, och der en station bildar sammanbindningspunkt, kommer snart öfver platsen något småstadslikt, i ordets vänligaste bemärkelse.

Eslöf, med omkring 3,000 invånare, har redan uppnått värdighet af köping med betydande handel och fabriksrörelse. Härifrån kunna vi ju nu göra ett par utflygter på de der sammanlöpande jernbanorna.

Vi välja först ett tåg, som för oss upp till Hessleholm och vidare på Helsingborg—Hessleholms jernvägar för att få någon omvexling i det frodiga natursceneriet. Vi ånga förbi Qvidinge hed med dessminnesvård öfver den till svensk tronföljare korade danske prinsen Karl August, som här den 28 maj 1810 föll döende från sin häst, och vi stanna vid Klippans station. Derinvid och nedanför den sig här höjande löfskogsklädda Söderåsen ligger en ansenlig köpings-

o

lik by, Aby, som till stor del har sin gan^a marknadsplats att tacka för sin utveckling. Nära invid ligger det välkända pappersbruket Klippan vid Rön-neå, hvars vatten utgör en del af fabrikens drifkraft. Storartade trädgårdsanläggningar gifva fabriken utseende af ett herresäte, och det hela bildar en värdig afslutning till den rikare slättbygden just der skogsnaturen med sin kargare pregel vidtager.

Slättbons skämtnamn, »Steniga Arabien», på Söderåsens höjder med dess stenbundna mark, är betecknande nog för denna skogsbygd. Men om den ock är motspänstig och karg för odlaren och sko-garne blifvit något hårdt anlitade, så föder bygden dock en befolkning, som genom slöjd och andra binäringar vet att taga sig fram.

Fem km. från Klippans pappersbruk öfverraskas man, uppe på åsen, af ett stycke klippnatur — turister säga alpnatur —- af det mest förtrollande behag. Det är som om urberget en gång plötsligen med ett jettehugg blifvit klyfdt för att lemna rum för någon vild, allt omstörtande elf. Nu utgör denna bergsskrefva en smal, lång dalgång med branta väggar, prydda med björk och andra löfträd öfver bergsflisorna, medan här och der djerfva fantastiska klipptinnar resa sig öfver skogen. Nere i den afsmal-nande klyftan hoppar en bäck från sten till sten, letande sig fram till Rönneå. Denna något öfver 3 km. långa dalgång, benämd Klöfvahallar, är af turister mindre känd än den ungefär 5 km. derifrån belägna Skäralid. Här har skrefvan en längd af omkring 8 km.; på båda sidor uppskjuta klipptinnar af ansenlig höjd öfver den djupa, förunderligt tjusande dalbottnen, der, liksom i skrefvan vid Klöfvahallar, en skogsbäck muntert hoppar fram.

Af herresäten i denna bygd skall blott nämnas det gamla Knutstorp, Tyko Brahes forna borg och förläning.

Men ännu återstår här dock att nämna den omkring 2 nymil från Ste-liags jernvägsstation belägna Odensjö, som har utseende af en vattenfyld krater och hvars romantiska omgifning har ett starkt tycke af naturen vid Skäralid.

Från Stehag gå vi makligt den korta, behagliga vägen genom en af Skånes frodigaste bokskogar ned till Ringsjön, som ligger liksom omgärdad af löfskog.

Sjön glittrar slät och blank som en spegel, inga skär eller holmar skugga dess klara yta; men så mycket mera framträder behaget i det fagra Bosjö kloster, som

ligger på ett i sjön utskjutande näs. Skäralid.Från den vackra Rönneådålen vända vi oss åter mot »Östersjövåg», färdas öfver en del af den rika Malmö-Trelleborgsslätten ned till den lilla staden Trelleborg, som ej ens fått behålla namnet af sin nu försvunna Trelejonsborg, utan dertill äfven stått i fara att af den lärda forskningen få sitt nuvarande namn härledt från trälarnas borg. Men staden med sina 2,300 invånare ser lika godlynt ut för det och sträfvar allt hvad den förmår att bibehålla sin återvunna rang af stad bland Skånes byar. Trelleborg har en vacker, nyrestaurerad kyrka och en hamn, djup nog för äfven större fartyg och ångare. Yid stranden utanför staden är upprest en minnessten på den plats, der Karl XII landsteg på svensk jord efter sin återkomst från Turkiet. Äfven vid denna del af kusten finnas fiere fiskelägen.

1. Vägen till Skanörs hamn. — 2. Falsterbo kyrka. — 3. Torget oeh kyrkan i Skanör. — A>. Gata i Falsterbo. —

5. Rådhuset i Skanör.

Från Skanör och Falsterbo.Ytterst på en smal utskjutande landtunga, l)lott ett par mil från Trelleborg, ligga de fordom så mägtiga handelsstäderna Skanör med 730 och Falsterbo med 368 invånare, nu af ortens befolkning kallade med en gemensam benämning: »Byarne». Som bekant hafva de dock rang af städer, och man måste häpna öfver den seghet, med hvilken lifsgnistan kämpar mot förintelsen i dessa två samhällen. Sillen har för långa tider sedan öfvergifvit den flacka kusten, handel och näringar äro så godt som döda, flygsanden har under århundraden hotat att begrafva kyrkan, och af Falsterbo befästade borg, der drottning Margaretas ende son Olof dog 1387, finnes föga spår; af Skanörs slott återstår blott en jordkulle. Men om man ej har kunnat återkalla en flydd storhet, så har befolkningen dock envist klängt sig fast vid sin sandrefvel, planterat träd till skydd mot den af flygsanden hotade gamla kyrkan, uppfört vallar af hafstång kring de aflidnes grafvar samt kring qvarlefvorna af sina städer. Karlarne der äro sjömän, qvinnornä drifva en så storartad gåsafvel, att de magra grässlätterna skimra hvita af idel gåsflockar. I Skanör har dessutom nästan hvarje hushåll sin ko, och liksom de båda städerna lyda under samma borgmästare, så vallas all stadens boskap af samma herde. Skanör, som för få år tillbaka härjades af en svår eldsvåda, har åter rest sig ur askan; det ligger något rörande i en dylik kamp för den ärfda jordfläcken.

Malmöslätten förefaller främlingen prosaisk; för skåningen är den rik på minnen och i hvarje fall vittnar den om, att skåningen älskar att lefva på något mer än — vida, storartade utsigter. Malmö, Skånes största stad och tillika dess drottning i handelns och industriens rike, har ett utseende som svarar mot denna betydande ställning. Det är något i stadens jemna plan och utsträckning, som tyckes säga: Ur vägen, medan jag sträcker mig! Der ligger ett starkt drag af rikedomens, magtens sjelfmedvetna myndighet öfver hela detta handels- och fabrikslif, som ej vill störas på sin väg till nya förvärfskällor. Malmö, med 45,500 invånare, har äfven betydelse som landshöfdingeresidens för länet. Bland stadens många vackra byggnader må här blott nämnas rådhuset. Malmöhus, den forna fästningen, delar flera af sina stolta kamraters öde att få värna samhället mot en del af landets lagbrytare.0. Oveds-

Det är som om stadens starka industriella lif vält ut i dess omgifning. Yi anteckna blott Lomma storartade cement- och tegelbruk, Limhamns kalkbruk, Qvarnby kritbruk, Arlöfs sockerfabrik och ångbränneri. Vidare finna vi Alnarps landtbruks-institut och Hvilans ansedda folkhögskola, hvilken senare liksom påminner oss om, att vi närma oss den gamla minnesrika lärdomsstaden Luncl. Sydost om Lund drager sig en bergsrygg, hvars ena ryggkota haft det infallet att skjuta upp i höjden, och nu, under benämningen Romeliklint, stänger slättlandets vida utsigt.

Högt och vidtskådande resa sig tvillingstornen på Lunds domkyrka, och nu flockas Skånes historiska minnen så tätt som flyttfoglar en höstdag. Hvilka kämpegestalter, äfven om vi ej deribland medtaga jetten Finn, gruppera sig ej kring Lund! Biskop Eskil, Valdemar den store, krigarprelaten Absalon och hans vapenbröder, och så de frihetsrusiga skåningar, som någon dag i tiden emellan 1319—1332 i sjelfva domkyrkan fälde 300 af sina tyska förtryckare. Vidare Karl Knutson Bonde, som 1452 härjade staden, så att ej stort mer än dess tempel återstod. Men vi vilja lemna alla dessa till största delen dystra minnen och blott närma oss den vård, som utanför staden 1876 aftäck-tes och som blifvit af svenskar och danskar rest åt de fallne kämparne i slaget vid Lund 1676. Helgon abacken; Tegnérs tarfliga bostad, der han diktade sina förnämsta verk; skaldens staty på Tegnérsplatsen; Lundagård; alla de märkliga byggningarna måste vi gå förbi för att ett ögonblick få dröja vid det nya universitetshuset, hvilket tyckes vara de nordiska skaldernas ädlaste diktverk, omsatta till arkitektur. — Lund har omkring 15,000 invånare.

Och så domkyrkan. Redan dess yttre lyfter sinnet.

25Af alla dess minnen taga vi blott med oss dit det ljusa, vänliga, det, då Tegnér 1829 lagerkrönte Oehlenschläger. Men icke ens detta får följa oss längre än till templets förhall. Der inne under de härliga tempelhvalfven är turistens tystnad hans bästa vältalighet. Kryptan, kraftskyrkan ned-inunder med sina väldiga sinnebilder, har en förunderlig förmåga att frammana lärda tvister, kanske för det kyrkan är så skum och bilderna

huggna i sten.

Ett slag genom Botaniska trädgården, och så fara vi vidare, ty vi måste äfven kasta en blick på en tredje skånsk å, som får göra gagn för sig. Det är den strida Käflingeå, som genomflyter denna del af lågslätten, drifvande en lång rad q varnar och stampverk, dermed frambjudande en tafla af liflig industriel verksamhet midt i en af landskapets bördigaste trakter med ett blomstrande åkerbruk.

Landet höjer sig och blir något mera ku-"" peradt närmare Landskrona. Från höjderna vid

Skånska slott och herregårdar, V: 1. Beekaskog. — Reslöfs och Dagstorps kyrkor har man vidsträckta utsigter öfver landskapet, och från de närmare nämda stad belägna historiskt bekanta Rönneberga högar lär man kunna se ungefär ett fyrtiotal af Skånes 395 kyrkor.

Landskrona med sitt förträffliga läge, rika uppland och utmärkta hamn har alla naturliga förutsättningar till att värdigt kunna uppbära sitt stolta namn. Gatorna och torget äro raka, breda och rymliga, kyrkan är berömd för sin rena stil, det nya rådhuset är präktigt att skåda, stadens nyare promenadplatser likaså. Det stora sockerbruket är ansedt som en af stadens bästa näringskällor, och, liksom det mycket yngre bruket vid Arlöf, har det äfven blifvit till stor fördel för den omgifvande nejden, der odlingen af hvitbetor drifves i betydande skala, särdeles vid sockerbrukets stora egendom Säbyholm. Det gamla, fordom starkt befästade slottet har, liksom Malmöhus, nu blott att bevaka sina murar mot de samhälls- och lagfiender, som dväljas inom desamma. En afdelning af Vendes artilleriregemente är förlagd inom staden och ger den en anstrykning af militarism, när kanondundret från exercisfältet rullar ut öfver slättlandet. Staden har 11,700 invånare.

På ett afstånd af 10 km. från Landskrona höjer ön Hven sig tvärbrant ur hafvet, ett enda bördigt åkerland om 7,5 qkm. yta.

I mjuka, vågformiga linier stiger landet; det är som om man från hafvets strand upp till Söderåsens fot såge hur böljorna, drifna af en frisk bris, hade stelnat till kullar och vänliga dalsänkningaf. Nedanför en sådan stelnad våg ligger Helsingborg invid den smalaste delen af Öresund. Vackrare läge än detta har ingen af Skånes kuststäder; midt för sig har det sin fordom stolta, nu så stillsamma systerstad Helsingör, med det stolta, minnesrika slottet Kronborg, från hvilket den rödhvita Dannebrog viftar sin hels-ning till Kärnans blågula flagga och till de blågula dukarna, som svaja från husen i Helsingborg, medan rökplymerna från bantågen på Helsingborg—Landskrona, Helsingborg—Hessleholm och Skåne—Hallands jernvägar draga blåa strimmor längs sundets stränder. Och så denna ständigt skiftande belysning öfver våg och strănderI Dessa flockar af seglare och ångare, som draga fram, eller, då natten faller på, ljus vid ljus der ute på djupet, medan gaslågorna från de båda städerna och fyrar från torn, hamnar ochHamnen i Helsingborg.

fyrskepp visa de frustande ångarne segelleden. Detta är en tafia, fager som få. Staden utvecklar sig starkt, tack vare dess sjöfart, lifliga ångbåtsförbindelser och tre jernvägar.

Den, som ej på tio år sett Helsingborg, som nu har 16,700 invånare, skulle nu ej igenkänna den då så obetydliga, trånga staden med dess låga hus, krokiga, backiga och dåligt stenlagda gator. Under de senare åren har nämligen byggnadsverksamheten varit högst betydlig och palats vid palats, värdiga en storstad, ha rest sig som genom ett trollslag. Företagsamheten är liflig på alla områden, icke minst fabriksindustriens; tillströmningen af resande är stor, synnerligen under sommarmånaderna, då badgäster slå sig ned i staden eller vid den närbelägna brunnsorten Ramlösa, samt då skaror af turister från när och fjerran draga genom staden eller hvila der en tid. Af kustens fiskelägen är Råå det betydligaste.

Öfver en lång, bugtande viadukt glider Skåne—Hallands-tåget frustande öfver strand-alléernas trädkronor in i en genomskärning af den starkt kuperade bokskogen vid Pålsjö. Tornen på det kungliga lustslottet Sofiero och spiran på adelsborgen Kulla Gunnarstorp framskymta öfver de skogsklädda branterna mot Kattegat, och der ute vid synranden blånar Kullaberg. Vår färd gäller nu stenkolsorterna Höganäs, Billesholm, Bjuf, Skromberga och Boserup, alla vigtiga för landskapets industri, icke minst genom den ypperliga lera, som genom kolbrytningen bringats i dagen. Här, nedanför Söderåsen, ligger Vrams Gunnarstorps vackra herresäte. En del af dess ofantliga

egjovidd är skiftad i flere afvelsgårdar.

När man hör, att Skåne i rundt tal har 140 säterier, deraf 25 af fideikommissnatur och kungsgårdar, med ett ord: herrgårdar, frestas man lätt till att tro, det hela landskapets alla jordbrukare måste lyda under dessa gods. Men det är ingalunda förhållandet; största clélen af jorden tillhör allmogen; men så har ju Skåne kungsord på, att »det ej är ett landskap, utan ett konungarike».

Med det förbiilande bantåget till Halmstad sända vi från sammanbindningspunkten Astorp en helsning till den täcka köpingen B åstad vid Hallands gräns och taga så en liten afstickare ned till Engelliolm, som ligger så idyllisk nedanför de fordom nakna, nu skogklädda sandreflarne, der Rönnea faller ut i Skelderviken. Det är en stad just egnad för sommarhvila, och som sådan har den också under de senare åren blifvit uppsökt och uppskattad af robehöfvande menniskoflockar.

Det vid vikens ena sida starkt utskjutande landet, Bjäre härad, har manga intressanta punkter,men vi måste hyra en båt, hissa segel och styra tvärs öfver viken till Kulla-berg, som likt en knuten jettenäfve hotande höjes öfver Kattegats oroliga vågor. Hallands Väderö, låg och skogs-prydd, lockar på ringa afstånd, men Arilds fiskeläge vid bergets fot ter sig Kullaberg.

så tjusande, att vi lägga till der. Här

är fullständigt bad- och sommarlif i juni, juli och augusti, hit draga danska och svenska konstnärer, här slå badgäster sig ned i de vänliga fiskarhyddorna och villorna, och vänare ort för sommarvistelse kan man knappast välja, så vida det ej skulle vara sjelfva utsigtspunkten vid Kulla gård uppe på branten af det här skogbevuxna berget eller det vid dess motsatta ända liggande Mölle fiskeläge, som till ryggstöd har väldiga granitknallar, blott sparsamt bevuxna med ljung och buskar. Äfven Mölle har hvarje sommar att påräkna ett ej ringa antal badgäster, för att ej tala om de många turister som årligen besöka »Kullen». Detta berg jemte dess fiskelägen — annan jordegendom onämd — tillhör det på bergets sluttning belägna stora herregodset Krapperup.

Gå vi så ut till bergets yttersta pynt vid fyrtornet, stanna der ett ögonblick och se ut öfver Kat-tegat till Danmarks kust och bort mot Höganäs, der en trupp skorstenar pekar högt mot skyn öfver en fruktbar, leende nejd med rika fält och täcka skogsdungar, så lyster det mig fråga, om ej de glimtar af Skånes väna bygder, som vi under denna flygtiga turistfärd genom landskapet fått se, locka till en närmare bekantskap med det samma?

Skånes hufvudnäring är, som bekant, åkerbruk och boskapsskötsel. Skåningens gamla kärlek för hästar är väl ej afsvalnad, men hans förr så öfverflödigt försedda stall har betydligt blifvit reduceradt sedan mejerihandteringen, i förening med de stora förbättringarna i åkerbruket, vändt upp och ned på de gamla föreställningarna om hvad som företrädesvis bör utmärka rikedomen i en skånsk landtgård. Trädgårdsskötseln vinner allt mer och mer uppmärksamhet, sedan produkterna, tack vare jernvägsnätet och torghandeln vid de större banstationerna samt i städerna, med fördel afsättas. Jorden på de bördiga slätterna egnar sig väl för trädgårdsanläggningar i större skala, och i det milda klimatet mogna mullbär, persikor, aprikoser och stundom också vindrufvor på kalljord.

Skiftande som naturen och näringslifvet i landskapets olika delar, är också befolkningens utseende, lynne, språk och seder, i ett dock lika, nämligen i kärleken till sin nationalitet. Ställ t. ex. en af dessa högväxta, lifiiga och rörliga män från Östra Göinge härad bredvid en af de undersätsiga, bredaxlade, säfiiga bönderna från Trelleborgsnejden; ingen främling skulle taga dem för inbyggare af samma landskap. De tro det kanske icke sjelfva, dessa två, som oj förstå en enda sammanhängande mening af hvarandras språk, om de begagna hvar sitt bygdemål. Men skulle då göingen råka taga slättbon för en danskman och slättbon mannen från den gamla riksgränsen för en småländing, då skola de båda, lika varmt som i Valdemar den stores tid, häfda att de äro skåningar.

Långt mindre trög än han fått rykte för att vara, är skåningen i allmänhet af ett lugnt, betänksamt sinnelag, paradt med en värdighet i uppträdande, hvilken af honom hålles för liktydigt med ett hyfsadt väsende, men som af en ytlig iakttagare lätt förvexlas med dryghet och flegma. Man behöfver ju blott kasta en blick på det skånska jernvägsnätet för att se, att landskapet har en befolkning, som älskar att i både figurlig och bokstaflig mening

komma fort framåt.

Skåningen är fåordig, dock mera genom uppfostran och gammal sed än af naturen. Detta märkes genom den stora olikhet som der vid lag gör sig gällande emellan storbondens och daglönarens sätt. Den förre väger hvarje ord till främlingen; den fattiges ordström flyter bred och strid som en af Skånes qvarndrifvande åar. Men under den ena klassens ordknapphet och den andras ordflöde spelar ofta en bred, godmodig humor i förening med en säker blick för lifvets praktiska kraf.

Seder och lefnadssätt hafva tagit starka intryck af lifvet i städerna, till föga fromma för den gamla arbetsamheten och forna husfliten. Äfven det moderna affärslifvet har stundom kastat skarpa slagskuggor öfver det förr så solida skånska storbondelifvet, men i detta finnes dock en stark, sund kärna, som har kraft att pånyttföda den gamla odalmansandan i en befolkning med en i det stora hela ända till in i nyare tiden sparad fond af andlig kraft och förmåga till att göra stora insatser i samhällslifvet.

Främlingen, som blifvit van vid uppsvenskens klingande språk med dess vackra rytm och många smekande adjektiv, finner i början skåningen frånstötande, synnerligen som han är så njugg på stora löften. Men det skall ej dröja länge innan man uppdagar, att det blott är fruktan för att, som ett af lians ordstäf säger, »lofva rundt och hålla tunnt», som kommer honom att besinna sig innan han utfäster sig till något. Man behöfver ej vara någon större menniskokännare för att äfven snart finna, att under skåningens osminkade tal bor hjertevärme, men att det blott är det ord, hvilket med sanningsklang går från hjertat, som träffar den djupare källådern i det skånska folklynnet. Ätradalen vid Vessige.

HALLAND. AF AUGUST BONDESON.

Norrut från skånska gränsen vid Hallandsås sträcker sig Halland som ett smalt kustland utefter 1 i Kattegat upp till vestgötagränsen söder om Göteborg. Kusten är ända upp emot Varberg långgrund och ligger öppen för hafsvindarne. Den är sedan gammalt bekant för sin flygsand, hvilken dock i senare tider blifvit bunden genom strandgrässådd och furuplanteringar. På hela donna sträcka finnas endast konstgjorda hamnar, vid utloppen af de större åarna. Vid Varberg höjer sig stranden och bugtar sig sedan i smärre fjärdar och vikar, som bilda goda ankarplatser, skyddade af utanför liggande öar och skär.

Vestra delen af landskapet ifrån Hallandsås till Viskan upptages af de halländska, slättbygderna. I norra Halland ligger dessutom Fjäråsslätten. Dessa slättbygder äro tätt befolkade och väl odlade. Jordbruket är också folkets hufvudnäring. Jorden är visserligen i allmänhet sandig och i sig sjelf mindre gifvande, men genom påförande af märgel, som nästan öfver allt finnes i riklig mängd, och genom lämplig brukning, har hon under de senare årtiondena ofantligt förbättrats. På de fordom magra, utsugna gärdena med deras oupphörligt återkommande trädor och åkerfall, der styfmorsblommor, åkerkullor och hven lemnade ett sparsamt hö, som knappt fåren höllo till godo med, frodas nu saftig klöfver och ädlare fodergräs växa tätt som sjövass. Rågen står manshög, och hvote sås ej längre blott på försök. Brödsäd odlas väl ej mer, än hvad som åtgår inom landskapet, men hafre utföres i stor mängd, hufvud-sakligen till England. Hand i hand med det förbättrade jordbruket har äfven ladugårdsslcötseln gjort stora framsteg. Ädlare kreatursraser hafva införts. Och mejerihandteringen, som på senaro tider drifves i stor utsträckning, har visat sig högligen lönande.

Befolkningen utefter kusten hemtar dessutom en god inkomst ur hafvet. A strandhemmanen idka bönderna öfverallt fiske, företrädesvis efter torsk och flundra. Men äfven sill fångas i stor mängd, isynnerhet utanför Varberg, sedan drifgarnsfisket införts. Fisket blir alltmera gifvande ju högre norrutman kommer. I norra delen finnas också några fiskelägen. Det förnämsta är Träslöf strax söder om Varberg. I åarna fångas den läckra halländska laxen i betydande mängd. Han går i handeln under namn af halmstadslax, ehuru den del, som fångas i Nissan vid Halmstad är jemförelsevis ringa. Största delen kommer från Ätran vid Falkenberg. Ej så obetydligt med lax fångas dessutom i hafvet i så kallade strandsätt.

Norra och östra delarne af Halland äro bergiga. I den norra te sig bergen brantare och kalare samt mera sönderldyftade än i någon annan del af landskapet. Här och der täckes marken nedanför bergen af väldiga stenmassor. Det ser formligen ut, som här regnat sten. Dalgångarne och rännorna hafva dock en mycket fruktbar jordmån. Vid sommartiden äro de prydda med den härligaste grönska. Och de tätt liggande, snygga gårdarne vittna om välmåga och trefnad. — Mot öster höjer sig landet temligen brant. Nakna berg och vida ljunghedar gifva de östra trakterna ett ödsligt och ogästvänligt utseende. I dälderna mellan borgen ligga mossar samt en och annan sjö. Det är här en stor fägnad, då ögat någon gång möter en mindre bok- eller barrskogssträckning. I forna tider voro dock dessa trakter rikt skogbeväxta. Ja, hvad mera är — ännu i historisk tid sträckte sig mångenstädes skogen från östra gränsen ut till hafsstranden. Men genom fiendehand och oförnuftigt svedjande har den så småningom minskats. Och återväxten hindras alltjemt genom brännandet af ljungen, skogens amma, för erhållandet af ett ringa fårbete och — några kannor lingon. Staten och enskilde hafva gjort stora uppoffringar för skogsplantering på de öde hedarne och bergen, men samvetslöst folk har ej ens haft försyn för statens egendom, när det gält deras egna små fördelar. De största ännu återstående skogarne följa i allmänhet vattendragen; företrädesvis äro de till finnandes i och vid hufvuddalarne, i hvilka de från Småland och Vestergotland kommande större åarna, Lagan, Nissan, Ätran och Viskan framflyta.

Att jordbruket i de östliga delarne, som länge varit obygder och der matjorden sedermera bortbränts vid det ständiga svedjandet och ljungbrännandet, ej kan ha vunnit någon större utveckling, faller af sig sjelft. Kring de enstaka gårdarne ligga några steniga gärden. Och först på allra sista tiden har något mera åkerjord vunnits genom odling af mossarne. Men en efter förhållandena rätt stor kreaturs-stam uppehälles, tack vare de vidsträckta betesmarkerna. Också tar bonden här sin väsentliga inkomst af ladugården, genom uppfödandet af får samt framför allt af oxar. Der skog finnes, får äfven den lemna sitt bidrag till folkets uppehälle. Den hugges mest till ved och säljes till slättborna. Boken förarbetas dessutom till stäfver, som utskeppas till Norge. Endast på få ställen finnes moget byggnads-virke, hvarför dylikt måste med stor kostnad hemtas från Småland och Vestergotland. I dessa trakter

af landskapet öfvas och hedras ännu husslöjden. Bonden gör sjelf större delen af sina redskap och verktyg. Qvinnorna förarbeta fårens ull och hem-odladt lin till kläder åt husets hjon samt stundom äfven till afsalu. Förr var det till och med qvinnornas skyldighet att genom spånad och väfnad förtjena allt, som behöfdes till skatter, till specerier och annat, som måste köpas till huset.

Af större betydelse är slöjden ännu i dag på några ställen å landsbygden. Så i Laliolmstralden, der stickade yllevaror tillverkas. Både män och qvin-nor äro sysselsatta dermed. Från norra Halland, isynnerhet från socknarne vid vestgötagränsen, utföras gröfre linne-

Blick öfver Skelderviken (Skåne) från Kullaberg mot Hallandsås.Halländska herregårdar:

Gåsevadholm. Hjuleberg.

Mostorp.

Fröllinge. Skottorp.

varor till många delar af vårt land. Möbeltillverkningen i Lindome socken uppe vid norra gränsen är ansenlig. Marknaden för den samma är Göteborg.

Befolkningen i landskapets olika delar visar ganska olika skaplynnen. Slättbon är i allmänhet af en trögare naturel än skogsbon. I synnerhet är folket på södra slätten upp till Nissan kändt för sin tröghet. Gårdsbrukarne under de stora herrgårdarne derstädes voro länge hofveribönder, och ingen må väl undra, om de då blefvo slöa och liknöjda under en godtycklig och hård behandling. I mellersta Halland, der bönderna sedan gammalt mera allmänt rådt om sin torfva, möter man ett sjelfständigare och burgnare folk. Nordhalländingen är framför andra beryktad för sitt hetsiga lynne. Detta gäller ej allenast kustbon, som ofta är eller varit sjöman, utan i lika hög grad innebyggarne inuti landet. Särskildt ökänd är befolkningen i de så kallade Knifvaliäradena, Idala och Frillesås socknar. Här vädjas vid tvistemål ännu ofta till den råa styrkan, och knifven kommer lätt fram. För ej längesedan

sågs här knappt ett karlansigte, som ej bar märke' efter knifven och blypiskan. Grymma blodsdåd höra dock numera till sällsyntheterna. Upplysningen har trängt äfven till dessa trakter, och med förståndets bildning följer ju så småningom äfven hjertats. Mot främlingen är halländingen i alla landskapets delar vänlig och förekommande. Och knappast någonstädes i hela vårt land är gästfriheten större än i gamla Halland.

För den läida#och konstnärsbanan visar halländingen föga håg. De mera betydande namnen på vittra halländingar äro Olof von Dalin och Axel Emanuel Holmbevg. — Sjöhjeltén Jakob l^aqge var född i Halland, äfvenså den under Karl XII:s krig adlade kaparen Gathenhielni.En rik folkdiktning lefver ännu qvar i bygderna, mångenstädes tyvärr i god sam-trefnad med skrock och vidskepelse.

Hallands fem städer ligga alla vid eller i närheten af kusten. Yi skola taga dem såväl som andra sevärdheter i betraktande under den färd upp igenom landskapet, jag nu vill föreslå.

Stiger man vid Båstad upp för den höga, branta Hallandsås, så har man derifrån en storartad utsigt öfver Laholmsbugten och den söderhalländska slätten. Längst upp i norr ser man den blånande halmstads-och söndrumsstranden, som i vester skjuter ut i hafvet med en skarp udde. På den jemna, endast här och der småkulliga slätten resa sig vackra kyrkor och herresäten, inbäddade i lummiga parker. Vid midsommartiden, då växtligheten står i sin fägring, smekes ögat af den mångfald färgskiftningar, do med olika odlade växter besådda fälten förete. Utefter östra synranden stänges utsigten af de låga, ljungklädda bergen, med deras mjuka våglinier. Åsen sjelf klädes i öster af präktiga bokskogar. Längst nere under den samma ligga Östra Karups och Hasslöfs kyrkor, herresätena Dömestorp och Skottorp samt det lilla täcka Himmeslöf. Bilder från Halmstad: 1. Torget. 2. Tivoli.

Skottorp är det förnämsta godset i södra

Halland. Det är historiskt ryktbart, emedan det var här, som Karl XI firade sitt bröllop med danska prinsessan Ulrika Eleonora. Då man kommer fram genom parken, ser man den ståtliga hufvudbygg-

naden, som är uppförd i italiensk stil. Godset egdes af den för Hallands framåtskridande nitiske ryttmästaren Peter von Möller. Han var länets förnämste jordbrukare, och hans gårdar kunde tjena som mönstergårdar för hela landskapet. Äfven som författare har han gjort sig förtjent af sina landsmäns tacksamhet, i det han utgifvit Hallands historia, Hallands herrgårdar och en ordlolc öfver hallandsmålet.

På den del af vestkustbanan, som kallas Skåne—Hallands jernväg, kommer man snart fram till den gamla staden Laholm, belägen på södra stranden af Lagan. Staden är liten och oregelbunden, men de små snygga husen och vackra trädgårdarne ge den ett gästvänligt och trefvet utseende. Hamnen — ån — är så grund, att endast smärre skutor kunna inkomma. Ruiner efter befästningar tyda på, att staden fordom egt betydelse.

Följer man den strömmande Lagan, med dess höga brinkar och stormkrökta alar, mot öster, så kommer man efter en half mils • vandring till den berömda Kasseforsen i Ysby socken. Omkring en och en half mil högre upp ligger på högra åstranden det gamla Knäred, Norroport i Halmstad., bekant sedan fredsslutet mellan Sverige och Danmark 1613.Från Laholm leder jernbanan fram öfver slätten till Halmstad. Här mellan Kistinge och Fylledn stod det så kallade slaget vid Halmstad. Till minne deraf höjer sig på en sandkulle en gråstenspelare med följande inskrift:

»Karl den elfte, biträdd af Rutger von Ascheberg, vann här sin första seger d. 17 Augusti 1676».

Halmstad, som är Hallands största stad och säte för länsstyrelsen, ligger på Nissans vestra strand, nära åns utlopp i hafsbugten. Redan under medeltiden var staden af betydelse, hvilket framgår bland annat deraf, att han vid Kalmarunionens ingående bestämdes till plats för konungavalen. Han var befäst till 1737, då fästningsverken raserades. Qvarstående minnen efter dessa äro den gamla, ärevördiga Norreport och Tivolihöjden — »Katten». Äfven det i södra ändan af staden belägna slottet har varit befästadt. Det har sitt nuvarande utseende från Kristian IV:s tid och utgöres af en sluten fyrkant med borggård och torn. Andra byggnader från dansketiden äro den på fjortonhundratalet uppförda, nu restaurerade, vackra kyrkan vid Stora torget, det gamla, tornprydda latinlär ov erkshuset vid Storgatan samt det nästintill detta vid samma gata liggande Falckska huset, som utvändigt är

beklädt med grönglaseradt kakel och uppfördes af Kristian IV åt hans andra gemål Kristina Munk. Staden, som är regelbundet byggd, med raka, temligen breda gator och många prydliga, nyuppförda hus, har under de sista årtiondena haft en ovanligt stark tillväxt, isynnerhet sedan han trädt i förbindelse med östra stambanan genom Halmstads—Nässjö jernväg och med skånska jernvägsnätet genom vestkust-banan, hvilken snart är färdigbyggd upp till Göteborg. Äfven från sjösidan trafikeras Halmstad lifligt. Hamnen anlöpes regelbundet af halländska ångbätsbolagets båtar på deras färd mellan Göteborg och Liibeck. Största delen af södra och mellersta Hallands rika hafreförråd samt vestra Smålands skogsprodukter exporteras härifrån. Uppåt begränsas hamnen af den långa körbron öfver Nissan.

Vidt berömda för sin fägring äro Halmstads omgifningar och parkanläggningar. Den förnämsta af de senare är Tivoli, som anlagts på resterna af den forna norra fästningsvallen och träsket nedom den samme. Med sina rika planteringar och friska gräsmattor, sina svala grottor och skuggiga promenader utefter elfstranden erbjuder det under sommartiden en den angenämaste tillflyktsort undan stadens qvalm. Från utvärdshuset högst uppe på vallen har man en härlig utsigt öfver Nissans breda strömbädd och trädbeväxta stränder upp till Slottsmöllans klädesfabrik och de ståtliga villorna på båda sidorna om elfven. Strax ofvanom Tivoliparken går bron för mellersta Hallands jernväg öfver Nissan. Norr om staden stänges utsigten af det branta, numera skogbeväxta Galgberget.

I Halmstads omnejder finna vi flera större herrgårdar. I sydost Stjernarp, med vidsträckta ekparker, i nordvest Vapnö, landskapets största fideikommiss, som innehafves af slägten Stael von Holstein, i nordost Sperlingsholm.

Hela Nissadalen är rik på natursköna ställen. Utom det nämnda herresätet Sperlingsholm, hvars hufvudbyggnad, i italiensk stil, reser sig på en höjd öfver vestra åstranden, omgifven af vackra parker, har man på östra sidan om ån det täcka Arlösa och högre upp i en starkt kuperad trakt Oskarsströms såg-verk. Från en villa högst uppe på den dominerande höjden vester om strömmen har den besökande en storslagen utsigt neröfver åda-len, med Nissans ringlande silf-verband i midten och väldiga skogklädda, öfver hvarandra sig

Habors galge.m

tornande kullar på sidorna. I åns närhet löper den gamla landsvägen till Jönköping, Nissastigen, äfvensom Halmstads—Nässjö-banan.

Slättbygden mellan Nissan och Ätran är ej så jemn som den söderhalländska slätten, utan här och der af bruten af skogbeväxta höjdsträckningar och ljungkullar. Landsvägen till Falkenberg går genom trakter, hvilka sedan gammalt ansetts som de vackraste i landskapet. Särskildt äro de båda herrgårdarne Susegården i Qvibille och Fröllinge i Getinge socken kända för sina vackra skogar. I de så kallade Fröllinge hagar bilda högstammade bokar i lång utsträckning ett löfhvalf öfver landsvägen. Ej långt från Fröllinge reser sig vid ett fall i den lilla Suseån Mostorps slottslika, tornprydda hufvudbyggnad, som är uppförd efter ritning af danske arkitekten Thorvald JBmdesböll, en son till Thorvaldsenska museets byggmästare. Slottet synes äfven från mellersta Hallands jernväg, som efter att hafva gått fram mera vestligt öfver den jemnare kustslätten här närmar sig den gamla landsvägen.

Norrut från Mostorp utbreder sig A sige hed i socknen med samma namn. Tätt vid vägen, som leder öfver den samma, äro resta tre större bautastenar, af hvilka de två, som stå helt nära hvarandra, kallas Habors galge. Ett stenrös vid foten af det öster om heden sig resande höga Kungsberget hedras med namnet Signilds bur, Folket binder nemligen vid dessa ställen den gamla sägnen om Habor och Signild — Hagbart och Signe. Den vida, dystra heden har länge till största delen legat obrukad. Att äfven dess sandiga, ofruktbara jord genom rationelt bruk kan lemna rika skördar, har dock på sista tiden lagts i dagen. Men ihållande torka och Hallands plågoris, ollonborrarne, gäcka mer än en gång på dessa hedmarker odlarens förhoppningar.

Från landsvägen kommer man öfver en massiv stenbro, med jernvägen öfver den strax nedom den förra liggande smäckra jernvägsbron öfver Ätran in i den lilla staden Falkenberg, Å östra åstranden går jernvägen öfver ruinerna till ett befästadt torn, som under Engelbrekts befrielsekrig förstördes af svenskarne. Staden, som är

byggd på vestra åstranden, har blott en större gata, hvilken dock torde vara en af de längsta, någon småstad har att uppvisa. Den med stor kostnad anlagda hamnen lemnar visserligen ej tillträde för mera djupgående fartyg, men företer dock en ganska liflig anblick under segla-tionstiden, då en mängd skutor der inlasta spanmål samt trävaror från de uppe vid elfven liggande två stora ångsågarne. Det ypperliga laxfisket i Ätran hitlockar hvarje sommar sportälskande engelsmän, hvilka i tal och skrift prisa Falkenberg som »ett litet paradis».

Omkring en och en fjerdedels mil uppåt Ätran kommer man till den nybyggda, långa bron vid Vessige. Landet höjer sig här plötsligt. Den så kallade Lillån kastar sig i djerfva fall utför branterna och lemnar drifkraft för tre efter hvarandra liggande qvarnar. Trakten österut är fyld af rika eklundar och bokskogar samt klara småsjöar. På en ö i Sjönevadssjön låg fordom Sjönevadsborg, af hvilken numera endast den ringformiga, öfvervuxna vallen återstår. Vid Sjönevads gästgifvaregård hålles Hallands kanske ryktbaraste marknad, som förr åtminstone var för halländingen af samma betydelse som Vernamo marknad för vestra Smålands befolkning.

Strax söder om Sjönevad ligger i Abilds socken Hjulebergs gamla herresäte, som i slutet af medeltiden egdes af den mägtige Åke Axelsson Thott. Godset har sedan under århundraden tillhört Lilliehöökska slägten, tills det i slutet på 1850-talet öfvergick i dansk mans ego. Den siste inne-

Yngeredsforsen.hafvaren, grosshandlaren Rudolph Puggaard i Köpenhamn, har här befästat sitt minne ej blott genom det storartade slottet, uppfördt af gneis i normannisk stil, enligt ritning af Thorvald Bindesböll, samt stiltroget inredt och möbleradt, utan än mer genom skogsplantering i största skala å godsets vida ljungmarker, samt kanske allra mest derigenom, att han med vänlig vård och billiga arrenden lyckats omskapa dö gamla godsarne från tjufvar och tiggare till hederliga och burgna arbetare.

Yid pass en åttondedels mil norr om Sjönevad hafva vi Ätrans största vattenfall Yngeredsforscn och något högre upp Bälforsen i en vild och skogig nejd.

Mellan Falkenberg och Varberg gå landsvägen och jernvägen genom flacka och enformiga trakter. De låga ljungklädda åsarna, som på ett och annat ställe resa sig öfver slätten, bidraga just ej till att höja stämningen. Men med undantag af de stora mossarna närmast Falkenberg samt en och annan sanddrifva är jorden väl odlad. Blott sällan ser man här ett vindböjdt, förkrympt träd. Derföre sticker ock den frodiga parken framme vid Långås jern vägsstation upp såsom en oas i öknen. Morups fyr ute på tången synes vida omkring öfver land och sjö.

Då man nalkas staden Varberg, är det den gamla fästningen, som först drager till sig uppmärksamheten. Anlagd på en klippa, som på tre sidor omgifves af hafvet, utgjorde hon under medeltiden och ända in i nyare tiden det starkaste fästet vid Kattegat. Hon har ock spelat en stor roll i de nordiska ländernas äldre historia. Fästningsgrafvarna äro numera till största delen igenfylda, men de väldiga murarne åsterstå. I sjelfva slottet, som på senare tider användts till fängelse och nu sist till korrek-tionsanstalt, nämnas ännu flera historiskt ryktbara rum, såsom Eskils gemak, uppkalladt efter slottets grundläggare, erkebiskop Eskil i Lund, samt general Pechlins fängelserum. — Sjelfva staden har flera gånger blifvit totalt förstörd af elden och dervid ofta ömsat plats. Sitt nuvarande läge har han sedan 1666. Efter den sista stora eldsvådan 1863 har han åter rest sig regelbundnare än förut och eger numera flera vackra byggnader. Den präktiga badinrättningen, med tillhörande brunnspark och societets-hus, lockar årligen hit en mängd badgäster. Varbergs hamn är, ehuru något trång, en af de bästa på vestkusten. Sedan nagra år har staden jernvägsförbindelse med Borås och genom Borås-Herrljunga-banan med vestra stambanan. Varberg är också stadd i starkt framåtskridande.

Norrut från Varberg följa landsvägen och den under byggnad varande Varberg—Göteborgs jernväg troget hvarandra.

Vid Viskan, helt nära hennes utlopp i Klosterfjorden ligger Ålis kloster. Af det gamla klostret finnas inga ruiner eller andra minnen, utom det att laxfisket i Viskan tillhör stället alltsedan munkarnes tid. Åhs kloster är en af Hallands bäst skötta egendomar.

Vid Nyebro far man öfver elfven. Utsigten öfver Viskadalen från bron stänges österut snart afhöga, endast delvis glest skogbevaxta berg. De ytterst fula trakterna mellan Viskan och Åsa gäst-gifvaregård, med deras stenknallar

och de oändliga törnesnåren utefter vägarna, ser man gerna så fort som möjligt bakom sig.

På en liten halfö i Kung sbackafjorden ligger, inbäddadt i skog och grönska, det vackra Tjolö-holm. Från den ståtliga hufvudbyggnadens altaner och ännu bättre ifrån klippan invid den samma kan man se vidt ut öfver fjorden och dess klippor samt öfver den högländta Onsalahalfön, med dess kyrkor och byar. Onsalalandet, som är tätt befolkadt, har flera goda hamnar. Också drifves härifrån, utom det lönande fisket, en betydande fraktfart. Den lilla på sista tiden uppmärksammade badorten Gott-skär ligger här.

Strax söderut från Onsalahalfön höja sig ute i hafvet Nidingens två väldiga fyrtorn. Skäret har sitt namn i följd af de många sjöolyckor som timat der.

Bilder från Särö.

Genom den så kallade Klämman, ett litet pass med branta klippväggar vid sidorna, löper landsvägen ut på Fjäråsslätten. Då man kommit uppför Fjärds bräcka, ser man i vester Kungs-backafjorden och i öster den två mil långa sjön Lygnern, vid hvars östra ända vestgöta-

landet med Sätila kyrka framträder. Här har landskapet sin minsta bredd. Vid en vik utaf Lygnern träffar man den vackra herrgården Eossared.

Ett stycke upp vid en liten å, som utfaller i Kungsbackafjorden, ligger den gamla staden Kungsbacka, en af de minsta i riket. Efter 1846 års brand, som ödeläde nästan hela staden, har han åter blifvit uppbyggd regelbundet, med breda gator och snygga hus. Dess nära grannskap till det mägtiga Göteborg torde omöjliggöra all betydligare tillväxt, snarare torde hela Kungsbacka en gång, då vestkust-banan nått sin slutpunkt, komma att betraktas som en af Göteborgs förstäder.

Österut i Kungsbackas omedelbara grannskap hafva vi i Tölö socken norra Hallands största fideikommiss Gåsevadholm, med en ståtlig slottsbyggnad i götisk stil, kringfluten af Iiolfsän, som tömmer sjön Lygnerns vatten. Godset innehafves af friherrliga ätten Silfverschiöld.

Helt nära gränsen till Göteborgs län ligger ön Särö, en af vestkustens yppersta bad- och kurorter. Ön är uppfyld af skogbeväxta höjder och klippor. I de yppiga dalarna trifvas ädlare löfträd ochMorups fyr,

i deras skugga reser sig den ena villan vackrare än den andra, till stor del utgörande sommarbostäder åt rika göteborgare. Särö är som kurort synnerligen lämplig för dem, som behöfva vestkustens rena luft, men måste skyddas för de skarpa bafsvindarne.

Med besöket på Särö slutas vår färd genom landskapet.

Som jag tror mig bafva visat, eger äfven Halland åtskilliga sevärda trakter och ställen. På turisten kan det väl ej utöfva någon större lockelse, men sportsmannen, särskildt fiskaren och jägaren, har här ett rikt fält. Utom saltsjöfisket har man ett ypperligt lax- och forellmete i åarna. I sjöarne fins rikt förråd på gädda och aborre. Rådjuren i skogarne och liagarne hafva på sista åren starkt förökat sig. Orrjagten i ljungbackarne är ej att förakta. Men det yppersta föremålet för jagten är dock rapphönsen. I intet af Sveriges landskap är tillgången på detta villebråd rikare än i Hallands slättbygder.

INNEHÅLL.

Sid.